

DOBÁK PÉTER–SÁGI JUDIT

FOGYASZTÁSI HITELEK: NÖVEKVŐ ELADÓSODOTTSÁG?

Napjainkban számos kritika éri a magyar háztartások pénzügyi tudatosságát. Leginkább a megtakarítások hiányát, azon belül a készpénz és a rövid lejáratú bankbetétek magas arányát, valamint a kedvezőtlen kondíciójú hitelek állományának növekedését emelte ki a legtöbb elemzés.

Ebben a tanulmányban a következő téziseket állítottuk föl:

1. Magyarországon a lakosság túlzott eladósodottsága (nemzetközi összehasonlításban) vitatható, azonban az eladósodás dinamikája komoly pénzügyi kockázatot hordoz.
2. A hazai kamatmarzsok jelentősen meghaladják a fejlett országokban kialakult szintet, így az alacsonyabb hitelállományon keletkező törlesztési teher megközelelti a nemzetközi szintet.
3. A magyar lakosság pénzügyi kultúrája rendkívül alacsony szintű, így a nem megfelelő tájékozódás miatt komoly a veszélye az erőn felüli eladósodásnak.

Az utóbbi megállapításból következően, hangsúlyoztuk a fogyasztóvédelmi szabályok pontosítását, valamint ezzel összefüggésben kiemeltük a háztartások tájékoztatásának szükségességét.

Magyarországon a lakossági hitelpiac egészen a '90-es évek végéig elhanyagolható méretű volt. Miközben az ország GDP-je lassan növekedésnek indult, a háztartási hitelezés volumene stagnált, ezáltal a GDP-hez viszonyított aránya folyamatosan csökkent. Az első fordulat 1998-1999 táján következett be, ekkor kezdett élénkülni a fogyasztási hitelek piaca, majd 2001-ben – elsősorban a kormányzati intézkedések hatására – növekedésnek indult a lakáshitelpiac is, ami

2002 nyarától 2003 végéig – a lakástámogatási rendszer szigorításáig – elképesztő gyorsasággal bővült, maga mögé utasítva a piac többi szegmensét. Mindehhez persze elengedhetetlen volt az akkori kormányzati politika, miközben a fogyasztási hitelpiac „állami hátszél” nélkül próbált lépést tartani a lakás célú, túlnyomórészt támogatott hitelek piacának bővülésével. Az 1998–2004-es időszakban nagyon nagy ütemű fogyasztási célú eladósodásnak lehettünk tanúi. Az átlagos éves növe-

kedési ütem 45 százalékos volt. A piaci mechanizmusok létrehozta egy 1998 előtt gyakorlatilag nem létező, ma már azonban nemzetközi viszonylatban relatíve fejlettnak tekinthető fogyasztási hitelpiacot. A piacépítés dinamizmusa a szakértők és a piaci szereplők jó részét is meglepte. Jelenleg a fogyasztási hitelek 50 százalékos aránnyal rendelkeznek a teljes háztartási portfólióból, mely magasnak tekinthető. A háztartások kamat- és törlesztőterhének döntő része is fogyasztási hitelekből származik.¹

„MÁSFÉL MILLIÓ BANKI ADÓS ORSZÁGA”²

A GfK Hungária felmérése alapján 2004-ben Magyarországon megközelítőleg 1,5 millió ember rendelkezik valamilyen hiteltermékkel. Az eladósodás üteme – elsősorban a lakás- és autóhitelzés dinamikájának visszaesése miatt – jelentősen mérséklődött ugyan az év folyamán, a bővülés még így is 14,5 százalék volt. A teljes lakossági hitelállományon belül a lakás célú hitelek növekedési ütemének lassulását nagymértékben kompenzálta a fogyasztási hitelek terjedése, azon belül is a nem hitelintézeti termékek piaca bővült a legdinamikusabban, utolérve ezáltal a hitelintézeti hitelek piaci részesedését, az állomány pedig a 680 milliárd forintos szintet. Összességében a banki fogyasztási hitelzés az első félévben megközelítő-

leg 13 százalékkal, míg az első háromnegyed évben 21 százalékkal növekedett. Ugyanezen növekedési ütemek 2003-ban csupán 9 és 13 százalékot mutattak. Mindez úgy következett be, hogy a keresleti és a kínálati tényezők egyaránt hatottak a növekedésre, és mind a kettő pozitív irányban járult hozzá az eredményhez. A Hitelezési felmérés alapján a bankok fogyasztási hitelzési hajlandósága a 2003-as tendencia folytatásaként 2004-ben is fokozatosan növekszik. A verseny egyre erősebbé válik. A bankok hitelképességi standardjait és hitelnyújtási feltételeiket enyhítik. 2004 második félévében is az enyhítés irányában mozdultak el, különös tekintettel az utolsó hónapokra, amikor az egyébként is megduplázódó vásárlási forgalomban rejlő lehetőségeket igyekezett minden pénzügyi intézet a lehető legnagyobb mértékben kiaknázni.³

Piackutatások szerint az adósságcsapda veszélye egyre többeket fenyeget: az adósok jelentős hányada jövedelmének akár negyedét törlesztésre fordítja. Németországban a háztartások nyolc százaléka törlesztési hiteleit késedelmesen, de ez az arány a keleti országrészben magasabb, ott tíz százalék számára jelent problémát a törlesztőrészek időbeni megfizetése, amint az a német családügyi minisztérium felméréséből kiderült. Ausztriában már magasabb adatokat mértek az elemzők, ott tizenöt százalékra teszik a késedelmesen fizető adósok arányát. Magyarországon egyelőre nem készült hasonló jellegű felmérés, de a szakértők egyetértenek abban, hogy az adós-

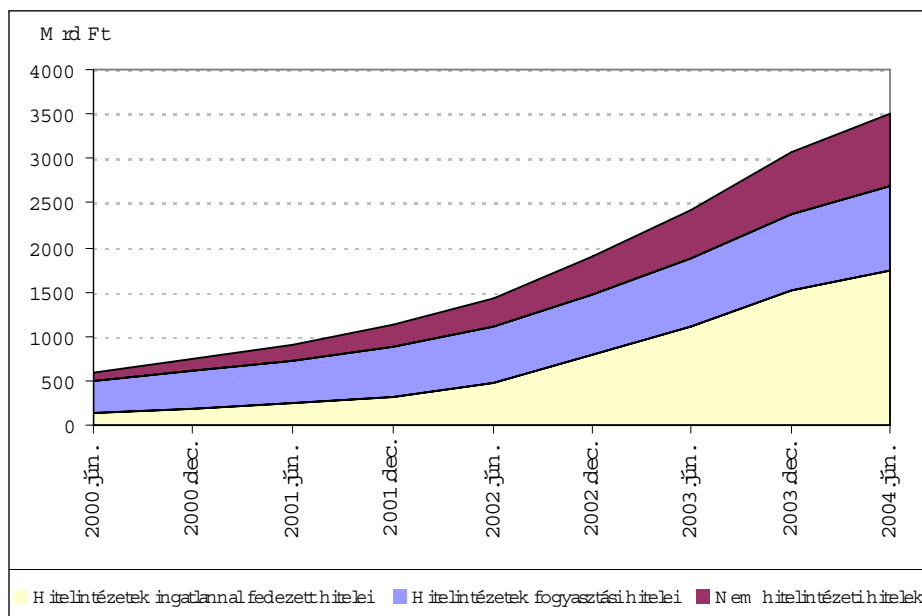
1 Bethlendi András – Nagyné Vas Erzsébet: A dinamikus bővülő hazai fogyasztási hitelpiac a nemzetközi tendenciák tükrében.

2 index.hu

3 Jelentés a pénzügyi stabilitásról; MNB.

1. ábra

Háztartáris adósságállomány alakulása

Forrás: MNB.

ságcsapdába kerültek aránya már megközelíti a nyugati szintet, és féltő, hogy ez az arány gyors ütemben tovább nőhet. Magyarországon a rendszerváltás relatív közelsége miatt még nem alakulhatott ki az a fajta fogyasztási, pénzügyi kultúra, ami megakadályozná a felelőtlen költekezést, és az ezzel járó eladósodást. A lakosság talán túl hirtelen szembesült a piacgazdasággal járó fogyasztási szabadsággal, ami veszélyeket rejt a jövő szempontjából. Varga Zoltán, a GfK Piackutató vezető pénzügykutatója szerint hazánkban egyre kisebb az eladósodás miatti aggodalom, a lakosok mind bátrabban nyúlnak hitelekhez. A bajt elsősorban az jelenti, hogy nem gondolnak több évre előre. Az újabb

kölcsön felvételénél csak arra figyelnek, hogy a bank által megadott törlesztőrészlet belefér-e még havi jövedelmükbe, de a szemre kicsi törlesztőrészlet fogyasztási hitel esetében is hat-hét éves eladósodáshoz vezet. A tartalékok azonban egyre csökkennek, a GfK friss kutatása szerint a kölcsönrel élők nagyobb része már havi jövedelmének negyedét fordítja adósságtörlesztésre, miközben két éve ez az arány tíz százalékot tett ki.⁴

A lakossági hitelezéssel szorosan összefüggő kérdés a megtakarítások alakulása. A jelenlegi tendencia csökkenést mutat a megtakarításokban, miközben a

4 Másfél millió banki adós országa; index.hu

hitelfelvételek száma dinamikusan nő. Megtakarítások híján a lakosság a jövőben is hitelekhez lesz kénytelen nyúlni, amennyiben halaszthatatlan kiadással találja magát szemben, és ez a körülmény akár adósságcsapdához is vezethet, ha meggondolatlanul vállal újabb kölcsönt. A legnagyobb probléma a fejletlen hazai pénzügyi kultúra, aminek következtében egy-egy csábítónak tűnő ajánlat is felelőtlen hitelfelvételeket idézhet elő. Pozitívum volt 2004 folyamán, hogy egy fordulat jelei rajzolódtak ki. Ez több okra is visszavezethető volt. Egyrészt az őszi tartalékolási időszak miatt többen raktak félre, mint ahányan újabb adósságba verték magukat, bár ez a karácsonyi vásárlási lázzal egy pillanat alatt a múlté lett, másrészt a banki betétek kamatai jó ideig a lélektani 10%-os határ fölött voltak, ami serkentőleg hatott a megtakarítási hajlamra. Megfigyelhető, hogy amint egy számszámjegyvű válnak a kamatok, szinte azonnal alábbhagy a lendület. Jelenleg a betéti kamatok csökkenő tendenciát mutatnak, ma már gyakorlatilag nem lehet tíz százalék fölötti hozamra szert tenni, még nagy összegű betét elhelyezése esetén sem, ami azzal jár, hogy a rövid időre felélénkült megtakarítási kedv újra visszaesik. Egy 9,8 és egy 10,2 százalékos éves kamattal hirdetett lekötési lehetőség között csak 0,4 százalékpont ugyan a különbség, mégis elkezdődik a banki betétek csökkenése. Ez a fejlett országokban abban nyilvánul meg, hogy egyre többen keresik az alternatív megtakarításokat, a befektetési alapokat és az állampapírt, vagy akár a kockázatosabb befektetési lehetőségeket, mint amilyen a tőzsde.

A Magyarországon működő bankoknak azonban még nem kell tartaniuk komolyan a megtakarítások elvándorlásától. Az emberek nem képesek elszakadni a bankoktól, a pénzügyi betétek és a készpénz még mindig több mint a felét teszi ki a lakosság megtakarításainak, ami jóval nagyobb arány, mint a fejlett piacgazdaságokban. A betétek és a takarékönyvek mellett csak az ingatlant említik még sokan jó befektetésként.⁵ Tekintettel arra, hogy jelenleg Magyarországon a tőzsde gyakorlatilag ismeretlen terület az átlagember számára, és a befektetési alapok sem ismertek széles körben, a megtakarítási kedv szinte kizárólag az aktuális betéti és állampapírhozományoktól, közvetlenül a jegybanki alapkamattól függ, ami hosszú távon bizonyosan csökkenni fog.

DRASZTIKUSAN MEGNŐTT A NEMFIZETŐ ADÓK SZÁMA

A túlzott eladósodottságra utalhat, hogy egy év alatt a nemfizető adósság száma 50%-kal emelkedett. Ennek eredményeképp 2004. június végén 180 ezer rossz vállalati és lakossági adósság és 280 ezer hiteltörlesztési mulasztást tartottak nyilván a Bankközi Adós- és Hitelinformációs Rendszerben (BAR). A BAR-adatbázisba a bankok azon ügyfeleik nevét, személyes azonosító adatait viszik be, akik legalább 90 napja nem fizetik hitelük törlesztőrészeit, illetve felhalmozott hátralékuk értéke meghaladja a mindenkori minimál-

5 Egy számszámjegyvű lesznek a kamatok; index.hu a világgazdaság nyomán.

bért. A bankok arra használják a BAR-t, hogy hitelnyújtás előtt megbízhatóan ellenőrizni tudják, hogy a náluk hitelt felvenni szándékozó ügyfél rossz adósnak számít-e. Az az ügyfél, akinek a meghatározott feltételek alapján késedelmes hiteltartozása van az adatbázis szerint, annak a bankok nem nyújtanak újabb hitelt az előző tartozás hitelt érdemlő törlesztéséig és az azt követő öt évben.⁶

Persze vannak kivételek. A nagyfokú eladósodottság hatására elszaporodtak az olyan hirdetések, amik külön kiemelik, hogy a BAR-listás szereplés sem akadály a egy esetleges kölcsönnek. Az ilyen hirdetésekkel kapcsolatban azonban felmerül, hogy vajon mennyire etikus az efféle hitelezési tevékenység. Legfőképp annak fényében, hogy ezeken a hirdetésekben nem szerepel a THM (teljes hiteldíj mutató), ami kifejezné a kölcsön egy évre számított hozamát. Így az ilyen kötelezettséget vállalók egyrészt nem tudhatják előre, mit vállalnak, másrészt ezek az ajánlatok nem összehasonlíthatóak más hiteltermékekkel. Ezeknek a hirdetéseknek nyilvánvalóan a már egyébként is eladósodott emberek jelentik a célcsoportját, akik ezáltal csak még nagyobb bajba kerülnek, az adósságuk csak tovább gyűrűzik.

Nagy valószínűség szerint a BAR-ban regisztrált 180 ezer adós elsősorban meg gondolatlanból került nehéz helyzetbe, és vált számukra a felvett hitel teljesíthetlenné. Egyszerűen nem mérték föl elég alaposan jövedelmi helyzetüket, illetve jövőbeni kilátásaikat, vagy egyszerűen tájé-

koztatlanból mentek bele egy „rendkívül kedvező” ajánlat elfogadásába. Sokan úgy hiszik, annak való a hitel, akinek egyáltalán nincs pénze. A valóság nem ezt mutatja. A bankok a kockázat csökkentése érdekében csak annak adnak hitelt, aki megfelelő háttérrel (életkor, munkahely, kezes) és jövedelemmel rendelkezik, de nem minden esetben a jövedelem a legmeghatározóbb kritérium. Statisztikák bizonyítják, hogy az ügyfelek fizetési hajlandósága elsősorban nem a jövedelmükön múlik, hanem olyan nehezen számszerűsíthető tényezőknél, mint például az iskolai végzettség; így ezeket a tényezőket súlyuknak megfelelően kell figyelembe venni a bírálat folyamán. Naiv dolog lenne persze azt képzelni, hogy a BAR-ban szereplők közt senki sincs, aki egyszerűen ki akart bújni a tartozás megfizetése alól, de valószínűleg nem ez a jellemző. Mindenesetre a BAR bevezetésének egyik motiválója volt, hogy sokan újabb és újabb kölcsönökkel próbálták teljesíteni a gazdasági körülményeik kedvezőtlenebbé válása miatt teljesíthetlenné vált tartozásukat egy másik pénzügyi intézménynél.

A MAGYARORSZÁGI PÉNZÜGYI KULTÚRÁRÓL

Ha szóba kerül a magyar lakosság eladósodottsága, sokan téves álláspontra helyezkednek anélkül, hogy behatóbban foglalkoztak volna a témával, vagy egyszerűen csak nem veszik figyelembe az összes fontos szempontot. Mindössze 15 év telt el a rendszerváltás óta, tehát gyakorlatilag ennyi időnk volt arra, hogy

⁶ A hitelezési boom árnyoldala: 50%-kal nőtt a rossz adósok száma; portfolio.hu a Népszabadság nyomán.

utolérjük a nyugati szintet, ami több évtized alatt, a folyamatosan fejlődő piacgazdasággal és a kialakuló fogyasztói társadalommal párhuzamosan és összhangban érte el a mai szintet. Egy olyan hirtelen fordulat után, mint ami a piacgazdaság kialakulásával történt Magyarországon, ez a fokozatosság gyakorlatilag kizárt volt. Más szempontból ez a 15 év kevés ahhoz, hogy kialakuljon egy elfogadható szintű pénzügyi kultúra. A *portfolio.hu* – online gazdasági újság a következőképpen írt a problémáról egy 2004. szeptemberi szerkesztőségi állásfoglalásban: „*Úri huncutság ez kérem szépen*» – mondta a tőzsdéről K. József, s elvitte a pénzét a Baumagba fialtatni. A pénz elment, most K. József 300%-os THM-ű kölcsönből finanszírozza életét. A magyar lakosság pénzügyi kultúrája döbbenetesen alacsony színvonalú, az emberek tömegeinek szemelőtt a demagóg politikai ígéretek hatására egy paternalisztikus állam képe lebeg, amely majd megoldja problémáikat.”⁷

Számos kritika érte az elmúlt években a magyar lakosság pénzügyi tudatosságát. Leginkább a megtakarítások hiányát, azon belül a készpénz és a rövid lejáratú bankbetétek magas arányát, valamint a kedvezőtlen kondíciójú hitelek állományának növekedését emelte ki a legtöbb elemzés.

Ebben a tanulmányban a következő téziseket állítottuk föl:

1. Magyarországon a lakosság túlzott eladósodottsága (nemzetközi összehasonlításban) vitatható, azonban az el-

adósodás dinamikája komoly pénzügyi kockázatot hordoz.

2. A hazai kamatmarzsok jelentősen meghaladják a fejlett országokban kialakult szintet, így az alacsonyabb hitelállományon keletkező törlesztési terher megközelíti a nemzetközi szintet.
3. A magyar lakosság pénzügyi kultúrája rendkívül alacsony szintű, így jelentős a veszélye az erőn felüli eladósodásnak a nem megfelelő tájékozódás miatt.

AZ ELADÓSODOTTSÁG OKAI ÉS A FELMERÜLŐ KÉRDÉSEK

A magyarországi lakossági eladósodottság korántsem öltött drasztikus méreteket nemzetközi viszonylatban. Nem elhanyagolható viszont, hogy mi vezetett az eladósodottság elmúlt években megfigyelhető dinamikájú növekedéséhez. Vajon milyen veszélyeket rejt magában a folyamat, káros-e hosszú távon, és szükség van-e valamilyen változtatásra annak érdekében, hogy az esetleges káros hatások elkerülhetők legyenek, vagy a piac és a társadalom érettebbé válásával mindez automatikusan kialakul?

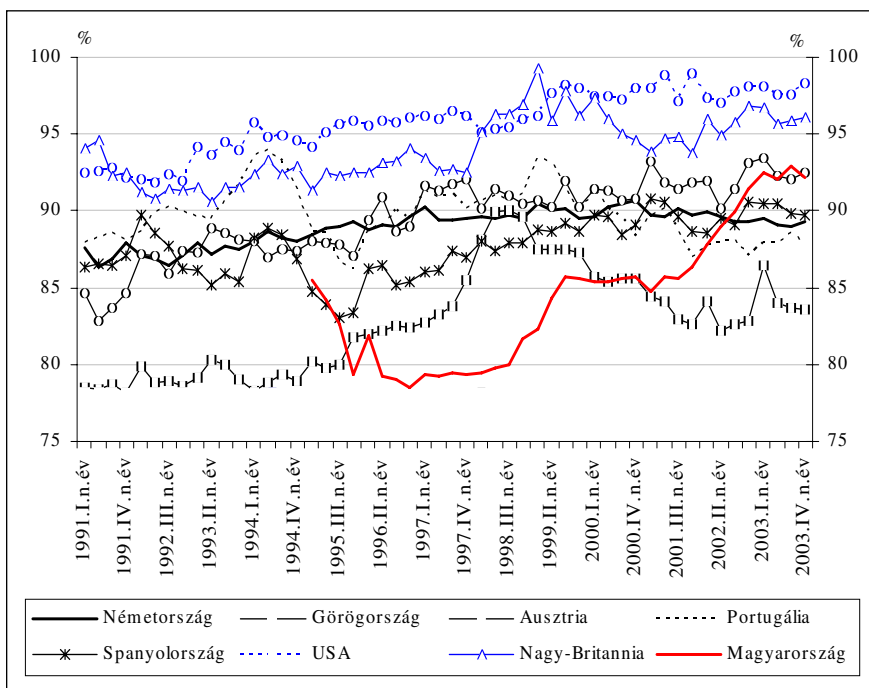
Fogyasztás és megtakarítás Magyarországon

A fogyasztási célú hitelezés piaca elválaszthatatlan a lakosság fogyasztási szokásaitól. A fogyasztási hitelek iránti kereslet egyenesen arányos a fogyasztási hajlandósággal, ami azt is jelenti, hogy annak ciklikussága a fogyasztási célú

⁷ Se kecske, se káposzta – az árfolyamnyereség-adó buktája;
<http://www.portfolio.hu/cikkek.tdp?k=3&i=45923>

2. ábra

A fogyasztási ráta alakulása néhány fejlett országban

Megjegyzés: A fogyasztási rátát a fogyasztási kilátások és a rendelkezésre álló jövedelem hányadosaként definiáljuk.

Forrás: OECD, a magyar adat 2003-ra MNB becslés. (Jelentés a pénzügyi stabilitásról, MNB, 2004. december, 121. o.)

hitelezésben is megnyilvánul. A másik kérdés a megtakarítások alakulása és az ezzel kapcsolatos szokások. Ha egy társadalomban alacsony szintű a megtakarítási hajlandóság, egy-egy nagyobb kiadásra sokkal valószínűbben választják a fogyasztási hiteleket, és egyben egy esetleges fizetésképtelenségnek a kockázata is magasabb; azon egyszerű oknál fogva, hogy a megváltozott jövedelmi helyzetű adós nem rendelkezik tartalékokkal a nehezebb időszak átvészelésére, és könnyen olyan helyzetbe kerülhet,

hogy képtelen lesz időben törleszteni a hitelét.

A 2001 és 2003 közötti időszakban a fogyasztási és beruházási jellegű kiadások bővülése jelentősen fölülmúlta a jövedelmek növekedését, miközben a pénzügyi megtakarítások erőteljesen csökkentek. Ez a folyamat azt eredményezte, hogy a magyar lakosság egészen megközelítette a fejlett országok szintjét a jövedelemfelhasználást és a jövedelemarányos eladósodottságot tekintve. Az elmúlt évben a szektor által megtermelt jövedelmeknek

mintegy 92–93 százalékát fordították fogyasztási kiadásokra, ami nemzetközi összehasonlításban is magas értéknek tekintendő. Magasabb fogyasztási rátát csak a fejlett pénz- és tőkepiaci kultúrával rendelkező és hagyományosan az élénk belső keresletre építő angolszász országokban találunk.

2001 második felében kezdődött az a folyamat, aminek keretében a lakosság jövedelmének nagyfokú bővülési ütemét is meghaladta a fogyasztás bővülésének dinamikája. A két növekedési ütem közti rés 2003 második félévében zárult össze, aminek következtében a fogyasztás aránya a jövedelemhez képest stagnált az addigra elért szinten. A fogyasztási kiadásoknál csak a felhalmozási kiadások növekedtek dinamikusabban: míg az előbbi átlagosan 7,9 százalékkal nőtt évente, addig a felhalmozási kiadások átlagosan 20,6 százalékkal nőttek éves szinten, ami egyértelműen az állami lakástámogatási rendszerrel magyarázható. Ezen kiadások ilyen fokú növekedése együttesen azt eredményezte, hogy a háztartások nettó finanszírozó képessége meredeken csökkent, és a szezonálisan kiigazított adatok alapján a szektor 2003 második félévében már nettó hitelfelvevővé vált.

2004 első félévében egyaránt nőttek a háztartások fogyasztási és beruházási kiadásai, valamint a növekvő hitelfelvétel ellenére nagymértékben javult a nettó pénzügyi pozíciójuk. A reálbér-növekedés alacsony volt ugyan, de az egyéb jövedelmek, úgy mint a kamatjövedelmek, az osztalék- és árfolyamnyereség-jövedelmek, valamint az egyéni vállalkozók jövedelme erős növekedést mutattak. Mivel

a keletkező többletjövedelmeiket a háztartások elsősorban fogyasztásra költötték, a magas fogyasztási hajlandóság csak kis mértékben csökkent. A KSH 2004-es első féléves adatai alapján a fogyasztás növekedése csökkent a 2003-as szinthez képest, de még mindig dinamikusnak tekinthető. A lakástámogatási rendszer szigorítása és a magas hozamok azt eredményezték, hogy 2004 első félévére a háztartások nettó finanszírozási szükséglete nettó finanszírozási képességgé alakult. Az eladósodási ütem csökkent, de a devizaalapú lakáshitelezés és a fogyasztási hitelezés miatt továbbra is dinamikus maradt, viszont 2004 során növelni tudták megtakarításaikat. Ez a magas forinthozamoknak volt köszönhető, de egyben a kockázatosabb devizahitelezés elterjedésében is közrejátszott, ami újabb kérdéseket vet fel.

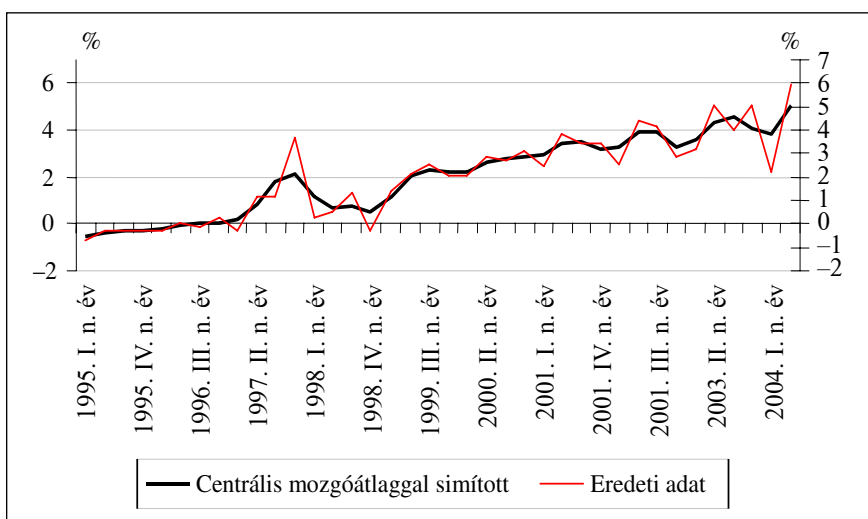
A lakosság körében jelenleg is egy alkalmazkodási folyamat zajlik, ami gyakorlatilag valamennyit felzárkózó, átalakuló gazdaságra jellemző volt az elmúlt évtizedekben. Ennek a folyamatnaként, a gazdasági fejlődéssel párhuzamosan „*a háztartások is egy, a kevésbé fejlett országokban tapasztalt alacsonyabb fogyasztással és eladósodottsággal jellemezhető egyensúlyi állapot helyett új – a fejlett országokban tapasztaltaknak megfelelő – magasabb fogyasztással és eladósodottsággal párosuló egyensúlyi pályára állnak át.*”⁸

A kérdéssel kapcsolatos egyik álláspont szerint, mivel Magyarország az Európai Unió tagja, hosszú távon várható-

8 Jelentés a pénzügyi stabilitásról; MNB (2004 december) 121. o.

3. ábra

**A lakosság nettó fogyasztási célú hitelfelvételeinek aránya
a fogyasztási kiadásaihoz képest**

Forrás: Jelentés a pénzügyi stabilitásról, MNB, 2004. december.

an az EU gazdasági jellemzőihez fog közeledni. Ez magával hozza azt is, hogy a háztartások fogyasztási-megtakarítási szokásai is az európai átlaghoz fognak idomulni, bár kétséges, hogy a magyar lakosság nagyfokú érzékenysége mennyiben módosul a megváltozott körülmények hatására. Pénzügyi szempontból nagy valószínűség szerint az Európában kialakult szerkezet jellemzi majd pár év múlva a magyar háztartásokat. Mindennek a legfőbb mozgatója az uniós csatlakozás hatására kialakuló kiélezettebb verseny a pénzügyi közvetítők magyarországi piacán, de a hosszú távú alkalmazkodást egy-szeri hatások is befolyásolhatják.

Kétségtelen, hogy a 2000-es évek elején a háztartások fogyasztási-megtakarítá-

si szokásainak változása egy a felzárkózó gazdaságokra jellemző átállási folyamat részeként alakult ki. Ugyanakkor ezt a folyamatot néhány egyedi tényező is gyorsította, amelyek hatásával hosszú távon nem számolhatunk. Ilyen volt például az államilag támogatott lakáshitel-rendszer kiterjesztése a használt lakásokra 2001-ben.

A következő években az eladósodási folyamat lassulásával lehet számolni, ugyanis a magas kamatterhek miatt a háztartások kötelezettségein képződő kamatkidadások már megközelítették az egyébként háromszor akkora eladósodottsági szinttel rendelkező fejlett európai országok szintjét. Így a további eladósodást, a hitelezés dinamikáját a hozamcsökkenés és a hitelköltségek csökkenése fogja meg-

határozni. Előbbi feltétele a stabil makro-gazdasági környezet, míg az utóbbi a piaci verseny velejárója.

1. táblázat

Megtakarítással rendelkezők aránya életkor szerinti felosztásban

Lakossági megtakarítások céljai és formái

A GfK Piackutató Intézet – jelenleg elérhető legfrissebb – 2004. augusztusi, a lakosság megtakarítási szokásairól végzett felméréséről kiadott sajtóközleménye szerint Magyarországon a lakosság 38 százaléka rendelkezik pénzügyi megtakarítással, nagyobbik része viszont nem. Ez visszaesés a két évvel korábbi állapothoz képest, amikor még 43 százalék rendelkezett valamilyen megtakarítással. Ennek oka valószínűleg a fogyasztás növekedése és a hitelre történő vásárlás elterjedése, azaz a fogyasztási hitelpiac bővülése.

Életkor	2004. 1. negyedév
15–29 éves	28%
30–49 éves	39%
50 éves és idősebb	44%
Országos átlag	38%

A felmérés alapján legtöbben a gyerekek jövőjére gyűjtenek, majd sorrendben a váratlan kiadások következnek, illetve a nyugdíjas évek. A jövedelmi helyzet és az életkor nagyban befolyásolja a megtakarítások alakulását. Átlagon felüli megtakarítással a diplomások, a havi 140 000 forintnál nagyobb jövedelműek és az 50 éven felüliek rendelkeznek. Az életkor előrehaladtával is láthatóan emelkedik a

2. táblázat

Lakossági megtakarítások céljai a válaszadók százalékában, a megkérdezettek lakóhelyének településtípusa szerinti megoszlásban

Gyűjtési cél	Országos átlag	Község	Város	Megye-székhely	Budapest
Gyerekek jövőjére	20	21	20	19	17
Váratlan kiadásokra	17	21	16	17	15
Nyugdíjas évekre	11	10	13	10	12
Lakásra vagy ingatlanra	10	7	8	13	15
Otthon felújítására	7	9	6	8	3
Autóra	6	5	7	9	2
Utazásra, üdülésre	4	1	4	4	8

Megjegyzés: A temetés-sírkő átlaga 11 százalék, de statisztikailag kimutathatóan csak az 50 évesekre és idősebbekre jellemző; egy megkérdezett több célt is megjelölhetett.

Forrás: GfK Piackutató Intézet, 2004. augusztus.

megtakarítási kedv. A GfK által megállapított szenioroknak nevezett csoport 55 százaléka, míg a pályakezdőknek csupán 33 százaléka rendelkezik spórolt pénzzel. A nem, a foglalkozás, a lakóhely településnagysága vagy régiója viszont alig van hatással az arányokra. Jövedelem alapján a választóvonal 100 000 forint. Amelyik háztartásban ennél kevesebb a havi nettó bevétel, ott az átlagosnál kisebb arányban tudnak félre tenni. Ahol viszont nagyobb, ott átlagos vagy azt meghaladó a megtakarítással rendelkezők aránya.

A gyerekek jövője tűnik a legfontosabbnak a kutatás alapján a mai Magyarországon a lakosság körében. Legalábbis a megtakarítások legnagyobb része ezt a célt szolgálja. Átlagosan 20 százalék tesz félre utódai jövőjére, leginkább a 30–49 éves korosztály, ahol ez az arány 38 százalék. Befolyásolja még a választ – értelemszerűen – az illető családi állapota, társadalmi státusa. A váratlan kiadásokra történő takarékoskodás tekinthető a második legfontosabb célnak, elsősorban az idősebbek, az alacsony jövedelmű háztartások, illetve a községben élők körében. A nyugdíjas évek mint gyűjtési cél előkelő helye (átlagosan 11 százalék) az 50 éves és idősebb korosztály magas mutatóinak eredménye. Még nyilvánvalóbb az életkor szerepe a temetésre vagy sírkőre gyűjtők körében, akik szinte kizárólag 50 évesnél idősebbek. A lakás- vagy ingatlanvásárlás elsősorban a pályakezdőknél fontos szempont, rajtuk kívül még a 15–29 évesek körében jelentős cél, de így is csak 10 százalékos az átlagos mutató ebben a kategóriában, köszönhetően annak, hogy nagyon nagy eltérések mutat-

koznak az életkor függvényében. Ezen kívül még ház- vagy lakásfelújítás (7%), autóvásárlás (6%), utazás (4%) és nagyobb értékű műszaki cikk vásárlása (2%) szerepelt a megnevezett megtakarítási célok közt. Érdekes, hogy minden tizedik megkérdezett konkrét cél nélkül tesz félre pénzt. A változásokhoz tartozik, hogy céltudatosabb lett a spórolás. Két éve kétszer annyian (21 százalék) tettek félre pénzt konkrét cél nélkül, mint az idei 10 százalék. Akkor a váratlan kiadások szerepeltek az első helyen, a lakásvásárlás pedig a másodikon. Az átrendeződés feltételezhető okai egyrészt, hogy rohamosan bővülnek a fiatalok továbbtanulási lehetőségei, részben a családok terheinek növelése árán. Másrészt a lakáshitelek sok érdekeltet kedvező feltételekkel juttatnak saját otthonhoz, így már nem annyira elterjedt a lakásra gyűjtés.

A pénzügyi befektetések formái közül legtöbben még mindig a kockázatot alig jelentő takarékbetétet és folyószámlát választják. A tendencia azonban a korábbi évekhez képest csökken, ahogyan szerte Európában. Magyarországon a felnőtt lakosság 22 százaléka tartja megtakarításait bankbetétben vagy -számlán. Életbiztosításban 14, nyugdíjalapban 10 százalék tartja a félretett pénzét, de a fejlett megtakarítási formának számító részvényben még mindig csak 4 százalék. Négy közép-európai országot vizsgálva kiderült, hogy míg a vizsgált országokban átlagosan 2 százalék rendelkezik legalább 25 000 eurós (jelenleg kb. 6,1 millió forint) megtakarítással, addig ez a szám nálunk 3 százalék. Az igazsághoz hozzátartozik ugyanakkor, hogy ezzel az értékkel csak

3. táblázat

**Lakossági megtakarítások céljai a válaszadók százalékában,
a megkérdezettek lakóhelyének településtípusa szerinti megoszlásban**

Befektetési forma	Nyolc ált. v. kevesebb	Szaktanács- képző	Érettségi	Diploma	Országos átlag
Takarék- v. folyószámla	17	21	25	33	22
Életbiztosítás	6	14	18	23	14
Nyugdíjalap	4	8	12	19	10
Kötvény	3	5	5	5	4
Részvény	2	2	4	8	4

Forrás: GfK Piackutató Intézet, 2004. december.

Lengyelországot előzzük meg, ahol 1 százalék rendelkezik ekkora összegű megtakarítással, az átlagba sokkal kisebb súlyal beszámító Csehországban 5, míg Szlovéniában 13 százalék ez az arány.

A lakosság egyes csoportjai között a választott befektetési formák megoszlásánál Magyarországon a legnagyobb eltérések iskolai végzettség szerint tapasztalhatók. A képzetlenebb rétegekben sokkal inkább szokássá kezd válni a befektetés, mint a lakosság kevésbé iskolázott részében.

Bankbetéttel a diplomások 33, a nyolc általánost vagy kevesebbet végzetek 17 százaléka rendelkezik. Még nagyobb a különbség az életbiztosításnál, ahol 23, illetve 6 százalék a két szélső érték. Részvényekkel legnagyobb arányban a foglalkozás szerinti csoportosításnál találkozunk: a vállalkozók 16 százaléka érintett a tőzsdei árfolyamok alakulásában, de a diplomások is jóval meghaladják az átlagot. A nyugdíjalapok legnagyobb arányban a szellemi foglalkozású alkalmazottakat (25 százalék), valamint a 30–39 éve-

seket vonzzák (20 százalék). A kutatásból kiderül, hogy nem egyedi a magyarországi helyzet. Szlovénia kivételével, ahol 39 százalék rendelkezik életbiztosítással és 37 százalék bankbetéttel, mind a tizenegy vizsgált országban a bankbetét a legelterjedtebb megtakarítási forma. Ahol lemaradás tapasztalható Magyarországon, az a részvény mint megtakarítási lehetőség, aminek elterjedtsége alacsony szintű.

Fogyasztási hitelkonstrukciók

Jelenleg a legnépszerűbb fogyasztási kölcsön hazánkban az áruvásárlási hitel. A szinte mindenki számára elérhető, egyszerűen megköthető és egyből élvezhető fogyasztási hitel annak ellenére nagyon népszerű, hogy ez a legdrágább hitelfajta a kereskedelmi bankok termékínálatában. A Magyar Nemzeti Bank statisztikáit vizsgálva látható, hogy a magyar lakosság leginkább két hiteltípust favorizál: az áru- és a lakáshitelt. Annak ellenére töretlen a rokonszenv a lakosság részéről, hogy az áru-

hiteltermékek kamata évek óta szinte változatlan. Miközben a betéti és egyéb hitelkamatok esetében a bankok rugalmasan követik a jegybanki alapkamat változását, az áruhitelre szinte nincs is hatással az általános kamatkörnyezet. Az ilyen szabad felhasználású, gyors elbírálású kölcsönök ára azonban elsősorban azért csillagászati, mert magas kockázatot jelentenek a bankok számára. A nagy verseny miatt elsőrendű szempont a gyorsaság és a minél egyszerűbb kockázat-elbírálás, így nem lehetséges az ügyfelek teljes kockázatának megállapítása. Ezeknél a hiteleknél arra sincs lehetőség, hogy a befagyott követelések esetén a bank visszavegye a terméket és másodlagos piacon értékesítve csökkentse saját veszteségét (mint például az autóvásárlási kölcsönök esetében). A másik drágító tényező az áruhitelknél az alacsony hitelösszeg és a relatíve rövid futamidő, így arányaiban sokkal magasabb ezen hitelek költségszintje, amit jóval rövidebb idő alatt kell megtérítenie az ügyfélnek. Tovább drágítja az áruvásárlási kölcsönöket az a jutalék, amit a hitelintézet fizet a kereskedelmi partnerének azért, hogy az ő termékével legyen elérhető a „részletfizetés”,⁹ ne egy konkurens hitelintézet hasonló termékével. A fogyasztási hitelezésben ez új elem, de az autofinanszírozásban már régebben elterjedt a versenyhelyzet hatására. Ezt a 3-4 százalékos jutalékot végső soron a vásárló fizeti meg. Fontos

jellegzetessége ezeknek a hiteltermékeknek a szezonális. Novemberben és decemberben a szokásos üzletmenethez képest akár háromszorosára ugorhat a kereslet, köszönhetően az utóbbi években egyre erőteljesebben jelentkező karácsonyi vásárlási láznak, amit az összes piaci szereplő igyekszik maximálisan kiaknázni.¹⁰

Az utóbbi időkben hazánkban is elterjedni látszik a hitelkártya, egyre több bank jelenik meg a piacon, de a hitelkártyák jelenlegi magyarországi elterjedtsége még koránt sem érte el a nyugati országok színvonalát. Az emberek többsége továbbra is idegenkedik a hitelkártyáktól, emiatt az is előfordult már, hogy egy új termék népszerűsítésekor a kibocsátó bank szándékosan kerülte a hitel szó használatát. Igaz, az a termék nem a klasszikus értelemben vett hitelkártya volt, ebben az esetben már nem lehet megkerülni a „hitel” kifejezést. Így a hangsúly elsősorban a – tagadhatatlan – előnyök kihangsúlyozásán van. Az elmúlt tizenöt év alatt a lakosságba beleivódott, hogy „semmit sem adnak ingyen”, így nem is nagyon akarják elhinni, hogy egy hitelkártyával akár 45 vagy 51 napig ingyen használhatják a bank pénzét. Mindezt akár úgy is, hogy addig a sajátjuk kamatozik. Jelenleg Magyarországon, az igénylés feltételei alapján, a társadalom széles rétegei használhatnának hitelkártyát vásárlásaikhoz, mégsem teszik – legalábbis egyelőre nem terjedt el széles körben a hitelkártya mint fizetési eszköz. Pedig a hitelkártyával sokat nyerhet a használója. Igaz, még többet bukhat is, ha nem tartja be a játékszabályokat, ugyanis a visszafi-

9 Az ügyfél szempontjából gyakorlatilag részletfizetésnek fogható fel az áruhitel, sokszor a reklámokban is így jelenítik meg a könnyebb érthetőség kedvéért, és hogy könnyebben megbarátkozzon a potenciális ügyfél a hitelfelvétellel, amitől esetleg idegenkedne.

10 Áruhitel – karácsonyi kuncsaftoknak; FigyelőNet

Hitelcélok és -típusok összefüggése

Hitelcél/Hiteltípus	áru	személyi	folyószámla	hitelkártya
Áruvásárlás	X	X	X	X
Autóvásárlás		X		
Napi pénzügyek			X	X
Utazás, üdülés		X	X	X
Betét fenntartása			X	X

zetési késlekedés és a hitelkeret túllépés komoly következményekkel járhat az illető pénztárcájára nézve. A kamatmentes periódus utáni visszafizetés magas kamattal jár, a hitelkeret túllépése esetén pedig a bank minden esetben egységes díjat számít fel, tehát akár 5 forintnyi túllépés miatt is fizetni kell, ami jelenleg 1500 forinttól 3500 forintig terjedő összeg lehet. Viszont okosan használva talán az egyik legjobb hitellehetőség fogyasztási célra.¹¹

Ezen kívül még két hitelkonstrukció tekinthető elterjedtebbnek Magyarországon, a folyószámlahitel, és a személyi kölcsön, két szabadon felhasználható hitel, amik azért alapvetően nagyon is különböznek egymástól mind az igénylés, mind törlesztés szempontjából.

Hitelcélok – hiteltípusok

A bankok által ajánlott hitelek nem mindig és nem csak arra használhatók, mint amit a nevük alapján gondolnánk. Ezen kívül a kondíciókban is jelentős eltérések

mutatkoznak, így egyáltalán nem mindig, mit választunk, ha valamilyen célból hitelhez kell folyamodnunk.

Tartós fogyasztási cikk vásárlása esetén adódik a legnagyobb választási lehetőség, illetve ha rövid futamidőre felvett kölcsönrel megoldható az átmeneti pénzhány. Ezekre a célokra a bankok többnyire áruhitelt vagy személyi hitelt ajánlanak, pedig a folyószámlahitelek kamata általában alacsonyabb, és ha az éves felülvizsgálatkor az ügyfél továbbra is megfelel a bank által támasztott feltételeknek, úgy automatikusan meghosszabbítják a szerződést. Használhatunk e célokra hitelkártyát is, ez szintén évente meghosszabbítható és nagyon rugalmasan alkalmazható. További előnye a folyószámlahitelnek, hogy a futamidő alatt ezeknek a hiteleknek az igénybevétele anyagi helyzetünknek megfelelően rugalmasan alakítható. Előtörlesztés és újbóli lehívás azonban, rövidebb időszakokra is, a bank külön döntése nélkül lehetséges, ezért a teljes futamidő alatt jelentős kamatmegtakarítás érhető el.

Dinamikusan nő az áruhitelek állománya, pedig ez a legdrágább hiteltípus. Vonzereje az, hogy a vásárlás helyszínén

¹¹ Hitelkártya – Csodafegyver vagy átverés – Tanuljunk meg használni!; portfolio.hu

történik az ügyintézés, ha beleszerettünk valamibe, akkor is megvehetjük, ha nincs rá pénzünk. Azt azonban tudni kell, hogy nem szabad csak a reklámok alapján dönteni. Az áruhiteltermékeknel a teljes hiteldíj mutató akár 35% felett is lehet, és bizonyos esetekben találhatunk jobb alternatívát. Az sem elhanyagolható szempont, hogy egy-egy új kölcsön jelentős díjakkal, jutalékokkal jár, ezért, ha van rá lehetőség, érdemesebb lehet egy meglévő hitelkerethez nyúlni, mint új hiteligénylést benyújtani valamelyik pénzintézethez. Még ha elsőre kedvezőbbnek is tűnik a kamat, a THM már nem biztos, hogy alacsonyabb a meglévő hitelkeret jelentette tehernél.¹²

Egy szempontot persze nem lehet figyelmen kívül hagyni: nem minden esetben használható a fent leírt összes típus az adott célra, mert a bankok csak meghatározott összeghatárig kínálják az egyes konstrukciókat. Tehát például kis összegű személyi kölcsönt nem találunk a bankok kínálatában, mert ezt a hitelfajtát csak egy meghatározott összeg fölött éri meg nyújtani, de áruhitelt sem igényelhetünk bármekkora összegben.

Új megoldások az értékesítésben – Co-branded és szponzorkártyák

A co-branded és a szponzorkártyák tőlünk nyugatabbra már elterjednek számítanak, Magyarországon azonban 2004-ben még felfutás előtt áll a piac. 1992-es európai

debütálásuk óta e konstrukciók népszerűsége töretlen. A MasterCard Europe, a kategória piacvezető kártyatársasága, jelenleg több mint 2000 programot és 10 milliónál több kártyát jegyez kontinensünkön, és ez a piaci szegmens évente 40%-kal bővül. A piacrészesedés kb. 40%-át a kiskereskedelmi szektorral közös kártyaprogramok alkotják, ezen felül a piac többi részén – ennél kisebb részesedéssel – légitársasági, utazási, iskolai, biztosítási, jótékonyossági, üzemanyag/autó, média, sport vagy egyéb kártyaprogramok osztoznak.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy a co-branded konstrukciók terjednek el leggyorsabban és leghatékonyabban a különböző célcsoportokban, mivel olyan rétegeket érnek el, amelyek hagyományos konstrukciókkal nehézkesen vagy csak nagyon magas költségek árán lennének elérhetők. A MasterCard Europe felmérése szerint egy átlagos co-branded kártyával birtokosa általában 25%-kal többet költ, mint a standard konstrukciójú változatokkal. Ennek oka egy-egy szervezet, ügy iránti hűség vagy egyéb ösztönzés, például kereskedelmi akció motiválja. A kiemelkedően sikeres programok esetén ez az arány akár kétszerese vagy háromszorosa lehet egy átlagos kártyának. További előnye a programnak, hogy a célzottabb elérésnek köszönhetően a kártyák kibocsátói átlagon felüli érdeklődésre számíthatnak, és a megszerzett ügyfelek közül 10-20 százalék marad hűséges az általa választott konstrukcióhoz, mint a hagyományos kártyák esetén. Amennyiben hűségpontok, vagy más ösztönző ajándékok kapcsolódnak a kártyához, a bank kockázata is alacsonyabb, mert az

¹² Mire és hogyan használjuk a lakossági hiteleket?; BankWeb

ügyfelek jobban odafigyelnek a fizetési kötelezettségeikre, nehogy azok elmulasztása miatt elessenek az ajándékponctoktól. Ezen kívül a marketingköltségek is kedvezőbben alakulnak a partnerek számára, mert mindkettejük marketinglehetőségeit kihasználhatják, s ezáltal hatékonyabb és alacsonyabb költségekkel járó kommunikációt tudnak megvalósítani.

Itthon dinamikusan fejlődik ez a piac, számos új program megjelenésének lehetünk tanúi az elmúlt év során, és az idei évben is új, innovatív kártyaprogramok elterjedése várható. A kártyákkal generált tranzakciós volumen még viszonylag alacsony, de folyamatosan emelkedik.¹³

Új termékek a piacon

Jóllehet az áruhitelek esetében a THM tartósan 30 százalék fölött van, és bár némi lassulás jelei érezhetők a hazai áruhitelpiacon, a régióban továbbra is Magyarországon a legnépszerűbb ez a hiteltermék. 2004 áprilisától egy újabb termék, az áruhitelkártya jelent meg Magyarországon, amivel még egyszerűbbé válik az áruhiteligénylés, és akár a kamatok is csökkenhetnek. Mivel a régióban nálunk a legfejlettebb az áruhitelszegmens, itt került először bevezetésre az áruhitelkártya. A konstrukció újabb lendületet adhat a lassuló áruhitelpiacnak, és egyben költséghatékony alternatívát jelent a potenciális ügyfeleknek. Mivel ismételt felhasználás esetén nem igényel újabb bírálatot, alacsonyabb költ-

séggel jár a kibocsátó hitelintézet számára, így elvileg nem elképzelhetetlen, hogy ezen áruhitelkártyák kamata alacsonyabb legyen „hagyományos” társaikénál, de vélhetően pusztán ettől a kártyától nem fog lezuhanni a piac által gyakorlatilag elfogadott kamatszint.¹⁴ Erre akkor lesz legfeljebb lehetőség, ha a kereslet tartósan és jelentősen visszaesik, és a pénzügyintézetek nem lesz más eszköz a kezükben a forgalom élénkítésére.

Tekintve, hogy a fogyasztási hitelek piacán már nem beszélhetünk „hitelezési boom”-ról, és a turizmus sem szárnyal, a két „iparág” közös termékkel próbál lendíteni mindkét szegmens forgalmán. 2004 márciusától lehetőség van utazási hitel igénylésére Magyarországon. Az utazási kölcsön Nyugat-Európában évek óta nagy népszerűségnek örvend, így várható volt, hogy előbb-utóbb a hazai piacon is megjelenik. Jelenleg még nehéz felmérni az itthoni igényeket, de a termék meghonosító – a Credigen Bank és az IBUSZ – 400-500 milliós forgalomnövekedést várnak az új lehetőségtől.¹⁵ A megcélzott célcsoportot azok a viszonylag jó anyagi helyzetben lévő, 25–35 év közötti fiatalok jelentik, akik pénzüket hitelfelvétellel kombinálva szeretnék távolibb, drágább helyekre elutazni. Az eredeti tervek szerint átlagosan 100 ezer forintos hitelösszeggel számolnak, de Nyugat-Európában a milliós kölcsönösszegek a jellemzőek. Az utazási hitelek esetében a THM értéke 33–35 százalék körül alakul, ami néhány

13 MasterCard Co-branded és szponzorkártyák; Bankkártya NetInfo

14 Áruhitelkártya – zsebben hordott hitel; FigyelőNet

15 Rajtuk kívül a Magyar Cetelem Bank és a – Postabank megszűnése óta – az Erste bank is kínált utazási kölcsönt, de az Erste rövid idő után kiszállt a piacról.

százalékkal kedvezőbb a klasszikus áru-hiteleknél, de kétséges, megér-e vajon ennyit egy utazás.¹⁶ Jelenlegi formájában az utazási hitel a néhány százezer forintos összegeknek köszönhetően a hitelkártyák konkurense, azoknál jóval rosszabb feltételekkel, de amennyiben itthon is elterjednek az egy-két milliós utazási hitelek, úgy a személyi kölcsönnek jelenthetnek majd konkurenciát, legfőképpen az egyszerűbb, gyorsabb és kevésbé szigorú hitelbírálatnak köszönhetően.¹⁷

Devizahitelek – előnyök és kockázatok

A 2004-es év a lakossági hitelpiacon a devizahitelek térnyeréséről szólt. A hiteltermékeknel a forint és deviza alapú konstrukciók között fennálló kamatkülönbözet miatt a lakosság egyre szívesebben választja a devizahiteleket. Egyértelműen látszik, hogy a devizahitelek előnye a forint alapúval szemben az alacsonyabb kamatban rejlik, aminek köszönhetően a havi törlesztőrészek is jóval mérsékeltebbek, de éppen a törlesztőrészek azok, amik szinte azonnal reagálnak a kamat- vagy árfolyamváltozásokra. Ez persze pozitív változás is lehet, hiszen akár csökkenhetnek is a részek, de fennáll a veszélye, hogy olyan mértékben emelkednek, amit a hitelfelvevő nem bír el anyagilag. A médiában elsősorban a deviza lakáshitelekről esett szó, de az egész hitelpiacon megfigyelhető volt a devizahi-

telek nagymértékű előretörése az összes hiteltermék arányában.

Hangsúlyozni kell, hogy a devizahitelek esetében egyelőre nem a teljes hitelállományban képviselt arány (kevesebb mint 5%), hanem a kiugró növekedési ütem a figyelemre méltó.¹⁸ Noha az összes devizahitel idei első hét hónapos növekményének kevesebb mint 15%-át adta, mégis idén a lakossági devizahitelek bővülése tartotta idén leginkább izgalomban a piacot. Ennek oka talán az lehet, hogy itt tapasztalhattuk a leggyorsabb növekedési ütemeket: a deviza alapú lakossági hitelek az év első hat hónapjában 91,2%-kal, 198 milliárd forintra gyarapodtak, ezen belül is a lakáshitelek állománya – 18 milliárd forintról 59-re ugorva – több mint megháromszorozódott. Persze ezeknek a tételeknek az összes hitelen belüli súlya egyelőre még elenyésző: a lakossági hitelek esetében júliusban a deviza csupán 7,3%, míg a lakáshiteleknel ennél is kevesebbet, 3,4%-ot tett ki. Az utóbbi időben azonban elképesztő növekedési ütemeket tapasztaltunk itt: a lakáshitelek esetében júliusban 30% feletti volt a havi bővülés, de a nem lakás célú lakossági hitelek esetében is elérte a 10%-ot. Mindezzel párhuzamosan a forinthitelek állománynövekedése mindkét szegmensben gyakorlatilag megállt. Mindenesetre, még ha ezek a növekedési ütemek fenn is maradnának, a devizahitelek aránya sem a lakossági, sem a lakásszegmensben belül nem nőhet az év végére 10% fölé. A trendek egyértelműek: a devizabetétek 2002

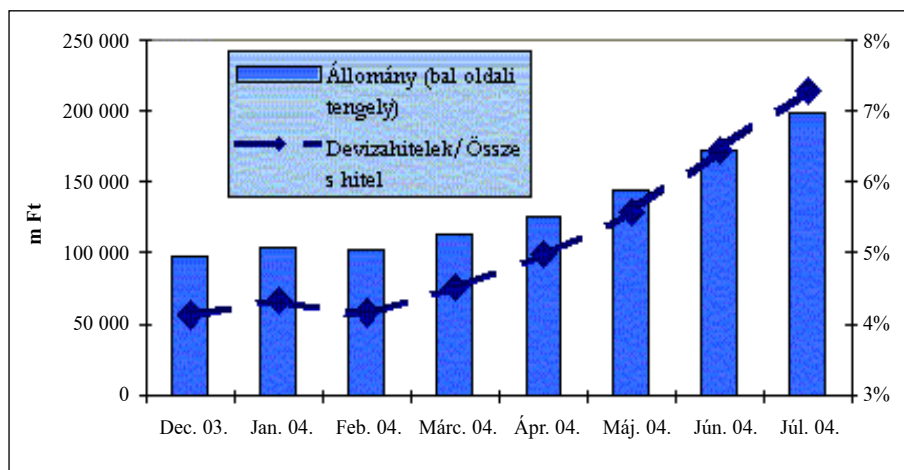
16 Nyaralás hitelre; index.hu

17 Luxusutak pénz nélkül; Privátbankár.

18 A magyar lakosság eladósodottságáról – Mi van a számok mögött?; portfolio.hu

4. ábra

Devizahitelek aránya a lakossági hiteleken belül

Forrás: portfolio.hu

óta folyamatos csökkenést mutatnak, míg ez idő alatt a devizahitelek dinamikusan növekedtek, méghozzá a forinthiteleknél sokkal gyorsabban.¹⁹

A Magyar Nemzeti Bank nemrég megjelent lakásfinanszírozási tanulmányában az elemzők számszerűsítették a hitelfelvevők kockázatát. Azaz, ha a devizahitelek 1,5 százalékponttal emelkednek, akkor ez egy húszéves futamidejű hitelnél 12,2 százalékkal emeli a havi törlesztőrészt. A 15–20 éves futamidejű devizahitelek esetében különösen nagy kockázatot jelent, ha az adósoknak egyáltalán nincs devizabevételük, hiszen ennyi idő alatt beláthatatlan változások is történhetnek.

2004 júniusában a svájci jegybank úgy döntött, hogy negyed százalékponttal, azaz nulláról 0,25 százalékkal emeli a kamatot. S az sem jó hír, ha a svájci frank látványosan drágul, ez is duzzasztja a törlesztőrészt. Mégiscsak bekövetkezhet az, amitől annyira óv az MNB, miszerint lehetőleg abban a pénznemben adósodjunk el, amiben bevételünket szerezzük. Kiszámíthatatlan, hogy a svájci jegybank mikor emel ismét kamatot, vagy az euróval kapcsolatban mikor születik hasonló döntés. A kockázat mindenképpen létezik.²⁰

19 Mi történik idén a magyar bankpiacon? – Elemzés a Nemzetközi Bankárképzőtől; portfolio.hu

20 A kockázatokról és mellékhatásokról kérdezze meg bankját. HVG.

KONKLÚZIÓK

Magyarországon a lakossági hitelpiac hirtelen fejlődésen ment keresztül, amire számos példa akadt a világ más pontjain is a hasonló helyzetben lévő, felzárkózó gazdaságokban. Jelenleg a banki adósok száma még nem érte el fejlett országokban kialakult szintet, de számos más tényező indokoltá teszi, hogy foglalkozzunk a kialakult helyzettel. Az egyik ilyen az itthoni bankszolgáltatások európaihoz viszonyított magas ára, ami leginkább az európainál jóval magasabb kamatmarzsoknak tudható be, egy másik ok pedig a rendkívül fejletlen hazai pénzügyi kultúra, ami talán még nagyobb problémát jelent. Véleményem szerint ez az egyik legfontosabb probléma, ha el akarjuk kerülni, hogy a lakosság erején felül adósodjon el. Ezen kívül az sem hagyható figyelmen kívül – bár ez szorosan kapcsolódik az előzőhöz –, hogy a háztartások megtakarítási hajlama és az igénybe vett megtakarítási formák terén is jelentős az elmaradásunk.

A pénzügyi kultúra kérdése

Míg a bankbetétekre ismét csak egy számjegyjű kamatot fizetnek a különböző hitelintézetek, addig a fogyasztási hitelek-nél mindent összeadva a hitelek teljes költsége akár az évi 30-40 százalékot is elérheti. Egyelőre azonban mégsem lát-szik, hogy a háztartások kamatérzékenyek lennének, a legnépszerűbb fogyasztási kölcsön pont a legdrágább, az áruhitel. Mindezt éppen a hazai fejletlen pénzügyi kultúra okozza, amin érdemes lenne el-

gondolkodni, és akár lépéseket tenni a változásért. Kérdés persze, hogy ki lehet az, aki ezt megteszi. A Felügyelet (PSZÁF) rendszeresen közzéteszi a választást megkönnyíteni hivatott összehasonlító táblázatokat, sőt, az áruhitelekről részletes tájékoztató is készült, kiemelve a benne rejlő veszélyeket. Kérdéses viszont, hogy milyen hatékonyságú ezeknek az írásoknak a megismertetése a célközönséggel. A PSZÁF ugyan rendszeresen frissíti internetes oldalán ezeket a táblázatokat, de ezzel legfeljebb azokat a fogyasztókat tudja elérni, akik eleve tájékozottabbak pénzügyi (vagy bármilyen más) kérdésekben, hiszen igénybe veszik, igénybe vehetik az internet nyújtotta előnyöket. A jelenlegi hitelezési gyakorlat viszont afelé halad, hogy minél szélesebb rétegek vehessék igénybe például az áruhiteleket, és ezért egyre lejjebb viszik a szükséges minimális jövedelmeket. 2004 végére előfordultak olyan ajánlatok is a piacon, ahol az áruhitel-igénylés minimális feltétele 30 000 forint havi nettó kereset, amint az a PSZÁF legfrissebb tájékoztatójából kiderült. Ilyen jövedelem mellett aligha rendelkezik bárki internet hozzáféréssel, így az egyébként fontos információk sem jutnak el hozzá, csak a televízió, a nyomtatott sajtó – a statisztikák szerint elsősorban a bulvársajtó –, vagy a köztéri plakátok jelenthetnek számára információforrást. Ilyen felületen viszont nem találkozni a korábban már említett tájékoztató anyagokkal. A bankok természetesen csak olyan ügyfélnek nyújtanak hitelt, akitől annak visszafizetését is remélhetik, viszont a BAR-listás ügyfelek megnövekedett száma mutatja, hogy nem

lehet 100 százalékos biztonsággal megállapítani az adott ügyfélről, hogy vajon hogyan fog törleszteni. Ez a hitelintézeteknek is addicionális kockázatot jelent, ami nem segíti elő a hitelköltségek csökkenését; a felmerülő kockázatot minden hitelintézet belekalkulálja a hitelkamatokba.

Pozitívnak mondható az új THM-rendelet kidolgozása, amivel elérhető, hogy a fogyasztó a hitel valós költségeivel szembesüljön. Mindez azonban csak felületi kezelése a problémának, ettől ugyan könnyebb lesz dönteni a hasonló konstrukciók között, de a fogyasztók még ugyanúgy a reklámokból fognak tájékozódni, és nincs garancia arra nézve, hogy a jövőben felelősebb döntést hoz majd az átlagos hitelígyénylő, amikor újabb adósságba veri magát. Lehet, hogy egy másik konstrukció előnyösebb lehetne a számára, pusztán a THM ismerete nem elég ahhoz, hogy például a körülményesebben igényelhető hitelkártya mellett döntsön egy gyorsan megkapható áruhitel helyett (amivel azonnal megkapja például a számára „nélkülözhetetlen” tartós fogyasztási cikket is). Jelenleg Magyarországon gyakorlatilag az összes fejlett pénzügyi konstrukció elérhető, akár a megtakarítások, akár a fogyasztás oldalát vizsgáljuk. Így ez semmiképp sem lehet akadály a egy érettebb piac kialakulásának. Megfelelő ismeretekkel bárki találhat a piacon az aktuális szükségleteinek megfelelő konstrukciót, ha esetleg pénzzavarba kerül, vagy csak gazdaságilag előnyösebb számára például hitelkártyát használni, hisz közben a pénze kamatozhat is. Véleményünk szerint a jelenlegi helyzetért kár lenne felelősöket keresni. Kétségkívül

lenne még mit javítani, de a problémák többsége egyszerűen orvosolható, ha meg van hozzá a szándék. Egyedüli komolyabb problémának a már sokszor emlegetett pénzügyi kultúra szintjét véljük. Ha ez a szint emelkedne, fel sem merülne, hogy esetleg károsak a hiteltermékek a lakosságra nézve, mert intelligensen hozzáállva hatékonyan, akár kockázat nélkül használhatóak, továbbá egy érettebb piacon a kínálati oldalról kikopnak azok a szereplők, akik esetleg tisztességtelenül próbálnak előnyökre szert tenni.

Állami beavatkozás vagy piaci automatizmusok?

Az elmúlt évben az is világossá vált, hogy létezhet állami támogatás nélkül, piaci viszonyok között is relatíve olcsó hitel. Ez most az év sikerterméke, a deviza alapú hitel (abból is a deviza lakáshitel), de a jelenség jól mutatja, hogy amíg mesterségesen beavatkoznak egy piac működésébe, mint ahogy az államilag támogatott hitelekkel történt, addig a piaci szereplők nincsenek arra kényszerítve, hogy újabb konstrukciók kidolgozásával lépjenek versenytársaik elé, ami egy jól működő piacon például a hitelkamatok csökkenését eredményezné. Viszont amint leveszi az állam a kezét az adott piacról, az rákényszerül, hogy a saját eszközeivel tartsa fenn az addigi érdeklődést, hogy jövedelmezősége ne romoljon. Így történt ez 2004-ben a lakáshitelek esetében, de biztosak vagyunk benne, hogy a lakossági hitelpiac más szegmenseiben is rejlik még lehetőség, ha fokozódik a verseny. A je-

lenlegi hazai piaci viszonyok sajnos még nem értek meg arra, hogy igazi verseny alakulhasson ki, és érdemben csökkenjenek a hitelfelvevők kamatterhei. Az egyes részpiacokon csupán néhány szereplő van jelen, és mivel a piac telítettsége egyelőre viszonylag alacsony szinten maradt, ez a néhány szereplő nem kényszerül valódi versenyre. Ehhez néha a jelenlegi jogszabályok is kedveztek, de az új THM rendelet és az uniós tagság is pozitív hatással lehet a jövőben.

Devizahitelek

Nem szabad persze elfeledkeznünk a devizahitelek kockázatairól sem. Igaz ugyan, hogy – jelenleg – olcsó alternatívát jelentenek forint alapú társaikkal szemben, de fokozott óvatossággal kell eljárni, ha valaki ilyen konstrukció mellett dönt. Fontos, hogy a hitelfelvevők döntéseit ne a jelenlegi kamat- és árfolyamszint alapján maximalizálják, azaz az így kiszámított törlesztőrészletet ne tekintsék fixnek és a jövedelmükből maximálisan hiteltörlesztésre fordíthatónak, hanem számoljanak a jövőbeni törlesztőrészlet esetleges jelentős ingadozásával, valamint a törlesztőrészletek nagyságát befolyásoló egyéb költségekkel is. Ilyen addicionális költség a devizahiteleknél alkalmazott vételi-eladási marzs: a hitelintézet folyósításkor az engedélyezett kölcsön forintértékének megállapítása során deviza vételi árfolyamot alkalmaz, és úgy jár el, mintha a jóváhagyott hitelt megvásárolná ügyfelétől; törlesztéskor ettől eltérően a befizetett forintösszeget deviza eladási árfolyamon konvertálja. A – hitel-

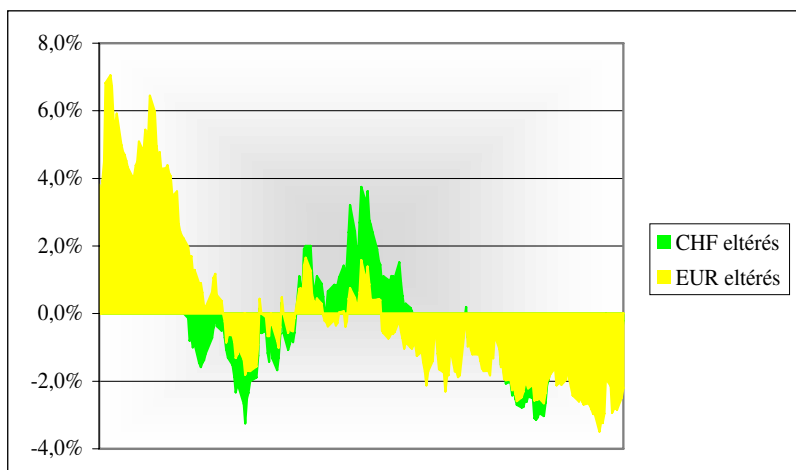
intézetenként egyedileg megállapított – vételi és eladási árfolyam közötti különbség 2-3%-kal növelheti a forintban kifejezett törlesztőrészletet. Nem kizárt, hogy a hitelintézetek az árfolyam-különbséget mellett a költségeik fedezésére a tranzakció értékével arányosan megállapított konverziós díjat is felszámítanak.

Ez újból felveti a pénzügyi kultúra kérdését, mert tájékozatlanul, csak a kamatra figyelve komoly veszélynek teszi ki magát bárki, aki belevág. Viszont körültekintőbben alkalmazva valódi alternatívát jelenthetnek ezek a konstrukciók abban az esetben, ha a jövőben esedékes törlesztésekbe az árfolyam-ingadozások hatásait is belekalkuláljuk.

Az 5. ábra az euró és a svájci frank napi árfolyamainak átlagárfolyamtól való eltérését mutatja. Látható, hogy a két valuta az év során általában azonos irányban, de eltérő mértékben változott. A két deviza vonatkozásában 2004-ben a legnagyobb ingadozás az eurónál 7%, a svájci franknál 5% körül volt. A THM kötelezővé tétele itt is tisztább körülményeket teremt, de az árfolyam-ingadozásokat még egyetlen elemző sem tudta előre pontosan megjósolni. A devizában denominált hitelek addicionális kockázata – az előbbi árfolyamkockázat mellett – a kamatkockázat. A cikk megírásának időpontjában az eurózónában és Svájcban egyaránt rendkívül alacsonyak a kamatok; az elemzők által középtávon várt kamatemelkedés mértéke elérheti az 1,5–3 százalékpontot. A törlesztőrészletek emelkedésének kockázata tehát nem elhanyagolható.

A forinthitelekkel összehasonlítva a devizahitelek törlesztőrészletei kétségte-

Átlagárfolyamtól való eltérések 2004-ben

lenül nagyobb mértékben és gyakrabban változhatnak. Ennek oka egyrészt az átárazódási periódus rövideje, de közrejátszik az árfolyamkockázatnak a fogyasztóra (a hitelfelvevőre) történő azonnali áthárítása is. A háztartások védtelenek az ilyen változásokkal szemben, mivel döntő részük nem rendelkezik természetes fedezettel, azaz devizában képződő rendszeres jövedelemmel. A háztartások által vállalt kockázatok mértéke függ az adott kamat- és/vagy árfolyamváltozás mértékétől és tartósságától.²¹

AZ ELŐTTÜNK ÁLLÓ ÉVEKBEN VÁRHATÓ VÁLTOZÁSOK

Fogyasztási hitelezés – átmeneti lassulás vagy kifulladás?

A magyar lakosság eladósodásával párhuzamosan felmerül a kérdés, hogy vajon hol vannak a piac korlátai. Tekintve, hogy eladósodottságban Magyarország már egészen közel került a fejlett gazdaságok szintjéhez, a bankoknak számolniuk kell azzal, hogy meglévő hitelek mellé az ügyfelek már sokkal nehezebben szánják rá magukat újabb hiteltermék igénylésére. Ez alól kivételt képeznek a már adósságcspadába került emberek, de ők általában nem jelentenek hitelképes ügyfélkört egyik bank számára sem.

Mindennek ellenére a szektorban van még lehetőség a bővülésre. Egyrészt az ügyfelek kitettsége még koránt sem érte el a nyugati szintet, vagy a piac a bővülés ha-

21 Rimaszombati Edit: Devizalábazban. Lakáshitelezés nemcsak forintban (Bank és Tőzsde, 2004. 7. szám).

tárát, másrészt a lakosság hitelfelvételi kedve nagyban függ a pénzügyi kilátásoktól. Az elmúlt időszakban lassult a bérkiáramlás Magyarországon, 2004-ben a reálbérek gyakorlatilag stagnáltak, és ilyen helyzetben az emberek óvatosabbak a jövőjüket illetően, kevésbé nyúlnak hitelekhez, ha bizonytalannak érzik a jövőbeni lehetőségeiket. Ez azért fordulhatott elő, mert a korábbi években tapasztalt erőteljes reálbér-növekedés hatására egy, az ideihez hasonló stagnálást a lakosság esetleg visszaesésként élhet meg. Számos elemző tartotta fontosnak a bérkiáramlás lassítását, a gazdaság teljesítőképességéhez igazítását, hogy ne a fogyasztás legyen a gazdaság húzóereje. 2003. szeptemberi cikkében Bácskai Tamás is a kereslet manipulálásának veszélyeit hangsúlyozta a Bank & Tőzsde hasábjain: *„Ismét erőre kapott a közmunkán, állami és önkormányzati megrendeléseken, külföldi természetbeni segélyeken alapuló mesterséges konjunktúrapolitika, holott azoknak az volt és lehet a hivatásuk, hogy ellensúlyozzák a keresletnek a megtakarítások miatti apadását, mégpedig alacsony – vagyis likvid megtakarításokat taszító – kamatlábak mellett. Ha körülnézünk, sem nálunk, sem egyebütt nem látjuk a megtakarítási hajlandóság erősödésének jelét. [...] Annyiszor bebizonyosodott már, hogy a kereslet manipulálása kérészeletű, hosszabb távon a növekedést és az egyensúlyt aláásó módszer, ahhoz hasonló, mintha a gazdaság drogot szedne. Tartózkodjunk tőle.”*²² Ennek fényében az idei visszafogottság célja épp a

fogyasztás növekedési ütemének visszavetése volt, ami értelemszerűen közvetlenül érinti a fogyasztási hitelpiacot is. Ennek a visszafogottságnak persze meg lett az eredménye. A gazdaság egy egészségesebb növekedési pályára állt, ahol a fejlődés motorját a beruházások és az export jelentik. Ennek hosszú távú hatásaként egy stabil gazdaságban ismét lehetőség nyílik a bérek felzárkóztatására a fejlett európai országok szintjére, ami egy olyan egységes gazdasági térben, mint az Európai Unió, elkerülhetetlen, bizonyos tekintetben automatikus folyamat, amellet, hogy a kormányzati eszközökkel befolyásolható is egyben. Mindez azt eredményezi, hogy a gazdaság élénkülésével újabb hitelezési boom alakulhat ki, ha a lakosság bizalom-indexe a saját pénzügyi kilátásait tekintve ismét növekedésnek indul.

A rosszadás-lista jövője, a szükséges változtatások

A banki panaszok egy nagy része a BAR-listával kapcsolatos, a jelenlegi rendszer ugyanis több szempontból roppant negatív következményekkel jár egyes esetekben. A mostani szabályozás szerint a pénzügyi intézmények a hitel- és hitel jellegű szerződés megkötésekor ugyanis csak arról kötelesek tájékoztatni ügyfeleiket, hogy adataik bekerülhetnek a BAR-ba. Arról viszont már nem kell értesíteniük az érintetteket, hogy valóban felkerülnek-e a listára. Így könnyen előfordulhat, hogy az ügyfél csak akkor értesül erről, amikor következő (akár évekkel később esedékes) hitel-igényét emiatt elutasítják.

²² Bácskai Tamás: A keresletmanipulálás fenyegető árnyéka. Bank & Tőzsde, 2003. szeptember, 10. o.

Az Igazságügyi Minisztérium a tapasztalt problémák kezelésére méltányosabb személyi adónyilvántartásra tett javaslatot, mellyel a Magyar Bankszövetség is egyetért, így nagy a valószínűsége a megvalósulásának. Feltételezhetően a szövetség készíti elő egy, a jelenleginél pontosabb, garanciális elemeket is tartalmazó törvénymódosítás alapját. Erre még csak elképzelések vannak. A munka résztvevői mindenestre törekszenek arra, hogy a hitelintézeti törvény idevágó, szétosztott rendelkezései – a fogyasztóvédelem növekvő fontosságára is figyelemmel – lehetőleg külön fejezetben, áttekinthetően kapjanak helyet. A készülő szabályozásban fontos szempont lesz az ügyfelek megfelelő tájékoztatása, a nyilvántartásba vétel feltételeinek rögzítése és a jogorvoslati lehetőségek kidolgozása.

Felmerült egyebek közt az is, hogy bizonyos időszakokban az ügyfél ingyenesen tudakozódhasson az ő védelmét is szolgáló regisztráció adatairól. Az Igazságügyi Minisztérium szakemberei szerint a hitelintézeti törvény vonatkozó szabályai az adós személyiségi és vagyoni jogait egyaránt hátrányosan érintő hiányosságokat mutatnak. Az érintett ügy kerül fel az adósok feketelistájára, hogy az ellen nincs védekezési lehetősége. A „listás” pedig nemigen számíthat kedvező döntésre esetleges újabb hitelkérelmének elbírálásakor. Az igazságügyi tárca méltánytalannak tartja, hogy a rossz adós öt évig szerepel a regisztrációban, tekintet nélkül arra, mekkora kölcsönből, hogyan, mennyit törlesztett, mivel tartozik, illetve miért – neki felróható okból-e vagy önhibáján kívül – mulasztott. A bankszféra

képviselői egyetértenek azzal, hogy az adós időbeni értesítése, figyelmeztetése a nyilvántartásba vételről valóban nem nélkülözhető. Már csak azért sem, mert az érdekelt pótolhatja késedelmét, ami a hitelintézetnek is a legkedvezőbb megoldás. Még kérdéses, melyik szerv bírálná el az adós előzetes kifogását. Ugyancsak vitás, hogy panaszra megítéléséig listára vehető-e vagy sem. A bankok szerint a nyilvántartás megbízhatóságát és használhatóságát veszélyeztetné, ha a felvétellel meg kellene várni egy esetleg elhúzódó procedura végét. Álláspontjuk, hogy a mulasztó nem kerülhetné el a nyilvántartást, ahonnan természetesen rögtön törölnék kifogásának kedvező elbírálása esetén.²³

A módosítások életbelépésével legalább a saját ügyében tisztán lát majd az ügyfél (a teljes adóslista a személyi jogok védelmében a jövőben sem lesz nyilvános), igaz, a listáról való lekerülés várhatóan ezután sem lesz könnyebb. Mindenesetre, ha valaki vitatja az adatok helyességét, akkor úgynevezett „ügyféltudakozványt” kérhet a bankjától. A tudakozványt valójában a Bankközi Informatika Szolgáltató (BISZ) Rt. juttatja el az ügyfélhez a bank közreműködésével, részletesen leírva a mulasztás jellegét és mértékét. (Mindezt szigorúan zárt borítékban kell továbbítani, hogy az ügyfélhez, tartalmáról ugyanis nem köteles a bankot tájékoztatni.) Ennek ismeretében lehet lépéseket tenni a listáról való lekerülés végett, amit megint csak a bank kezdeményezhet.²⁴

23 Jobb lesz a rosszadós-lista; Világ gazdaság Online

24 Banki adóslista – feketén-fehéren; FigyelőNet

Ezen kívül rendszeresen felmerül egy pozitív lista létrehozásának ötlete is. A pozitív lista funkciója, hogy nyilvántartsa azokat a banki adóásokat, akiket banki szempontból megbízhatónak lehet tekinteni. Ez azt szolgálná, hogy aki mindig rendszerben törleszti hiteleit, és éveken keresztül „jó adós”-nak számít, a későbbiekben egyszerűbben és gyorsabban juthasson hitelhez. Mindez felveti egy olyan lista létét, amely valamennyi banki adóst nyilvántartaná, lehetővé téve, hogy egy új hitelkérelem esetén az adott bank tájékozódjon az ügyfél múltjáról, és ezt is bevehesse a bírálat szempontjai közé, megkönnyítve és felgyorsítva a procedúrát, ami esetenként megbízhatóbbá is válna ezáltal.

Az effajta pozitív listák eddig adatvédelmi okokból nem jöhettek létre Magyarországon, noha tőlünk nyugatabbra bevett gyakorlat mindkét megoldás alkalmazása. Ez felveti annak a lehetőségét, hogy az ügy érdekében akár az adatvédelmi törvény is változzon, és akkor már csak a jogalkotói szándék a kérdés.

A THM jövője – eltűnnek végre az apróbetűk?

A banki és nem banki hitelezés számos fogyasztóvédelmi kérdést vet fel, melyek közül rendszeresen előkerül a félrevezető reklámok ügye és a hiányos szabályozás miatt megkárosított fogyasztók. Az egyik legfontosabb kérdés ez ügyben a Teljes Hiteldíj Mutató alkalmazása, amivel a fogyasztó számára is könnyen összehasonlíthatóvá válnak a hitelek. Ennek érdekében a kormány 2004 végén új THM ren-

deletet hozott, ami 2005. januártól életbe lépve számos változást hoz a piac szereplőinek.

A jelenlegi gyakorlat szerint a bankoknak és a pénzügyi vállalkozásoknak nem kell minden esetben feltüntetniük hirdeteiken a THM értékét. Pedig a számtalan termék között a THM az egyetlen adat, ami összehasonlíthatóvá teszi azokat, és pontos képet ad a jövőbeni költségekről. Jelenleg például a folyószámlahitelek átlagos kamatszintje 20 százalék körül mozog, míg a THM elérheti a 30 százalékot is, igaz ennek értéke teljes mértékben a felhasználás módjától, tehát a lehívott hitelösszegetől függ. Még nagyobb a különbség a legnépszerűbb fogyasztási hiteleknél, az áruhiteleknél és a személyi kölcsönöknél. Itt a THM gyakran eléri a 40 százalékot, sőt az is előfordul, hogy három számjegyű értékkel találja magát szemben a figyelmes ügyfél. Az egyre népszerűbb deviza alapú hiteleknél is előfordulnak olyan pluszköltségek, amiket a pénzintézetek szívesen elrejtenek. Ilyen például a folyósítási és törlesztési árfolyam-különbözet.

Az elfogadott rendeletmódosítás jóvoltából valamelyest javulhat a helyzet: 2005. januártól már nemcsak a három hónapnál hosszabb futamidejű fogyasztási hitelek, hanem bármely lakossági hiteltermék esetében kötelező lesz a bűvös mutató használata. Jóllehet a rendelet végleges szövege még nem ismeretes, a kormány-szövívői tájékoztatón, illetve korábban már nyilvánosságra hozott információk alapján az tudható, hogy a kiterjesztés mellett a kalkuláció módja is változik. Általános szabályként a THM-nek minden a

banktól eredő költségelemet tartalmaznia kell, vagyis a kamat mellett a kezelési költséget, továbbá a hitelbírálat, az értékbecslés és a felülvizsgálat díját, új elemként pedig a devizahiteleknél a vételi és eladási árfolyam különbségét is (vagyis a forintban történő teljesítés miatt felmerülő „folyósítási” és „törlesztési” árrést).

A bankárlobbi érdekérvényesítő képességét mutatja azonban, hogy a nem banki költségeket továbbra sem kell belevenni a mutatóba. Így például kimarad a közjegyzői díj, a földhivatali illeték, illetve a tulajdoni lap kikérésének díja, továbbá a biztosítási és a garanciadíj. A harmadik személynek fizetendő költségelemekkel kapcsolatban a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyeletének szigorúbb álláspontja ütközött a Bankszövetség érveivel, a kettő ötvözeteként terjesztette végül a kormány elé a módosított rendeletet a Pénzügyminisztérium.

Szigorodnak viszont a közzétételi szabályok: a bankoknak a hitel kamatával és bármilyen egyéb költségével megegyező betűméretben és megjelenítésben kell feltüntetniük a THM-et is, néhány összegre és futamidőre konkrét adatokat is közölve.

Arról is tájékoztatniuk kell az ügyfeleket, hogy a mutató a futamidő elején érvényes feltételezéseken alapul, amelyek bármelyike később változhat (ilyen például az árfolyam), és nagyban befolyásolhatja a THM értékét. A reklámokban egy úgynevezett mintahitelt kell alkalmazni, vagyis az összehasonlíthatóság érdekében azonos feltételeket kell alapul venni. Ezenkívül pedig a fogyasztókkal tudatni kell, hogy mindez csak az adott időpontban, az adott kondíciók függvényében igaz.²⁵

Mindezek a változások lehetővé teszik, hogy a szabályozottabb piacon a fogyasztók könnyebben tájékozódhassanak, és a választást is megkönnyítik az összehasonlítható termékek között. Ráadásul akár még versenyélénkítő hatásuk is lehet, hiszen a pontos költségek ismeretében a fogyasztó értelemszerűen a legkedvezőbb ajánlatot fogja választani. Az új szabályozás értelmében már nem lehet látszatakciókkal megnyerni a fogyasztót, ténylegesen olcsóbbnak kell lenni a konkurenciánál az érvényesüléshez.

25 THM – vége a bújócskának; FigyelőNet

IRODALOM

- A devizaalapú lakásfinanszírozás addicionális kockázatai (Jelentés a pénzügyi stabilitásról, MNB, 2004. június)
- A hitelezési boom árnyoldala: 50%-kal nőtt a rossz adósok száma; *portfolio.hu* (2004. augusztus) <http://www.portfolio.hu/cikkek.tdp?k=3&i=43930>
- A kockázatokról és mellékhatásokról kérdezze meg bankját; HVG (2004. június 30.)
- A magyar lakosság eladósodottságáról – Mi van a számok mögött?; *portfolio.hu* (2004. november)

<http://www.portfolio.hu/cikkek.tdp?k=3&i=47633>

BÁCSKAI TAMÁS [2003]: A keresletmanipulálás fenyegető árnyéka; *Bank & Tőzsde*, 2003. szeptember, 10. o.

BankWeb: Forint vagy devizahitel, www.bankweb.hu

BETHLENDI ANDRÁS–NAGYNÉ VAS ERZSÉBET [2004]: A dinamikusan bővülő hazai fogyasztási hitelpiac a nemzetközi tendenciák tükrében; MNB – Jelentés a pénzügyi stabilitásról (2004.

- december) http://www.mnb.hu/Engine.aspx?page=mnbhu_stabil&ContentID=0
- Egy számjegyűek lesznek a kamatok; index.hu (2004. november) <http://index.hu/gazdasag/magyar/kamat041122>
- Európai Befektetési Barométer: a magánszemélyek kerülnek a pénzügyi kockázatot; GfK Piackutató Intézet (2004 december) <http://www.gfk.hu/sajtokoz/fr.htm>
- FEKETE EMESE [2003]: Áruhiteltek – karácsonyi kuncsaftoknak; FigyelőNet, (2003. november) <http://www.fn.hu/cikk.php?id=16&cid=70217>
- FEKETE EMESE [2004]: Áruhitelkártya – zsebben hordott hitel; FigyelőNet (2004. március) <http://www.fn.hu/cikk.php?id=16&cid=77082>
- FEKETE EMESE [2004]: Banki adóslista – feketén-fehéren; FigyelőNet (2004. szeptember) <http://www.fn.hu/cikk.php?id=16&cid=86515>
- FEKETE EMESE [2004]: THM – vége a bújócskának; FigyelőNet (2004. december) <http://www.fn.hu/cikk.php?id=16&cid=90662>
- Fiatalok fő megtakarítási célja a lakás, középkorúaké a gyerekek támogatása; GfK Piackutató Intézet (2004. augusztus) <http://www.gfk.hu/sajtokoz/fr.htm>
- Hitelkártya – Csodafegyver vagy átverés – Tanuljunk meg használni!; portfolio.hu (2004. november) <http://www.portfolio.hu/cikkek.tdp?k=2&i=47280>
- Jelentés a pénzügyi stabilitásról; Magyar Nemzeti Bank, (2004. december) http://www.mnb.hu/Engine.aspx?page=mnbhu_stabil&ContentID=0
- KENDE KATALIN [2004]: Jobb lesz a rosszadós-lista; Világ gazdaság Online (2004 október) www.vg.hu
- Luxusutak pénz nélkül; Privátbankár (2004 június) http://www.gazdasagradio.hu/html/cikk/na_komm.php?kommentar=8257&hir=16621
- Másfél millió banki adós országa; index.hu (2004. november) <http://index.hu/gazdasag/magyar/hitel041105>
- MasterCard Co-branded és szponzorkártyák; Bankkártya NetInfo (2004) www.bankkartya.hu
- Mi történik idén a magyar bankpiacon? – Elemzés a Nemzetközi Bankárképzőtől; portfolio.hu (2004. szeptember) <http://www.portfolio.hu/cikkek.tdp?k=3&i=45340>
- Mire és hogyan használjuk a lakossági hiteleket? BankWeb (2004) <http://www.bankweb.hu/isklak/hitelok.htm>
- MÓRÉ CSABA–NAGY MÁRTON [2004]: Verseny a magyar bankpiacon; Magyar Nemzeti Bank (2004. augusztus) http://www.mnb.hu/Engine.aspx?page=mnbhu_mnbfuzetek&ContentID=0
- Nyarálás hitelre; index.hu a Világ gazdaság nyomán (2004. március) <http://index.hu/gazdasag/magyar/hitel040319>
- A Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyeletének (PSZAF) összefoglalója a devizahitelekről; www.bankweb.hu/iskpszafevhit.htm
- RIMASZOMBATI EDIT [2004]: Devizalázban. Lakáshitelezés nemcsak forintban (Bank és Tőzsde, 2004. 7. szám)
- Se kecske, se káposzta – az árfolyamnyereség-adó buktája; portfolio.hu (2004. szeptember) <http://www.portfolio.hu/cikkek.tdp?k=3&i=45923>

SZABÓ MIKLÓS

AZ ADÓTEHER-ELOSZLÁS KÖZGAZDASÁGTANA: ALAPFOGALMAK ÉS ELMÉLETI MODELLEK*

Kik fizetik az adókat? Amikor a kormányzat egy új adóreform-koncepción dolgozik, akkor fontos tisztában lennie azzal, hogy az adórendszer változtatása az egyének egyes csoportjaira milyen hatással lesz: kiknek nőnek és kiknek csökkennek a terhei? Pontosan mekkora mértékben? Az adóváltozás csak egy piacon fejti ki a hatását vagy más piacokon is megváltoztatja az árakat? Azoknak a piaci szereplőknek változik meg a jóléte, akiknek az adót be kell fizetniük vagy az adó terhét valójában mások viselik?

Az alábbi írás az adók közgazdasági hatásainak pontosabb megértéséhez kíván hozzájárulni, az adóteher-eloszlás (adóincidencia) közgazdasági irodalmában használt alapfogalmak és az elméleti modellek egy csoportjának bemutatásával. Az elméleti modelleken belül először a parciális egyensúllyal foglalkozunk, majd ezután Harberger (1962) statikus modelljére építve bemutatjuk az általános egyensúlyi hatásokat is.

* A tanulmány a Pénzügyminisztérium és a TÁRKI közös „Korosztályi Számlák Magyarországon, 1992–2001” című kutatásának részeként készült. Részletes, Gál Róbert Ivánnal közösen írt változata a Pénzügyminisztérium Kutatási Füzetek sorozatában fog hamarosan megjelenni. A PM Kutatási Füzetek letölthetőek a Pénzügyminisztérium internetes honlapjáról: www.penzugyminiszterium.hu.

1. ALAPFOGALMAK

1.1. Jogi és közgazdasági adóteher-eloszlás

Az adóteher-eloszlás elméletének egyik alapvető felismerése, hogy az adó törvény szerinti fizetői (*jogi incidencia*) nem feltétlenül esnek egybe azokkal, akik az adót végső soron megfizetik, azaz akiknek a jóléte csökken (*közgazdasági incidencia*). Az adó bevezetése ugyanis megváltoztatja az érintett piaci szereplők viselkedését, és így módosítja az egyensúlyi árakat. Az adó bevezetésekor például bizonyos szereplők visszafoghatják az adóztatott jószágból történő fogyasztásukat, vagy megváltoztathatják megtakarítási döntéseiket. Más szóval megpróbálhatják *továbbhárítani* az adót más szereplőkre. Az, hogy ezt milyen mértékben tudják megtenni, az adott piac szerkezetétől, és az ő piaci pozíciójuktól függ.

A fogyasztásra kivetett adó esetén (ilyen a fogyasztási vagy a jövedéki adó) az eladók várhatóan megemelik az adott termék árát, áthárítva ezzel a terheket a fogyasztókra, akik lehet, hogy valamilyen helyettesítő terméket választanak inkább a megdrágult termék helyett. A tőkére kivetett adó elképzelhető, hogy arra ösztönzi a vállalatokat, hogy munkával helyettesítsék a megdrágult tőkét.

A közgazdasági incidencia elmélete azzal foglalkozik, hogy az adóteher hogyan oszlik meg a társadalom egyes csoportjai között, azaz kik azok, akik valójában fizetik az adót. Az Egyesült Államokban például „papíron” a társadalombiztosítási járulék egyenlő mértékben oszlik

meg a munkavállalók és a munkaadók között, vagyis a jogi alapú adóteher-eloszlás 50-50% a két csoport között. Azonban több empirikus kutatás is azt bizonyította, hogy valójában a munkáltatók az általuk fizetendő részt továbbhárítják a munkavállalók felé, ezért a valódi (közgazdasági) tehereloszlás 100% a munkavállalók részéről és 0% a munkáltatók részéről.

1.2. Felhasználói és kibocsátói oldal

Egy adót lehet *előre felé továbbhárítani*, amire példa, ha egy termékre áfát vetnek ki, és azt a termék eladói teljes mértékben beépítik a fogyasztói árba. Ekkor ugyan az eladó fizeti be az adót, de az általa realizált ár változatlan marad. Az adót továbbhárították a fogyasztóra. Előfordulhat az is, hogy a fogyasztói ár nem változik, így a termelői árnak csökkennie kell. Ekkor az adót *visszafelé hárították* a termelőre, pontosabban az erőforrások (munka, tőke vagy más termelési tényezők) szolgáltatóira. Az előre, a fogyasztókra hárított adó a *felhasználói oldalt* terheli, míg a visszafelé hárított az *erőforrás oldalt*.

1.3. Alternatív incidencia koncepciók

Fontos tisztázni, hogy mi történik az adóbevéttel. A parciális elemzés sokszor tekint ettől, de egy teljes (általános egyensúlyi) elemzés nem hagyhatja figyelmen kívül. Az irodalom három alternatívát kínál fel (lásd Fullerton és Metcalf, 2002 és Musgrave és Musgrave, 1989):

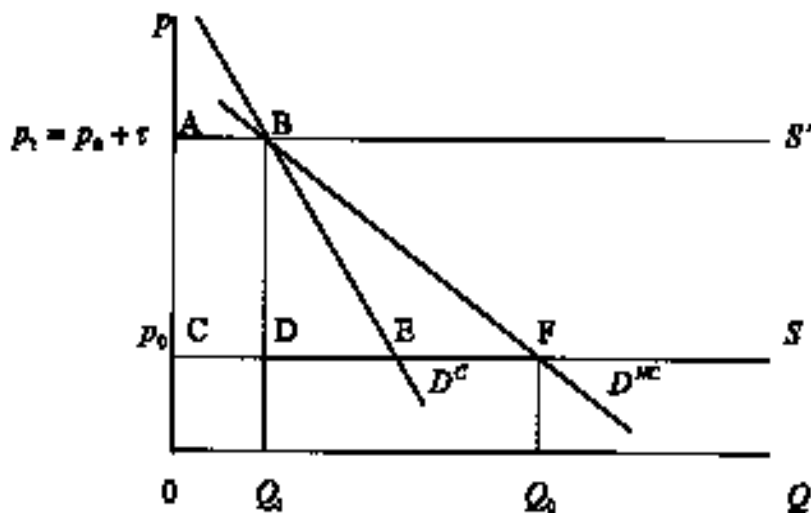
- Az *abszolút* incidenciaelemzés abból indul ki, hogy a bevételek a kormányzatnál maradnak, azaz az állami kiadásokat változatlanoknak tekinti. Ekkor a teljes elemzésnek vizsgálnia kell az extra bevételeknek az államadósságra kifejtett hatását is. De figyelembe kell venni az adó makroökonómiai hatását is: ez a kereslet csökkenéséhez, a munkanélküliség növekedéséhez és alacsonyabb inflációhoz vezethet, aminek megvannak az újraelosztási következményei. Mindezek miatt Musgrave és Musgrave (1989) nem tartják szerencsésnek ezt a koncepciót.
 - Az *egyensúlyi költségvetés* melletti incidenciaelemzés feltételezi, hogy a bevételeket teljes mértékben elköltik. Ekkor azonban vizsgálni kell ezek elosztási hatásait is, hiszen egészen más képet kapunk, ha csak a társadalombiztosítási járulékok elosztását nézzük ahhoz képest, ha figyelembe vesszük a társadalombiztosítási juttatások elosztását is.
 - A *differentiális* incidenciaelemzés pedig abból a feltételezésből indul ki, hogy a bevételeket egy másik adó csökkentésére használják, és az utóbbi hatást is figyelembe kell venni a teljes elemzéskor. Ez különösen azért lehet hasznos, mert gyakorlati adópolitikai döntések gyakran pontosan ilyen helyzetekről szólnak.
- pontosan *adóteher* alatt. Az adó eredményeként az érintett gazdasági szereplők hasznossága csökken, vagyis az adó csökkenti az adott szereplők jólétét. A mikroökonómiai irodalom három fogalmat használ az árakban bekövetkezett változás esetén ennek a hasznosságban bekövetkezett (más néven jóléti) veszteségnek a mérésére. Ezek a következők:
- a *kompenzáló változás*, amely azt méri, hogy mekkora összeggel kellene kompenzálni a fogyasztót, vagy mekkora összeget kellene elvenni tőle, hogy az új árak mellett a *hasznossága* ugyanakkora legyen, mint az *árváltozás előtt*. Ha például egy termék ára megnő, akkor a fogyasztó nem tud ugyanannyit fogyasztani belőle, mint korábban (hacsak nem csökkenti fogyasztását valami másból), és a hasznossága (jóléte) csökken. A kompenzáló változás azt mutatja, hogy ebben az esetben mekkora összeget kellene részére kifizetni, hogy hasznossága ugyanakkora legyen, mint az adó bevezetése és az ebből következő árváltozás előtt.
 - az *ekvivalens változás*, amely azt méri, hogy mekkora jövedelemről hajlandó lemondani a fogyasztó, vagy mennyit kell neki fizetni, hogy a *hasznossága* ugyanakkora legyen, mint az *árváltozás után*. Az előző példánál maradva, ha egy termék ára megnő, akkor ebben az esetben az ekvivalens változás azt mutatja, hogy mekkora összeget kellene elvenni a fogyasztótól, hogy a hasznossága ugyanakkora legyen (vagyis „ugyanúgy érezze magát”) a régi árak mellett, mint most, az árváltozás után.

1.4. Az adóteher értelmezése

Bár már többször használtuk a kifejezést, eddig még nem definiáltuk, mit értünk

1. ábra

Az adóteher értelmezése

- a *fogyasztói többlet változása* – a fogyasztói többlet a fogyasztó által az adott termékért kifizethetőnek tartott összeg és az általa ténylegesen kifizetett összeg közötti különbséget jelenti. A fogyasztói többlet előnye, hogy mérése egyszerűbb. A másik két mérőszám meghatározásához ugyanis szükség van valamilyen hasznossági mérőszámra, amely tipikusan nem ismert. A fogyasztói többlet a megfigyelt fogyasztói döntésekből közvetlenül levezethető, azaz információs igénye sokkal kisebb.

A három mérőszám egybeesik, ha a jövedelmi hatás¹ nulla, vagy legalábbis el-

hanyagolható. Ennek elégséges feltétele, hogy a fogyasztó hasznossági függvénye kvázi-lineáris² legyen.

Az 1. ábra Fullerton és Metcalf (2002) alapján mutatja be az adó hatását. Tételezzük fel, hogy a kínálat végtelenül rugalmas (ezért az ábrán a kínálati görbe vízszintes). Az ábrán kétfajta keresleti görbét tüntetünk fel. D^{NC} az ún. nem-kompensált vagy marshalli keresleti görbe, amely a helyettesítési és a jövedelmi hatást egyaránt figyelembe veszi. D^C a kompensált vagy hicksi keresleti görbe, amely csak a helyettesítési hatást veszi figyelembe, a

1 Ahogy az a mikroökonómiából közismert, az árváltozás hatását ketté szokás bontani *helyettesítési* és *jövedelmi hatásra*. A helyettesítési hatás a két termék relatív árának megváltozásából következő hatást mutatja, ha a reáljövedelem változásától eltekintünk. A jövedelmi hatás ugyanakkor azt mutatja,

hogy mekkora változás köszönhető a reáljövedelemben bekövetkezett változásnak, feltételezve, hogy a relatív árak nem változtak.

2 Két termék esetén ez azt jelenti, hogy a hasznossági függvény az egyik változóban lineáris, tehát

$$U(x, y) = v(x) + y.$$

jövedelmi hatástól eltekint.³ Az adó bevezetése előtt az egyensúlyi pont F, a keresett mennyiség Q_0 , a fogyasztói ár pedig p_0 . Tegyük fel, hogy a termékre kivetnek valamilyen adót, ekkor a kínálati görbe felfelé tolódik (S'). Az új egyensúlyi pont B lesz, a keresett mennyiség Q_1 , az új fogyasztói ár pedig p_1 . Az adóbevétele nagysága az ABDC téglalap területével egyezik meg. Az ekvivalens változás, ami az adóteher változásának egyik lehetséges mérőszáma, ugyanakkor a régi és az új ár által határolt, a kompenzált keresleti görbétől balra fekvő terület nagyságával egyezik meg, azaz ABEC-vel. Az ekvivalens változás és az adóbevétele közötti különbség az ún. holtteher-veszteség, ami az *1. ábrán* a BED háromszög területével egyezik meg. Ennek a holtteher-veszteségnek (amit néha jóléti veszteségnek is neveznek) a mértéke igen nagy is lehet.⁴ Ebből az következik, hogy az adóbevételek alábecsülik a valódi adóteher nagyságát.

1.5. Adóteher-eloszlás és transfer-incidencia

Ahhoz, hogy az állami újraelosztásról teljes képet kapjunk az adók és kiadások *együttes* hatását kell megvizsgálnunk. Ahogy azt korábban a differenciális incidenciaelemzés koncepciójánál már említ-

tettük, a kormányzatok sok esetben azért vezetnek be egy adót, hogy valamilyen kiadási tételt finanszírozni tudjanak, vagy egy adócsökkentést egy másik adó emelésével ellensúlyozzák.

Ugyanakkor a döntéshozók sok esetben csak egy speciális kérdés újraelosztási hatásaira kíváncsiak, és az adóreform javaslatok mellett nem állnak javaslatok a kiadási oldal átalakítására. A bevételi és kiadási oldal változásairól szóló döntések legtöbbször egymástól függetlenül születnek. Az elemzés adatigénye is drámaian megnőne, ha valaki az összes változás hatását egyszerre kívánná vizsgálni. Ezért hasznosnak tűnik, hogy egyszerre csak az egyik oldalra, vagy akár csak bizonyos adók vagy juttatások incidenciájára koncentráljunk.

1.6. Az adóteher-eloszlás dimenziói

Mivel egyénekre lebontva lehetetlen vizsgálni az adók hatását, a közgazdasági irodalom kénytelen bizonyos csoportokra vonatkozóan elemezni ezeket a hatásokat. Atkinson és Stiglitz (1980) ötféle csoportosítást különböztet meg:

- *Termelők, fogyasztók és a termelési tényezők szolgáltatói*: ha egy termék előállítását adóztatják meg, akkor az adó hatással lehet a termelők profitjára, a termelési tényezők vagy köztes termékek szolgáltatóinak jövedelmére illetve a fogyasztók által fizetett végső árra, azaz a reáljövedelmükre. Ahogy azt korábban említettük, az adót lehet előre, a fogyasztók felé, vagy hátra, a termelési tényezők felé hárítani.

3 A két típusú keresleti görbéről magyarul lásd Varian (2002), vagy bármely haladó mikroökonomia tankönyvet (például Varian, 1992; MasColell et al., 1995).

4 Harberger például egy későbbi munkájában (Harberger, 1966) a nemzeti jövedelem 0,5%-ára, Gravelle és Kotlikoff (1989, 1993) modelljeikben kétszer ekkorára becsülték a holtteher-veszteséget.

- *Funkcionális elosztás:* az adó hatása lebontható a termelési tényezőkre, munkára és tőkére. Ekkor a munka és tőke iránti relatív kereslet változását, és a kínálatban bekövetkezett változásokon keresztül a tényezők áraiban (munkabér és a tőke hozama) bekövetkezett változásokat vizsgálják.
- *Jövedelem:* az adók különbözőképpen hatnak egyes emberekre a jövedelmi skálán elfoglalt helyüknek megfelelően. Ez az incidenciavizsgálatok leggyakrabban használt dimenziója, és arra keresi a választ, hogy egy adórendszerben bekövetkezett változás az alacsony, közepes vagy magas jövedelműek helyzetét milyen módon változtatja meg.
- *Regionális incidencia:* egy új adó bevezetése különbözőképpen hat egyes régiókra. Ennek tipikus fajtái a mezőgazdaságot érintő adók, melyeknek egészen más lehet a hatása a termelői és fogyasztói árakra, amik más-más régióban jelentkezhetnek. Ebbe a kategóriába tartozik az adók nemzetközi hatásának vizsgálata is, például a külföldi befektetések vonatkozó adózási szabályok változtatása, melyek másként hatnak a hazai és a környező országok áaira.
- *Generációk közötti incidencia:* bevételi és kiadási programok másként hatnak egyes generációk jólétére. A nyugdíjrendszer reformja például többletköltséggel járhat a jelenleg élő idősebb generációk számára, de előnyös lehet a jövőben születő korosztályok számára. Egyes adórendszerbeli változtatások (például a jövedelemtípusú

adókról a fogyasztás adóztatására történő áttérés) a korosztály életkorától függően különböző hatásúak lehetnek (lásd Auerbach és Kotlikoff, 1987).

A fenti ötféle csoportosításon kívül még vizsgálható a *nemek közötti incidencia* is, vagyis az adóteher-eloszlás férfiak és nők között. A korosztályi elszámolás (*generational accounting*) korai modelljei például férfiakra és nőkre vonatkozóan külön közöltek korosztályi számlákat (Auerbach és szerzőtársai, 1991).

1.7. Az elemzés egysége

Jövedelem-újraelosztási kérdések vizsgálatakor az elemző végső soron arra kíváncsi, hogy az adórendszer hogyan változtatja meg az egyének jólétét. Ez viszont megköveteli, hogy kijelöljünk egy egységet, amire nézve definiáljuk a jövedelmet. Négy ilyen egységet használnak a szakirodalomban: egyéneket, adófizető egységeket, családokat és háztartásokat. A megfelelő egység kiválasztása az elemzés típusától függ.

Az USA-ban három műhely rendszeresen vizsgál újraelosztási kérdéseket.⁵ Az egyes műhelyek között volt olyan, amelyik az elemzés egységéül a háztartást választotta, egy másik a családot, a harmadik pedig az adófizető egységeket. Az egység kiválasztása magától az elemzés-

5 Ezek az USA törvényhozásának két háza által delegált képviselőkkel álló Joint Committee on Taxation, a Kongresszus felügyelete alatt működő Congressional Budget Office és az USA Pénzügyminisztériumán, a Department of the Treasury belül működő Office of Tax Analysis.

től függ, de sok esetben a rendelkezésre álló adatok határozzák meg a választást. Azonban – ahogy azt az egyik elemzés megjegyezte – az elemző egységének kiválasztásánál sokkal fontosabb, hogy azt végig konzisztens módon használják.

1.8. Időtáv

Az életpályájuk során az egyének éves jövedelme folyamatosan változik. Három hatást szokás megkülönböztetni. Egyrészt 1. létezik egy ún. életpálya-kereset görbe: a munkapiacra lépés kezdeti éveiben a bér viszonylag alacsony, majd folyamatosan emelkedik, végül nyugdíjas korban a munkajövedelem helyett a nyugdíj és a megtakarításokból származó jövedelem lesz meghatározó. Az éves jövedelmet befolyásolhatják 2. átmeneti sokkok: rövid távú munkanélküliség esetén a jövedelem átmenetileg csökken vagy befektetési javak (például egy cég) eladása esetén nő. Ez tulajdonképpen az életpálya-kereset görbe körüli ingadozást jelent. Ezek mellett léteznek 3. olyan permanens sokkok, amelyek magát az életpálya-kereset görbét tolják el valamilyen irányba.

1.9. Instant versus életpálya incidencia

A közgazdasági irodalomban vita folyik arról, hogy melyik az a jövedelemtípus, amit adóteher-vizsgálatoknál figyelembe kell venni. Többen azt állítják ugyanis, hogy az ún. életpálya- (vagy permanens) jövedelem határozza meg az egyének fogyasztási és megtakarítási döntéseit, és

nem az aktuális (például adott évi) jövedelem. Az életpálya-jövedelem azt a számviteli problémát is megoldja, hogy egyes jövedelmi tételeket melyik periódusban vegyenek figyelembe. Ezt mások módszertani alapon vitatják, mert szerintük az éves jövedelem határozza meg az egyéni döntéseket. Az életpálya-jövedelem használatának fő hátránya azonban az adathiány, hiszen a leghosszabb időszakok is csak 10–15 éves időszakot fednek le.

2. ADÓTEHER-ELOSZLÁS PARCIÁLIS ÉS ÁLTALÁNOS EGYENSÚLYI MODELLBEN

Bár van néhány korábbi munka (lásd például Musgrave 1953, 1959), a legtöbb elemző Harberger 1962-ben írott cikkét tekintve az első jelentős hozzájárulásnak az adóincidencia irodalmához (Harberger, 1962). McLure és Zodrow (1994) bemutatják, hogy az adóincidenciával foglalkozó közgazdasági irodalom milyen fontos szerepet játszott az adópolitika fejlődésében.

Az adóincidencia irodalma még mindig ellentmondásos, különösen a tőkejövedelem adója és az ingatlanadóhoz kapcsolódó terhek megoszlása vitatott. Zodrow (1999) kiemeli, hogy komoly viták vannak olyan elméleti kérdésekkel kapcsolatban, mint a megfelelő piaci szerkezet kiválasztása, vagy a tőke nemzetközi mobilitásának kérdése, illetve az empirikus vizsgálatokban a megfelelő paraméterek választása a szimulációk használatakor.

Az adóincidenciával foglalkozó közgazdászok többsége egy elméleti modellen keresztül vizsgálta az adók hatását. A korai elemzések még parciális, azaz

egypiacos modelleket használtak, majd később Harberger (1962)-től kezdődően megjelentek a többszektoros, általános egyensúlyi modellek. A modellek nemcsak a szektorok számában, hanem a vizsgált időtávban is különbözhetnek: Zodrow (1999) terminológiáját használva a rövid távú modellek feltételezik, hogy a tényezők állandók, a középtávú modellek megengedik, hogy a tényező mobilak legyenek a szektorok között, de a tényezők kínálata továbbra is változatlan, míg a hosszú távú modellekben a tényezők kínálata is változik az időben.

Ebben a szakaszban először egy parciális egyensúlyi modellt mutatunk be, amely egyszerűsége ellenére több tanulsággal is szolgál, és fontos intuíciót ad az adók hatásának megértéséhez. Kiemeljük ugyanakkor a modell korlátozó feltételeit, és azok egy részét feloldjuk a statikus általános egyensúlyi modell bemutatásakor. A vizsgálat időtávja a Zodrow (1999) által középtávnak nevezett kereten belül marad, aminek leginkább területi okai vannak. Dinamikus (hosszú távú) modellek minden bizonnyal valóságosabb feltételekkel élnek, viszont ezek bonyolultsági foka is lényegesen nagyobb, és itt csak a legfontosabb alapösszefüggések bemutatására törekszünk. A szakasz végén röviden végig vesszük a bemutatott statikus általános egyensúlyi modell továbbfejlesztésére tett kísérleteket.⁶

6 Az adóincidencia vizsgálatához használt elméleti modellekkel több összefoglaló tanulmány is foglalkozik [lásd Atkinson és Stiglitz (1980), Kotlikoff és Summers (1987), Myles (1997), Fullerton és Metcalf (2002)]. A szakasz megírásakor hasznosnak bizonyult Heijdra (2003) is.

2.1. Parciális egyensúly

Míg a klasszikus közgazdászok általános egyensúlyi keretben gondolkodtak, addig a XX. század első 60 évében az Alfred Marshall által kidolgozott parciális egyensúlyi elemzési keret volt meghatározó. Egyszerűsége miatt mi is először ezen keresztül vizsgáljuk az adók hatását.

A közösségi gazdaságtannal foglalkozó tankönyvünkben Atkinson és Stiglitz (1980) egy egyszerű példán keresztül mutatják be az adó hatását. Tegyük fel, hogy szőlőt termesztenek egy olyan területen, amely semmilyen más növény termesztésére nem alkalmas. Mindehhez csak munkaerőt használnak, melynek kínálata végtelenül rugalmas w bérnél. A 2. ábra a szőlő fogyasztására kivetett adó bevezetése előtti és utáni helyzetet illusztrálja.

Az egyensúlyt (A pontot) a keresleti és kínálati görbék metszéspontjából kapjuk meg, ami az adók nélküli esetben a szokásos módon adódik:

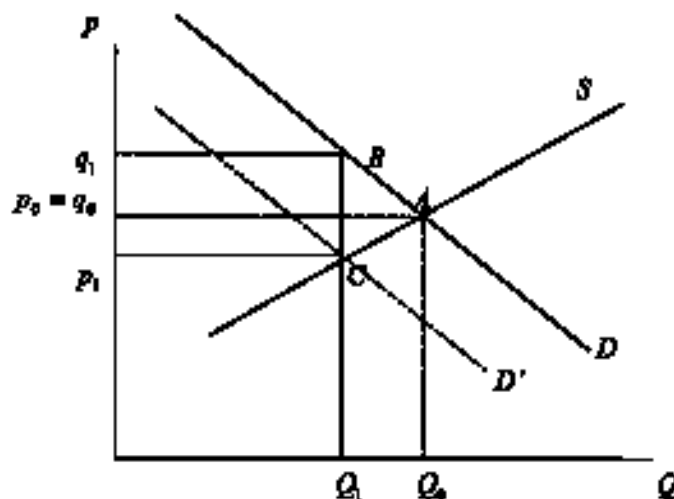
$$D(p) = S(p) \quad (1)$$

Ekkor a keresett mennyiség Q_0 lesz, a termelők által realizált ár p_0 , a fogyasztók által fizetett ár pedig q_0 , melyek ebben az esetben egyenlőek.

Az egységnyi fogyasztást terhelő adó (τ) bevezetése után a keresleti görbe balra tolódik (azonos ár mellett a keresett mennyiség kisebb lesz), és az egyensúlyi feltételt a következő egyenlet adja (az ábrán az új egyensúlyt a C pont mutatja):

$$D(p + \tau) = S(p) \quad (2)$$

Parciális egyensúly

Az új egyensúlyban a keresett mennyiség Q_1 , de ekkor a termelők által realizált ár (p_1) és a fogyasztók által fizetett ár (q_1) már nem egyeznek meg. A két ár közötti különbség éppen az adó nagyságával egyezik meg: $q_1 = p_1 + \tau$.

A (2) egyenlet teljes differenciálásával a következő kifejezéshez jutunk:

$$\frac{dp}{d\tau} = \frac{D'}{S - D'} \quad (3)$$

ahol $D' = dD(p)/dp$, és $S' = dS(p)/dp$.

Ezt némileg átrendezve, és feltételezve, hogy az eredeti helyzetben az adókulcs nulla volt (azaz $d\tau = \tau$), adódik:

$$\frac{dp}{d\tau} = \frac{\eta_D}{\eta_S - \eta_D} \quad (4)$$

ahol η_D és η_S a kereslet illetve a kínálat árrugalmasságát⁷ jelöli.

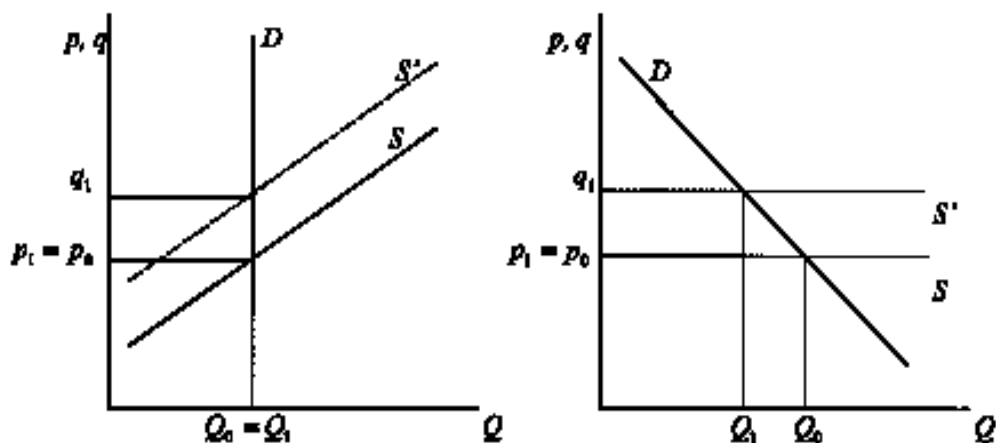
A 2. ábrán egy olyan szituációt mutatunk be, ahol a termelők és a fogyasztók megosztják az adó terheit. Szélsőséges esetben azonban az is lehetséges, hogy az egyik félnek kell egyedül viselni a terheket. Ez akkor fordulhat elő, ha a kereslet vagy a kínálat végtelenül rugalmas vagy végtelenül rugalmatlan. A következő két ábra ezeket a szélsőséges eseteket mutatja be. Az első két esetben [3.a ábra] a terheket teljes mértékben a fogyasztók, a második kettőben [3.b ábra] a termelők viselik.

⁷ A kereslet (kínálat) saját árrugalmassága azt mutatja, hogy az árban bekövetkezett 1%-os változás hány százalékos változást okoz a keresletben (kínálatban). Képletben ez a következőképpen adható meg (a kereslet árrugalmasságára vonatkozóan):

$$\eta_D = (dD/D)/(dp/p) = (dD/dp)/(D/p) = D'p/D.$$

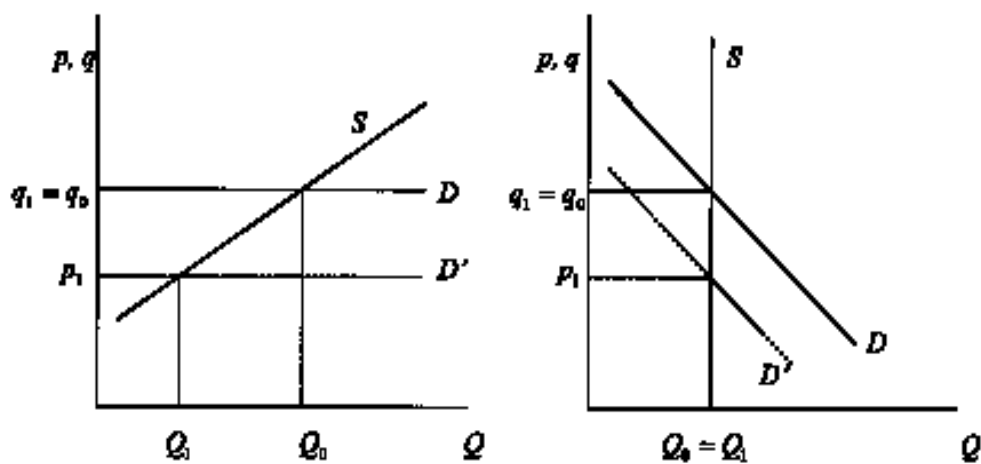
3.a) ábra

Az adó terhét csak a fogyasztók viselik

3.b) ábra

Az adó terhét csak a termelők viselik

A 3.a) ábra bal oldalán a kereslet végtelenül rugalmatlan ($\eta_D = 0$), amit a függőleges keresleti görbe jelez, az ábra jobb oldalán pedig a kínálat végtelenül rugalmas ($\eta_S = \infty$), ekkor a kínálati görbe vízszintes. Ha ezeket a paramétereket behe-

lyettesítjük (4)-be, akkor azt kapjuk, hogy $dp/d\tau = 0$ azaz a termelői ár változatlan marad. Ekkor $dq = d\tau$, azaz a fogyasztók által fizetett ár az adó nagyságával ($d\tau$) megegyező mértékében emelkedik, a terheteket 100%-ban ők viselik. A 3.b) ábrán

bemutatott két esetben a helyzet épp fordított. A bal oldali ábrán a kereslet végtelenül rugalmas ($\eta_D = \infty$), a keresleti görbe vízszintes, míg az ábra jobb oldalán a kínálat végtelenül rugalmatlan ($\eta_S = 0$), és ekkor az kínálati görbe függőleges. Ekkor azt kapjuk, hogy $dp = -d\tau$, azaz a termelői ár csökken az adóval megegyező mértékben, a fogyasztók által fizetett végső ár pedig változatlan ($dq = 0$).

A fenti példa jól illusztrálja, hogy egyrészt a jogi és közgazdasági incidencia sok esetben nem esik egybe: az adókat nem feltétlenül azok fizetik meg, akiktől fizikailag beszedik. A másik tanulság, hogy az adóterhek eloszlása attól függ, hogy a fogyasztók és a termelők milyen mértékben tudják megváltoztatni viselkedésüket. Az adók terheit azok viselik, akik a kereslet vagy a kínálat változtatásán keresztül *kevésbé képesek reagálni* a változásra, azaz akiknek az *árrugalmassága alacsonyabb*.

2.2. Statikus általános egyensúly

A parciális egyensúlyi elemzés fontos tanulságokkal jár, azonban erősen korlátozó feltételeket használ. Valószínűsíthető ugyanis, hogy az egyes adók nemcsak arra a piacra vannak hatással, ahol azokat kivetették, hanem megváltoztatják az egyének, vállalatok viselkedését más piacokon is. Leegyszerűsítőnek tűnik továbbá csupán „termelők” és „fogyasztók” megkülönböztetése: fontos, hogy a kínálati oldalon belül megkülönböztessük a különböző tényezőtulajdonosokat, illetve a keresleti oldalon a különböző jövedelmi szintű, életkorú, nemű stb. fogyasztókat.

Az általános egyensúlyi modellek ezt a két problémát orvosolják. Figyelembe veszik a termelési tényezők iránti keresletben és azok kínálatában az adók által generált változásokat az összes piacon, továbbá a fogyasztókra kifejtett hatást is mérik, amihez az egyéni ízlést kifejező paramétereket kell meghatározni.

Az alábbiakban a lehető legegyszerűbb általános egyensúlyi modellt ismergetjük. Két alapfeltevést használunk:

- *Két szektor* van, melyben X és Y terméket állítják elő, ezek fogyasztói ára P_X és P_Y .
- A két termék előállításához *két termelési tényezőt*, tőkét (K_X, K_Y) és munkát (L_X, L_Y) használnak.

A bemutatott modell által használt további feltételek a következők:

- *Statikus* modell, tehát időbeli hatásokat nem vesz figyelembe. Ezt sokszor úgy fogalmazzák meg, hogy a tőke és munka kínálata állandó ($K_X + K_Y = \bar{K}$ és $L_X + L_Y = \bar{L}$), azaz beruházás és megtakarítás nem értelmezhető ezekben a modellekben.
- *Tökéletes szektorok közötti mobilitás*, így a munka és a tőke szabadon vándorolhat a két piac között. Ennek következtében a két tényező ára, w és r meg fog egyezni a két szektorban.
- *Tökéletes verseny mindkét szektorban*, azaz a piacon sok szereplő van, azok árelfogadóak (nem tudják befolyásolni a piaci árat), tökéletes az informáltság, szabad a piacra való be- és a piacról való kilépés, és az előállított termék homogén.
- *Állandó skáláhozadéku termelési függvény* mindkét szektorban, azaz az

összes termelési tényezőt a -val növelve az előállított mennyiség is a -val nő.

- *Teljes foglalkoztatottság.*

A modell teljes leírása nagyon hosszadalmas lenne, ezért ettől itt eltekintünk, csupán a számítások végén megmaradó három egyenletet mutatjuk be részletesen. Az érdeklődő olvasó a részleteket a korábban már említett cikkekben és tankönyvekben találhatja meg.⁸ A három egyenlet a megfelelő változók relatív változása között teremt kapcsolatot százalékos formában.⁹ A három változó a következő lesz:

- A két termék árában történő százalékos változás különbsége: $\hat{p}_x - \hat{p}_y$ (ami nem más, mint a két termék árának arányában történő százalékos változás);
- A két tényező áraiban (bér és hozam) történő százalékos változás különbsége: $\hat{w} - \hat{r}$ (a két tényező árárányának százalékos változása);
- A két termék iránti keresletben történő százalékos változás különbsége: $\hat{X} - \hat{Y}$ (a két tényező iránti relatív keresletben bekövetkezett százalékos változás);

A modellt összefoglaló három egyenlet a következő:

$$\hat{X} - \hat{Y} = -\sigma_D(\hat{p}_x - \hat{p}_y) \quad (5)$$

$$\hat{p}_x - \hat{p}_y = \theta^*(\hat{w} - \hat{r}) \quad (6)$$

$$\lambda^*(\hat{X} - \hat{Y}) = (a_x\sigma_x + a_y\sigma_y)(\hat{w} - \hat{r}) \quad (7)$$

Az (5) egyenlet a két termék iránti *relatív keresletet* (a 4. ábrán ez a D görbe, ami a jobb felső negyedben található) mutatja a relatív termékárak függvényében. σ_D a két termék iránti kereslet közötti helyettesítés rugalmasságát méri,¹⁰ és az előjele pozitív, így a relatív kereslet és a relatív árak közötti kapcsolat negatív: ha az egyik termék ára megnő a másikéhoz képest, akkor az adott termék iránti kereslet a másikhoz képest csökken.

A (6) egyenlet a két termék és a két termelési tényező relatív árai közötti kapcsolatot mutatja (*kompetitív árazási egyenletnek* is szokás hívni, a 4. ábrán ez a CPR görbe, ami a jobb alsó negyedben található). θ_{ij} ($i = L, K; j = X, Y$) az egyes termelési tényezők *intenzitását* méri külön-külön a két szektorban.¹¹ θ^* pedig az egyes termelési tényezők relatív intenzitását mutatja a két szektorban. ($\theta^* = \theta_{LX}^* - \theta_{LY}^*$), azaz X szektor pontosan akkor munka-intenzív, ha $\theta^* > 0$, és ekkor pozitív a kapcsolat a tényezőárak és a termékárak között.

Végül a (7) egyenlet a *tényezőpiaci egyensúlyt* mutatja a két termelési tényező relatív ára és a két termék iránti relatív kereslet között (a 4. ábrán ez az FME görbe, ami a bal felső negyedben található). λ_{ij} szintén a tényezők intenzitását méri, csak nem az eladások, hanem a felhasznált összes termelési tényező arányában.¹²

8 Lásd Fullerton és Metcalf (2002) 9–12. o., és Atkinson és Stiglitz (1980) 165–170. o.

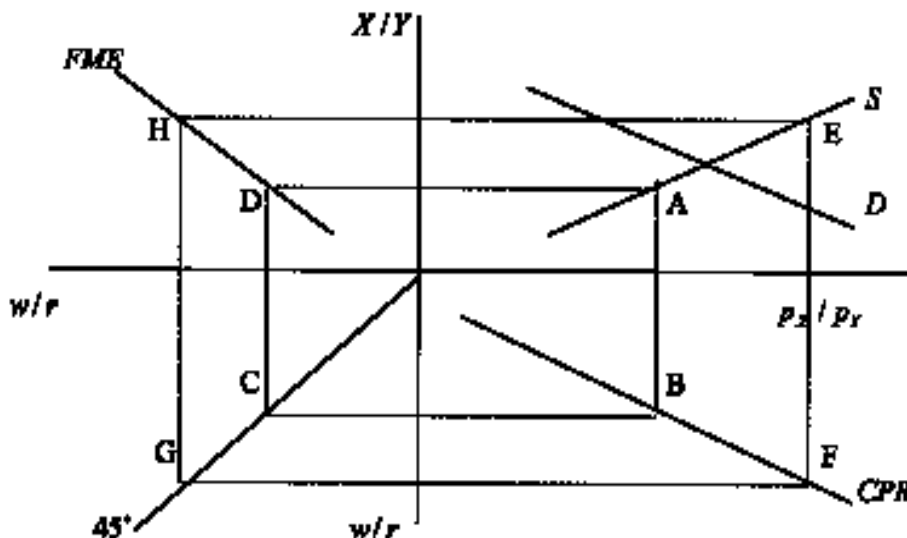
9 Az egyes változók százalékos változását mindig a \wedge szimbólummal jelöljük.

10 Pontosabban fogalmazva ez a keresztár-rugalmasság, ami két termék esetén azt mutatja, hogy az egyik termék árában bekövetkezett 1%-os változás hány százalékos változást okoz a másik termék iránti keresletben. Képletben: $\sigma_{x,y} = (dD_x / dp_y) / (D_x / p_y)$.

11 Tehát például $\theta_{LX} = w(1 + \tau_{LX})L_X / p_X X$, azaz θ_{LX} nem más, mint a munka részesedése az X termék eladásából származó bevételből.

12 Tehát például $\lambda_{LX} = L_X / \bar{L}$, ahol $\bar{L} = L_X + L_Y$.

Általános egyensúly adók nélkül

θ^* -hoz hasonlóan λ^* is a tényezők relatív intenzitását méri, és mivel $\lambda^* = \lambda_{LX} - \lambda_{KX}$, ezért X szektor pontosan akkor munka-intenzív, ha $\lambda^* > 0$.¹³ Mivel az összes többi paraméter pozitív ($a_X \equiv \lambda_{LX} \theta_{KX} + \lambda_{KX} \theta_{LX} > 0$ és $a_Y \equiv \lambda_{LY} \theta_{KY} + \lambda_{KY} \theta_{LY} > 0$, valamint a két szektorban a tényezők helyettesítési rugalmassága¹⁴ pozitív, $\sigma_X, \sigma_Y > 0$), ezért ha X szektor munka-intenzív, akkor pozitív a kapcsolat X/Y és w/r között (a 4. ábrán ezt a pozitív meredekségű *FME* görbe mutatja: w/r növekedésével nő).

A (6) és (7) egyenlet adja a modell kínálati oldalát, ugyanis a *CPR* és *FME* gör-

békből vezethető le a kínálati görbe (amit a 4. ábrán az *S* görbe jelöl, a jobb felső negyedben), amely a két termék relatív ára és a két termék relatív kínálatá között teremt kapcsolatot. A kínálati görbe grafikusán úgy adódik, hogy kiválasztunk egy relatív termékár szintet (p_X/p_Y), ez a *CPR* görbén keresztül meghatároz egy relatív tényezőár szintet (w/r), ami viszont az *FME* görbén keresztül ad egy relatív termék szintet (X/Y), és a kör (pontosabban a téglalap) bezárul. A 4. ábrán két pontot határoztunk meg így, az *ABCD* és az *EFGH* téglalapokon keresztül.

13 Belátható egyébként, hogy θ^* és λ^* előjele megegyezik (lásd Atkinson és Stiglitz [1980] 169–170. o.).

14 Ez a rugalmasság azt mutatja, hogy az adott szektorban a tényezőárak arányában bekövetkezett 1%-os változás hány százalékos változást okoz a tényezők iránti keresletben. Képletben: $\sigma_{L,K} = (d(K/L) / (K/L)) / (d(w/r) / (w/r))$. σ_X és σ_Y a helyettesítési rugalmasságokat jelzi az X és Y szektorban.

2.3. A modell kiegészítése adókkal

A fenti általános egyensúlyi modellbe ezek után bevezetjük az adókat. Itt a termelési tényezőkre (τ_{KX} , τ_{KY} , τ_{LX} , τ_{LY}) és a termé-

kekre kivetett adók (τ_x, τ_y) hatását vizsgáljuk. Az előbbi csoportba tartozik a személyi jövedelemadó, a társadalombiztosítási járulék, a társasági nyereségadó vagy az eva, míg az utóbbiba az áfa, a fogyasztási és jövedéki adók. A fenti (5)–(7) egyenletek a következőképpen módosulnak.

$$\hat{X} - \hat{Y} = -\sigma_a[(\hat{p}_x - \hat{p}_r) + (\hat{t}_x - \hat{t}_y)] \quad (5')$$

$$\hat{p}_x - \hat{p}_r = \theta'(\hat{w} - \hat{r}) + \theta_{LX}\hat{t}_{LX} - \theta_{KX}\hat{t}_{KX} - \theta_{YX}\hat{t}_{YX} \quad (6')$$

$$\lambda'(\hat{X} - \hat{Y}) = (a_x\sigma_x + a_y\sigma_y)(\hat{w} - \hat{r}) + a_x\sigma_x(\hat{t}_{LX} - \hat{t}_{KX}) + a_y\sigma_y(\hat{t}_{LY} - \hat{t}_{KY}) \quad (7')$$

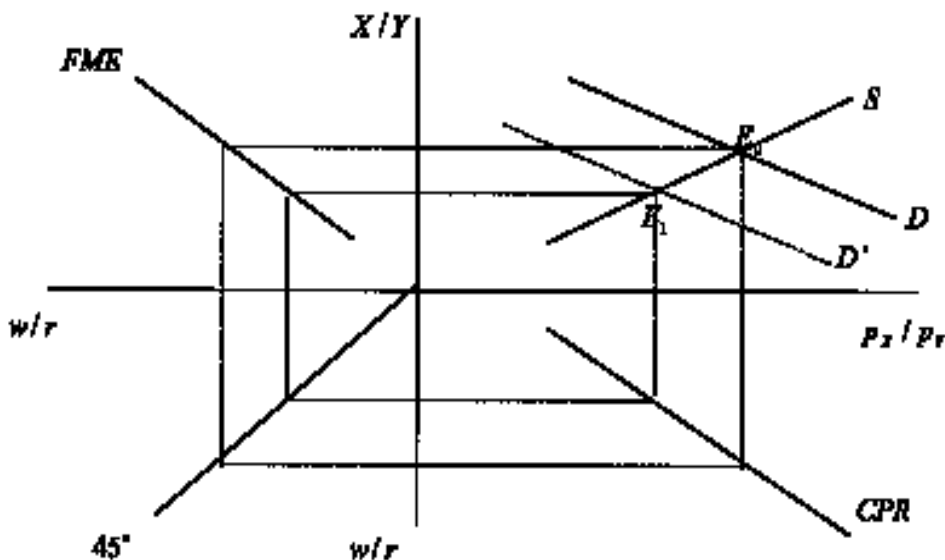
Az (5')–(7') egyenletrendszer az általános modellt írja le, az alábbiakban két speciális esetet vizsgálunk meg részletesebben. Az első az *X termék fogyasztására* kivetett adó hatását, a második az *X szektorban a tőkére* kivetett adó hatását elemzi.

2.3.1. X termék fogyasztására kivetett adó

Ebben az esetben $\hat{t}_x > 0$ és $\hat{t}_y = \hat{t}_{LX} = \hat{t}_{LY} = \hat{t}_{KX} = \hat{t}_{KY} = 0$. Könnyen látható, hogy egyedül a keresleti egyenlet változik, a másik kettő (*CPR* és *FME*) változatlan marad. Az egyetlen hatás az *output hatás*, ami a két termék relatív árában bekövetkezett változásnak a két termék iránti relatív ke-

5. ábra

Általános egyensúly X termékre kivetett adó esetén (X szektor munka-intenzív)

resletre kifejtett hatását mutatja (a pontosabb leírást a tőkére kivetett adó esetére közöljük). A két termék iránti relatív kereslet megváltozik Y termék javára: a keresleti görbe balra (az origó felé) tolódik, az új egyensúlyi pontban alacsonyabb, mint korábban. Ehhez az a feltétel is szükséges, hogy X szektor munka-intenzív, amit a 4. ábrán az jelez, hogy FME pozitív meredekségű, vagyis magasabb (X/Y)-hoz magasabb tartozik.

Az 5. ábra mutatja az adó hatását. Az adó terhének megoszlását úgy vizsgáljuk, hogy a termelési tényezők új árait összehasonlítjuk a régiekkel. Látható, hogy az E_1 -

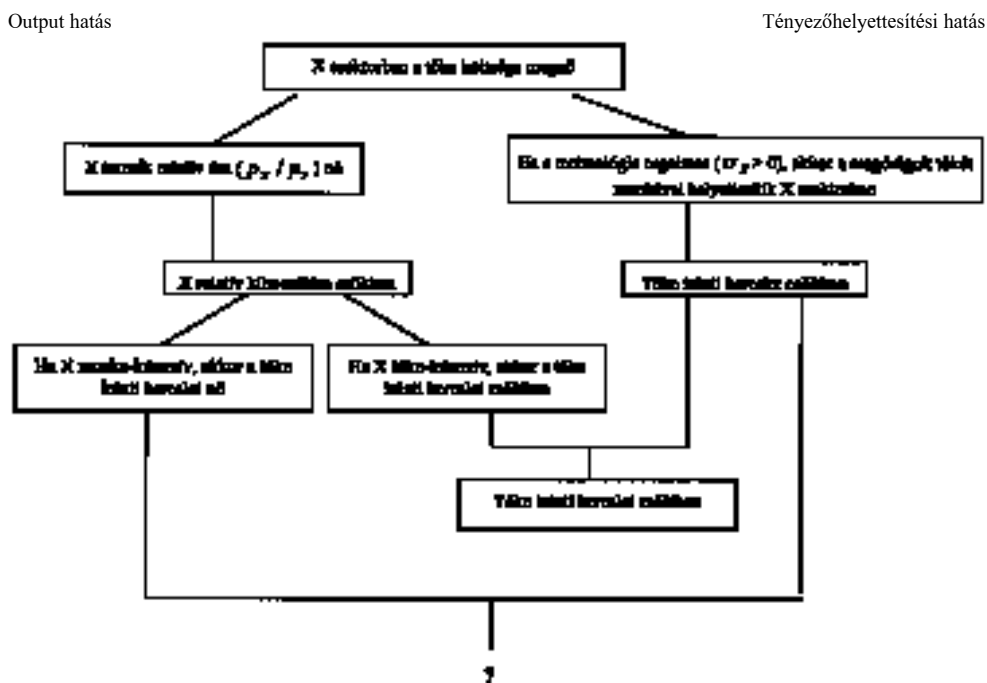
hez tartozó w/r alacsonyabb lesz, mint korábban, ami azt jelenti, hogy az új egyensúlyban a bérnek a tőke hozamához mért aránya kisebb. Ez azt jelenti, hogy az adó terhét nagyobb mértékben a munka viseli.

2.3.2. Az X szektorban a tőkére kivetett adó

Ez az eset már valamivel bonyolultabb. Ekkor $\tau_{KX} > 0$ és $\hat{\tau}_X = \hat{\tau}_Y = \hat{\tau}_{LX} = \hat{\tau}_{LY} = \tau_{KY} = 0$. Ennek az esetnek a könnyebb megértéséhez az adó hatásmechanizmusát a 6. ábrán keresztül mutatjuk be, Atkinson és Stiglitz (1980) alapján.

6. ábra

Az X szektorban a tőkére kivetett adó hatásmechanizmusa

Forrás: Atkinson és Stiglitz (1980), 173. o.

Ebben az esetben már kétfajta hatással kell számolnunk. Az egyik a korábban említett *output hatás*: az adó csak az egyik iparágban (X előállításában) drágítja meg a termelést, így X is drágább lesz, és az Y iránti relatív kereslet megnő, és ekkor X relatív kibocsátása csökken. Kérdés azonban, hogy ennek milyen hatása van a tőke iránti keresletre. Ezen a ponton válik döntő jelentőségűvé, hogy X szektor munka- vagy tőke-intenzív. Ha X szektor munka-intenzív, akkor a tőke iránti kereslet nőni fog, ha tőke-intenzív, akkor a tőke iránti kereslet csökken.

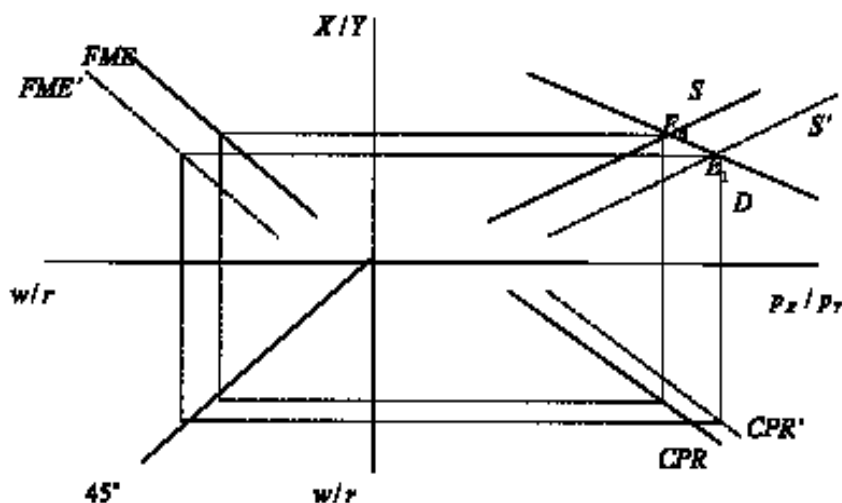
A másik hatás a (tőke és munka közötti) *tényezőhelyettesítési hatás*: a tőkére kivetett adó megdrágítja a tőkét, és valamilyen fokú tényezőhelyettesítéshez vezet. A tőke iránti kereslet ennek a hatásnak köszönhetően mindenképpen csökken.

A teljes hatás a két hatás eredőjeként adódik. Mint látható, ha X szektor tőke-intenzív, akkor mindkét hatás a tőke iránti kereslet csökkenésének irányába hat. Ha azonban X szektor munka-intenzív, akkor az outputhatás a tőke iránti keresletet növeli, és mérsékelheti a tőke iránti kereslet csökkenését, vagy akár teljesen kompenzálhatja is a tényezőhelyettesítési hatást, és a tőke iránti kereslet akár nőhet is.

A 7. ábrán egy olyan helyzetet mutatunk be, amikor az X szektor munka-intenzív. A modell paramétereit használva ekkor $\lambda^* > 0$ és $\theta > 0$. Ha az általános modellt reprezentáló (5')–(7') egyenleteket megnézzük, akkor látható, hogy *FME* és *CPR* is megváltozik. (6')-ből látszik, hogy azonos w/r mellett p_X/p_Y magasabb lesz, mert X termék megdrágul az Y-hoz képest, és *CPR* jobbra tolódik. (7')-ből pedig

7. ábra

Általános egyensúly az X szektorban a tőkére kivetett adó esetén
(X szektor munka-intenzív)

az látszik, hogy azonos w/r mellett X/Y csökken, mert az X termék iránti kereslet csökken Y -hoz képest. Ekkor FME balra tolódik. Ennek következményeként a kínálati görbe is eltolódik jobbra, azaz azonos p_X/p_Y mellett a két termék relatív kínálata, X/Y csökken.

A 7. ábra bemutatja, hogyan tolódnak el a megfelelő görbék, és hogyan jutunk el az új egyensúlyi pontba. Az új egyensúlyi pont E_1 lesz, p_X/p_Y megnő, w/r és X/Y pedig csökken. Ahogy korábban említettük, ekkor már nemcsak az output hatás érvényesül, hanem a tényezőhelyettesítési hatás is. A fenti két hatást algebrai úton is bemutatjuk. Rendezzük át az (5')–(7') egyenletrendszert úgy, hogy látható legyen a kapcsolat az adó és a relatív tényezőárakban (w/r -ben) bekövetkező változás között.

$$\hat{w} - \hat{r} = \frac{1}{\theta^* (a_X \sigma_X + a_Y \sigma_Y + \lambda^* \theta^* \sigma_D)} \left(a_X \sigma_X - \lambda^* \theta_{XX} \sigma_D \right) \hat{r}_{XX} \quad (8)$$

Ezt átírhatjuk egy valamivel egyszerűbb formába.

$$\hat{w} - \hat{r} = \frac{1}{D} \left[\underbrace{a_X \sigma_X}_{\text{Tényezőhelyettesítési hatás (+)}} - \underbrace{\lambda^* \theta_{XX} \sigma_D}_{\text{Output hatás (-)}} \right] \hat{r}_{XX} \quad (9)$$

A zárójelen belül az első hatás a (tőke és munka közötti) tényezőhelyettesítési hatás, aminek előjele mindig pozitív, azt fejezi ki, hogy a tőkére kivetett adó megdrágítja a tőkét, és valamilyen fokú tényezőhelyettesítéshez vezet. Nagysága a két té-

nyező közötti helyettesítési rugalmasságtól és a tőke és a munka intenzitásától függ.

A második hatás az output hatás: az adó csak az egyik iparágban (X előállításában) drágítja meg a termelést, így X is drágább lesz. Ha az X szektor tőke-intenzív, azaz $\lambda^* = \lambda_{LX} - \lambda_{KX} < 0$, akkor w/r egyértelműen nő, azaz az adóterheket nagyobb részben a tőke viseli, hiszen mind a helyettesítési-, mind az output hatás pozitív. Ha azonban az X szektor munka-intenzív (azaz $\lambda^* > 0$), akkor a bérnek (w -nek) csökkennie kell ahhoz, hogy az Y szektor hajlandó legyen felszívni az X szektorban feleslegessé vált munkaerőt. Ennek a hatásnak a nagysága a két termék közötti helyettesítési rugalmasságtól (σ_D) függ. Kérdés azonban, hogy az output hatás ellensúlyozni tudja-e a tényezőhelyettesítési hatást. Erre utal a kérdőjel a 6. ábra alján.

Harberger (1962) többek között arra kereste a választ, hogy milyen feltételek mellett viseli a tőke a terhek nagyobbik részét [mivel eredeti példájában a bért változatlanul feltételezte ($\hat{w} = 0$), a kérdés az maradt, hogy mikor lesz $\hat{r} < 0$]?

A (9) egyenlet alapján láttuk, hogy ez egyrészt akkor lehetséges, ha X tőke-intenzív. Fullerton és Metcalf (2002) azonban továbbmegy, és egy másik esetet is bemutat. A (9) egyenlet zárójelben levő kifejezését kibontva négy tagot kapunk [a_X -et még a (7) egyenletben definiáltuk], melyek közül kettő¹⁵ egyértelműen pozi-

15 A két tag a következő: $\lambda_{KX} \theta_{LX} \sigma_D$ és $\lambda_{KX} \theta_{KX} \sigma_D$, melyekben minden paraméter pozitív.

tív, a fennmaradó rész pedig átírható a következő alakba:

$$(\sigma_X - \sigma_D) \lambda_{LX} \theta_{KX} \quad (10)$$

A fentiekből következik, hogy $\hat{r} < 0$ elégséges feltétele, hogy $\sigma_X > \sigma_D$. Ez azt jelenti, hogy a tőke akkor jár rosszul, ha az X-et előállító vállalatok gyorsabban tudják csökkenteni a felhasznált tőke nagyságát, mint ahogy a fogyasztók csökkentik X iránti keresletüket. Ez elsőre furcsának tűnhet, hiszen a parciális elemzés során azt láttuk, hogy a kevésbé rugalmas tényező viselte a terhek nagyobb részét. Itt viszont az a helyzet, hogy minél rugalmasabban tudják helyettesíteni az X szektor vállalatai a tőkét munkára (σ_X minél nagyobb), annál nagyobb terhet kell a tőkének viselnie. Ennek az az oka, hogy ha σ_X magas, az azt jelenti, hogy az X szektorban a vállalatok kis árváltozásra is gyorsan reagálnak a tényezők helyettesítésével: gyorsan megszabadulnak a tőké-től, és azt munkaerővel helyettesítik.

A probléma azonban az, hogy a tőke megadóztatása *mindkét* szektorban csökkenti a hozamokat. Ezt csak az tudja el-lensúlyozni, ha a fogyasztók csökkentik a keresletet az X termék iránt (output hatás), ami annál nagyobb, minél nagyobb a két termék kereslete közötti rugalmasság nagysága. A terheket tehát az a tényező viseli, amelyiket intenzíven használnak a megadóztatott szektorban. Ha az output hatás dominál, akkor még az a furcsa helyzet is előállhat, hogy w/r csökken (Harberger példájában $\hat{r} < 0$), azaz a tőke adóztatásának terhét nemhogy a munka viseli, hanem a tőke hozama még nő is az adó

bevezetése után! Másként ez azt jelenti, hogy a terhet több mint 100 százalékban a munka viseli.

2.4. Az alapmodell lehetséges továbbfejlesztési irányai

A lehetséges kiterjesztések vizsgálatához érdemes egyesével felidézni a Harberger-modell alapfeltevéseit.

- *A tőke és munka kínálata állandó:* ez a feltétel tulajdonképpen összefügg a statikus modell feltevésével. Ugyanis egy dinamikus modellben a tőke hozama csak rövidtávon csökken. A megtakarítások addig csökkennek, amíg a jövőbeni tőkeállomány elég kicsi ahhoz, hogy a hozam visszamenjen a hosszú távú szintjére. A tőkeállomány alacsonyabb szintje alacsonyabb bérszintet is jelent, és a munka akár a teljes tehernél többet is viselhet (Judd, 1985).
- *Zárt gazdaság:* kis nyitott gazdaságot feltételezve előfordulhat, hogy adó-emelés esetén a tőke elhagyja az országot, ekkor a tőke-munka arány csökken, ami csökkentheti a béreket, és a terhet a munka fizeti meg (Diamond, 1970; Mutti és Grubert, 1985). Magyarországot például egy ilyen kis nyitott gazdaságnak szokás tekinteni.
- *Tőkéletes szektorok közötti mobilitás:* McLure (1969, 1970, 1971) feloldja ezt a feltételt, és olyan eseteket vizsgál, amikor az egyik termelési tényező nem mobil. Az egyik esetben a tőke szektor-specifikus, egy másikban pedig a munka nem mobil (utóbbiról lásd még McLure és Thirsk, 1975). Utóbbira megint Magyarország lehet

példa, de akár az Európai Unió is, ahol az Egyesült Államokhoz képest a munka kevésbé mobil.

- *Teljes foglalkoztatás*: ezt a feltételt feloldják az információs aszimmetriára épülő ún. „hatékonysági bérek modelljei”, lásd például Shapiro és Stiglitz (1984).

Két további feltételt említünk még meg, melyek különösen fontosak. Az egyik a *tökéletes verseny feltételezése a két szektorban*. Dixit és Stiglitz (1977) egy olyan modellt mutatnak be, ahol az adóztatott szektorban monopolisztikus verseny¹⁶ van, míg a másikban tökéletes verseny. Katz és Rosen (1985) azt állítják, hogy tökéletes verseny esetén várhatóan előre felé, tehát a fogyasztókra hárítják az adót. Az oligopol piaci helyzeteket vizsgáló modellek közül több is felveti a „túlhárítás” (overshifting) lehetőségét: előfordulhat ugyanis az, hogy a fogyasztást terhelő adók bevezetésekor a fogyasztói ár az adó mértékét meghaladó mértékben nő. A tökéletes verseny feltétele mellett ez nem volt lehetséges, ugyanis a „legroszszabb” esetben (végtelenül rugalmas kínálati függvény, vagy végtelenül rugalmatlan keresleti függvény mellett a teher 100%-át viselték a fogyasztók – lásd a 3.a) és 3.b) ábrákat.) A teher azonban soha nem volt nagyobb 100%-nál. Ennek a

feltételnek a jelentősége különösen fontos a fogyasztást terhelő adók esetében.

A tanulmány végén ejtsünk néhány szót a *dinamikus modellekről*. A statikus modellek hiányossága, hogy eltekintenek az adóknak az egyes termelési tényezők kínálatára kifejtett hatásától. A közgazdasági irodalomban két modelltípuson belül szokás vizsgálni az adók hatását: a neoklasszikus növekedési modellekben és az együttélő nemzedékek modelljeiben.

A neoklasszikus növekedési modellekben a tőkejövedelemre kivetett adó csökkenti a megtakarításokat, ami csökkenti az egyensúlyi tőke–munka arányt, így a munka határtermelékenysége csökken, és a bérek csökkennek, azaz legalább részlegesen a munka viseli az adó terhét (lásd Krzyzaniak, 1967 és Feldstein, 1974).

Az együttélő nemzedékek modelljei többek között azt demonstrálták, hogy az adóincidencia attól függ, hogy a bevételeket hogyan osztják újra az egyes generációk között (igaz, ez a probléma felmerül statikus modellekben is, de a legtöbb ilyen modell azt feltételezi, hogy a bevételeket jövedelmi szinttől függetlenül egyenlően osztják szét az emberek között). Egy kétperiódusú életciklusmodellt feltételezve, ha a tőkejövedelem megadóztatásából származó bevételt az idősek között osztják szét, akkor a megtakarítások csökkennek, és a teher egy részét a munka viseli, míg ha a fiatalok között osztják újra, akkor a megtakarítások és a bérek nőnek, a tőke hozama csökken (lásd Diamond, 1970). Az együttélő nemzedékek modelljei többek között az adóreformok generációs hatásainak vizsgálatára is alkalmasak (Auerbach és Kotlikoff, 1987).

16 A „monopolisztikus verseny” feltétele tulajdonképpen a „differenciált termékek” feltételét jelenti. A piacon az előállított termékek nem homogének, azaz nem egyeznek meg teljesen, de közeli helyettesítői egymásnak. A tökéletes verseny többi feltétele teljesül: sok szereplő a piacon, tökéletes informáltság és szabad ki- és belépés.

IRODALOM

- ATKINSON, A. B.–J. E. STIGLITZ [1980]: *Lectures On Public Economics*. New York: McGraw-Hill.
- AUERBACH, A. J., J.–GOKHALE–L. J. KOTLIKOFF [1991]: *Generational Accounts: A Meaningful Alternative to Deficit Accounting*. In: D. BRADFORD (szerk.): *Tax Policy and the Economy*. MIT Press: Cambridge, Massachusetts, 55–110. o.
- AUERBACH, A. J.–M. FELDSTEIN (szerk.) [1987]: *Handbook of Public Economics*, Amsterdam: North-Holland.
- AUERBACH, A. J.–L. J. KOTLIKOFF [1987]: *Dynamic Fiscal Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BRADFORD, D. (szerk.) [1991]: *Tax Policy and the Economy*. MIT Press: Cambridge, Massachusetts.
- CORDES, J., R. EBEL–J. GRAVELLE (szerk.): *Encyclopedia of Taxation and Tax Policy*, Urban Institute and National Tax Association.
- DIAMOND, P. A. [1970]: Incidence of an Interest Income Tax. *Journal of Economic Theory* Vol. 2, 211–224. o.
- DIXIT, A. K.–J. E. STIGLITZ [1977]: Monopolistic Competition and Optimum Product Diversity. *American Economic Review*, Vol. 67. 297–308. o.
- European Commission [1999]: *Generational Accounting in Europe. European Economy, Reports and Studies*. No. 6. Office for Official Publications of the EC, Luxembourg.
- FELDSTEIN, M. S. [1974]: Incidence of a Capital Income Tax in a Growing Economy with Variable Savings Rates. *Review of Economic Studies*, Vol. 41, 505–513. o.
- FULLERTON, D.–G. METCALF [2002]. *Tax Incidence*. NBER Working Paper 8829.
(Letölthető: <http://papers.nber.org/papers/w8829>)
- GRAVELLE, J. G.–L. J. KOTLIKOFF [1989]: The Incidence and Efficiency Costs of Corporate Taxation When Corporate and Noncorporate Firms Produce the Same Good. *Journal of Political Economy*, Vol. 97, No. 4., 749–780. o.
- GRAVELLE, J. G.–L. J. KOTLIKOFF [1993]: Corporate Tax Incidence and Inefficiency When Corporate and Noncorporate Goods Are Close Substitutes. *Economic Inquiry*, Vol. 31, 501–516. o.
- HARBERGER, A. C. [1962]: The Incidence of the Corporate Income Tax. *Journal of Political Economy*, Vol. 70. 215–240. o.
- HARBERGER, A. C. [1966]: *Efficiency Effects of Taxes on Income from Capital*. In: M. Krzyzaniak (szerk.): *Effects of the Corporation Income Tax*. Detroit: Wayne State University Press, 107–117. o.
- HEIJRA, B. [2003]: *Public Economics Lecture Notes*. A kurzus anyaga letölthető:
<http://few.kub.nl/nake/Courses04/F04.01.htm>
- JUDD, K. L. [1985]: Redistributive Taxation in a Simple Perfect Foresight Model. *Journal of Political Economy*, Vol. 93, 298–319. o.
- KATZ, M. L.–H. S. ROSEN [1985]: Tax Analysis in an Oligopoly Model. *Public Finance Quarterly*, Vol. 13. 3–19. o.
- KESSELMAN J. R. [1997]: *General Payroll Taxes*. Canadian Tax Foundation, Toronto.
- KOTLIKOFF, L. J.–L. H. SUMMERS [1987]: *Tax Incidence*. In: A. J. AUERBACH–M. FELDSTEIN (szerk.): *Handbook of Public Economics*, Amsterdam: North-Holland.
- KRZYZANIAK, M. (szerk.) [1966]: *Effects of the Corporation Income Tax*. Detroit: Wayne State University Press.
- KRZYZANIAK, M. [1967]: Long-Run Burden of a General Tax on Profits in a Neoclassical World. *Public Finance*, Vol. 22., 472–491. o.
- MAS-COLELL, A.,–M. WHINSTON–J. GREEN [1995]: *Microeconomic Theory*. Oxford University Press.
- MCLURE, C. E. [1969]: The Inter-Regional Incidence of of General Regional Taxes. *Public Finance*, Vol. 24., 457–483. o.
- MCLURE, C. E. [1970]: Taxation, Substitution and Industrial Location. *Journal of Political Economy*, Vol. 78., 112–132. o.
- MCLURE, C. E. [1971]: The Theory of Tax Incidence with Imperfect Factor Mobility. *Finanzarchiv*, Vol. 30., 27–48. o.
- MCLURE, C. E.–W. M. THIRSK [1975]: A Simplified Exposition of the Harberger Model, I: Tax Incidence. *National Tax Journal*, Vol. 28., 1–27. o.
- MCLURE, C. E.–G. R. ZODROW [1994]: *The Study and Practice of Income Tax Policy*. In: QUIGLEY, J. M.–E. SMOLENSKY (szerk.): *Modern Public Finance*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- MUSGRAVE, R. A. [1953]: General Equilibrium Aspects of Incidence Theory. *American Economic Review*, Vol. 43. 504–517. o.
- MUSGRAVE, R. A. [1959]: *The Theory of Public Finance: A Study in Political Economy*. New York: McGraw-Hill.
- MUSGRAVE, R. A.–MUSGRAVE, P. B. [1989]: *Public finance in theory and practice*. New York: McGraw-Hill.
- MUTTI, J.–H. GRUBERT [1985]: The Taxation of Capital Income in an Open Economy: The Importance of Resident-Nonresident Tax Treatment. *Journal of Public Economics*, Vol. 27., 291–309. o.
- MYLES, G. [1997]: *Public Economics*. New York: Cambridge University Press.
- QUIGLEY, J. M.–E. SMOLENSKY (szerk.) [1994]: *Modern Public Finance*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- SHAPIRO, C.–J. E. STIGLITZ [1984]: Equilibrium Unemployment as a Worker Discipline Device. *American Economic Review*, Vol. 74(3), 433–44. o.
- VARIAN, H. L. [1992]: *Microeconomic Analysis*, New York: Norton.
- VARIAN, H. L. [2002]: *Mikroökonómia középfokon*. KJK–Kerszöv, Budapest.
- ZODROW, G. R. [1999]: *Tax Incidence*. In: J. CORDES–R. EBEL–J. GRAVELLE (szerk.): *Encyclopedia of Taxation and Tax Policy*, Urban Institute and National Tax Association.

BERLINGER EDINA

A JÖVEDELEMARÁNYOS HALLGATÓI HITELRENDSZEREK FINANSZÍROZÁSI IGÉNYE

A hallgatói hitelrendszer finanszírozási stratégiájának kialakítása előtt a finanszírozási igény felmérésére van szükség. A szakirodalomban gyakran elhangzik az az állítás, hogy a hallgatói hitelezés kezdeti szakaszán van csak szükség forrásbevonásra, mert a rendszer éretté válásával önfinanszírozó módon fog működni, azaz a diplomások befizetései lényegében fedezni fogják a kiadásokat. Ebben a cikkben egy egyszerű determinisztikus modell segítségével megmutatom, hogy reális feltételek mellett a rendszer még érett szakaszában is külső forrásra szorul; illetve meghatározom, hogy a rendszer jelenértéken számítva körülbelül mekkora tőkét köt le. A bemutatott aggregált modell a hallgatói hitelrendszer egyéni modelljén alapul, melyet korábban a Közgazdasági Szemlében publikáltam (Berlinger, 2002).

1. PARAMÉTEREK, JELÖLÉSEK, MODELLFELTEVÉSEK

Az aggregált hiteltartozást az egyéni hiteltartozások összegzésével kapjuk meg. A modellben az egyes paraméterek jövőbeli értékei előre ismertek, hitelezési kockázat nincs (a törlesztési idő rövidebb, mint a képzés vége és a nyugdíjkorhatár közötti idő). A rendszer akkor működik önfenntartó (zéró-profit) módon, ha a hitelkamatláb megegyezik a hitelnyújtó forrásköltségével (működési költségektől is eltekintünk).

Az egyéni szintű modell feltételei továbbra is érvényben vannak, tehát például

továbbra is minden változó nominális, azaz a jövőbeli pénzben kifejezett. A változókat és az újabb feltételeket külön hangsúlyozom.

- t idő (években), $t = 0$ a hitelrendszer létrehozása, $t = 0, 1, \dots$
- m évfolyamok azonosítója: a hitelfelvétel kezdetének éve alapján
- M évfolyamok száma, $m = 1, 2, \dots, M$
- H_t^m m -edik évfolyam egy tagjának egyéni nominális (tehát a t -edik évi pénzben kifejezett) hiteltartozása a t -edik évben
- t_m^* azt az első évet jelöli, amelyben az m -edik évfolyam tagjainak már nincs tartozása

- t^* azt az első évet jelöli, amikor először vannak olyanok, akik már törlesztették adósságukat és kiléptek a rendszerből
- n képzési idő (év)
- AH_t aggregált hiteltartozás a t -edik évben
- C_0 a felvehető maximális hitelösszeg szintjét meghatározó induló érték
- i hitelindexálási tényező
- N törlesztésre fordítható idő (év): a képzés végétől a nyugdíjkorhatárig
- B_0 diplomás jövedelem a rendszer indításakor
- w diplomás jövedelmek növekedési tényezője
- G_m m -edik évfolyambeli hitelfelvevők létszáma,
- q hitelfelvevők létszámának növekedési tényezője
- HH_t összes hallgató aggregált hiteltartozása a t -edik évben
- DH_t összes diplomás aggregált hiteltartozása a t -edik évben

Lényeges változás a jelölésben, hogy eddig az egyedi modellben a t index azt mutatta, hogy hány év telt el a képzés végétől számítva, mostantól az aggregált modellben a t index azt mutatja, hogy hány éve működik a hitelrendszer.

Az aggregált hiteltartozás a t -edik évben megegyezik az t -edik évben fennálló összes egyedi hiteltartozás összegével, azaz

$$AH_t = \sum_{m=1}^n G_m \cdot H_t^m \quad (1)$$

F1: Egy évfolyamon belül mindenki egyforma.

Mindenki elsőként kezdi a hitel felvételét; egy évfolyamon belül minden hitelfelvevő számára ugyanannyi ideig tart a képzés, azonos kezdőjövedelem mellett kezdenek dolgozni, folyamatosan törlesztenek, és egyszerre fizetik vissza tartozásukat. Egy évfolyamon belül mindenki azonos korú és egyszerre megy nyugdíjba.

F2: A hitelkamatláb mindenre nézve egységes és konstans.

Az egyes évfolyamok különböznek egymástól, mert

- a különböző években különböző mértékű a felvehető hitel,
- a képzés végén különböző nagyságú a kezdőjövedelem,
- az egyes évfolyamokon eltérő a hitelfelvevők száma.

F3: A felvehető hitelek összegét minden évben azonos mértékben indexálják, azaz

$$C_t = C_0 \cdot i^t \quad (2)$$

C_t mindenre nézve egységes.

F4: A jövedelmek növekedési üteme egységes és konstans.

$$B_t = B_0 \cdot w^t \quad (3)$$

Az aggregált modellben a jövedelem növekedési tényezője az egyszerűség kedvéért megegyezik a hitelfelvétel és a hitelvisszafizetési szakaszban. Az egyéni modellben ezzel szemben a kezdőjövedelmek az infláció és a reáljövedelemnövekedés miatt nőttek a képzés ideje alatt, a képzés után pedig ehhez hozzáadódott az egyéni

karriernövekedés is. Az aggregált modellben tehát nem különböztetjük meg a két szakaszt ebből a szempontból, hanem egységes jövedelemnövekedéssel számolunk. Így módon minden évben adott a diplomás jövedelem nagysága, ami minden diplomásra nézve azonos, függetlenül attól, hogy hány éve van a pályán. Ez a feltétel a valóságtól nagyon elrugaszkodottnak látszik, de már az egyéni modellben alkalmazott konstans karriernövekedés is durva egyszerűsítés volt a valódi karrierpályához képest. Míg az egyéni modellnél nem okozott különösebb problémát a két különböző jövedelemnövekedési ütem kezelése, addig az aggregált modellt feleslegesen bonyolulttá tenné.

F5: A belépő új évfolyamok létszáma évről évre azonos ütemben növekszik.

$$G_m = G_0 \cdot q^m \quad (4)$$

Ez is meglehetősen leegyszerűsítő feltétel, hiszen a hitelkereslet a gyakorlatban várhatóan ciklikusan alakul a demográfiai változások, a felsőoktatás méretének változása és a hitelfelvételi kedv alakulásának függvényében.

Látható, hogy az aggregált hiteltartozás alakulását hat induló paraméter és négy növekedési tényező határozza meg.

Induló paraméterek:

- hitelfelvevők számának induló értéke: G_0
- diplomásjövedelem induló értéke: B_0 ,
- felvehető éves hitelösszeg induló értéke: C_0 ,
- törlesztési hányad: α ,

- képzési idő: n ,
- képzés végétől a nyugdíjazásig tartó idő: N .

Növekedési tényezők:

- hitelindexáláskor alkalmazott szorzó: i
- diplomás jövedelmek növekedési tényezője: w
- hitelkamat-tényező: r
- hitelfelvevők számának növekedési tényezője: $-q$.

Mivel az egyéni hitelpályák egyértelműen felbonthatók hitelfelvételi és hitelvisszafizetési szakaszokra, az aggregált hiteltartozás (AH_t) is egyértelműen felbontható a hallgatók (HH_t) és a diplomások (DH_t) hiteltartozására.

Az aggregált hiteltartozás alakulását három periódusra bontva érdemes vizsgálni:

1. szakasz: $t \leq n$, azaz még csak hallgatók vannak a rendszerben.

2. szakasz: $n < t < t^*$, azaz már vannak diplomások is, de még senki sem törlesztette adósságát.

3. szakasz: $t \geq t^*$, azaz már vannak akik törlesztették adósságukat és kiléptek a rendszerből, innentől kezdve nevezhetjük érettnak a rendszert.

2. A HALLGATÓK AGGREGÁLT HITELTARTOZÁSA

Az $m = 1$ évfolyam egy hallgatójának hiteltartozása az 1. szakaszban:

$$H_1^1 = C_0 \cdot \sum_{j=1}^1 i^j \cdot r^{-j} \quad (5)$$

Az m -edik évfolyam egy hallgatójának hiteltartozása a 2. és 3. szakaszban, ha $m \leq t$:

Az a hallgató, aki az m -edik évben kezdi a képzést és a hitelfelvételt, az $m + n$ -edik évben fejezi be a képzést és szerzi meg a diplomát. Az egyéni szintű modellből tudjuk, hogy adott jövedelemnövekedés (w) és hitelkamatláb (r) mellett a képzés végén fennálló R -mutató¹ határozza meg a várható törlesztési időt, speciálisan ha $w = r$, akkor éppen az R -mutató értéke mutatja a törlesztési időt években. Az m -edik évben belépő hitelfeltevő képzés végén fennálló tartozása H_{m+n}^m , a diplomások kezdőjövedelme a képzés végén B_{m+n} , így az m -edik évfolyambeli hitelfeltevők képzés végi relatív eladósodottsági mutatója:

$$R_{m+n}^m = \frac{H_{m+n}^m}{\alpha \cdot B_{m+n}} \quad (6)$$

Az $m+1$ évben belépő hitelfeltevő R -mutatója a képzés végén ezzel szemben:

$$R_{m+1+n}^{m+1} = \frac{H_{m+1+n}^{m+1}}{\alpha \cdot B_{m+1+n}} \quad (7)$$

F2 és F4 alapján az egymást követő évfolyamok törlesztési ideje csak a képzés végi R -mutatók miatt változhat. (17) és (18) összevetéséből látszik, hogy a (14) feltétel miatt a nevező minden évben éppen w -szeresére nő. Mivel igaz, hogy

$$H_t^m = C_0 \cdot \sum_{j=m}^t i^j \cdot r^{t-j} = \quad (8)$$

$$r^{t-j} = C_0 \cdot \sum_{j=m}^t i^j \cdot r^{t-j} \quad \text{és}$$

$$H_{t-1}^m = C_0 \cdot \sum_{j=m}^{t-1} i^j \cdot r^{t-1-j} \quad (9)$$

Ezért általában igaz, hogy

$$\frac{H_t^m}{H_{t-1}^m} = i \quad (10)$$

azaz a képzés végi tartozások nominális értéke is évfolyamról évfolyamra a hitelindexálási tényezőnek megfelelően növekszik. Ebből következik, hogy a képzés végi R -mutató értéke évfolyamról évfolyamra $\frac{i}{w}$ -szeresére növekszik, azaz:

$$R_{m+n}^m = \frac{i}{w} R_{m+1+n}^{m+1} \quad (11)$$

Ez az összefüggés felhívja a figyelmet

a $\frac{i}{w}$ hányados jelentőségére.

Az $\frac{i}{w}$ hányados értéke alapján három

hitelindexálási stratégiát különböztethetünk meg: ha $\frac{i}{w} < 1$, akkor szűkmarkú indexálásról, ha $\frac{i}{w} > 1$ akkor bőkezű indexálásról, ha $\frac{i}{w} = 1$, akkor kiegyensúlyozott indexálásról beszélhetünk.

1. *Szűkmarkú indexálás:* Ha például a hitelindexálás – a meghirdetett alapelv szerint – a mindenkori inflációnak megfelelően történik, akkor pozitív reáljövede-

¹ Az R -mutató a relatív eladósodottságot méri, azaz a fennálló tartozást viszonyítja az éves törlesztéshez.

1. *Szűkmarkú indexálás:* Ha például a hitelindexálás – a meghirdetett alapelv szerint – a mindenkori inflációnak megfelelően történik, akkor pozitív reáljövede-

lem-növekedés mellett, a képzés végi relatív tartozások és a várható törlesztési idők évfolyamról évfolyamra csökkennek. 30-50 évre előrevetítve jelentéktelen mértékűvé válnak, mintha a mai körülmények között csak pár 10 ezer forintnyi eladósodást engednének meg. Minél kisebb

az $\frac{f}{w}$ hányados, annál inkább igaz ez a megállapítás. Ilyen indexálási szabály előbb-utóbb gyakorlatilag a rendszer lefogasztásához, megszüntetéséhez vezet.

2. *Bőkezű indexálás:* Ha ezzel szemben az indexálási ütem hosszú távon meghaladja a jövedelemnövekedési ütemet, akkor ellenkező tendencia érvényesül, az újabb évfolyamok relatív eladósodása és törlesztési ideje folyamatosan növekszik; egy bizonyos határon túl lehetetlenné teszi a tartozások törlesztését a nyugdíjkorhatár elérése előtt, ezáltal pénzügyileg fenntarthatatlanná válna a rendszer.

3. *Kiegyensúlyozott indexálás:* Ha hosszú idő átlagában a felvehető hitel összegét a jövedelemnövekedési ütemnek megfelelően indexálják, akkor az egyes évfolyamok törlesztési ideje nem tér el egymástól tendenciózusan, így a törlesztési feltételek lényegében megegyeznek, közel azonos terhet róva az egyes évfolyamokra. A törlesztési idő hossza alapvetően befolyásolja a kockázatokat és a évfolyamok közötti és azokon belüli újraelosztási viszonyokat is. Kérdés persze, hogy a gyakorlatban mi lenne a kiegyensúlyozott indexálási politika, azaz az infláción és a diplomások reáljövedelemnövekedési üte-

mén felül milyen mértékben kell figyelembe venni az egyéni karriernövekedést. Külön nehezíti a kérdést, hogy természetesen nem egyetlen reáljövedelemnövekedési ütem és karrierpálya létezik, hanem ezeknek egész szerkezete, amely dinamikusan változik. További módszertani nehézség, hogy figyelembe kell-e venni, és ha igen, akkor hogyan azt a körülményt, hogy a valóságban a diplomások egy része egyáltalán nem rendelkezik kimutatott jövedelemmel. Valószínű, hogy az indexálási ütemet akkor is módosítani kell, ha változik ezeknek az aránya. Ezek a problémák a rendszer szabályozási politikájának kérdéskörébe tartoznak, melynek részletes kidolgozása meghaladja a jelen cikk kereteit.

Vegyük észre, hogy szűkmarkú indexálás mellett a t_m^* -ek sorozata nem feltétlenül monoton növekvő az m függvényében, ami azt jelenti, hogy előfordulhat, hogy azok az évfolyamok, amelyek később léptek be a rendszerbe, hamarabb törlesztik tartozásukat, és előbb kilépnek, mint a korábbi évfolyamok. Kiegyensúlyozott indexálás mellett $t_m^* = t_{m-1}^* + 1$, azaz az évfolyamok kilépési sorrendje megegyezik a belépési sorrenddel, és a belépési eltérések megegyeznek a kilépési eltérésekkel.² Bőkezű indexálás mellett a sorrend nem változik, de a kilépési eltérések meghaladják a belépési eltéréseket.

Az m -edik évfolyam összes hallgatójának hiteltartozása az 1. szakaszban, ahol $m \leq t$:

2 A belépési eltérés az m -edik és az $m + x$ évben belépő évfolyamok között éppen x . A kilépési eltérés értelemszerűen a két évfolyam t^* értékeinek különbségével egyezik meg.

$$FH_t^n = C_0 \cdot G_0 \cdot q^n \cdot \sum_{i=1}^t i^i \cdot r^{t-i} \quad (12)$$

Az összes hallgató hiteltartozása az 1. szakaszban, ahol $m \leq t$:

$$HH_t = C_0 \cdot G_0 \cdot \sum_{m=1}^t \left(q^m \cdot \sum_{i=1}^m i^i \cdot r^{m-i} \right) \quad (13)$$

Az összes hallgató hiteltartozása a 2. és 3. szakaszban, ahol $m \leq t$:

$$HH_t = C_0 \cdot G_0 \cdot \sum_{m=1}^t \left(q^m \cdot \sum_{i=1}^m i^i \cdot r^{m-i} \right) \quad (14)$$

A (8) és (9) átalakítások logikáját követve, (13) felhasználásával felírhatjuk, hogy hogyan változik a hallgatók aggregált hiteltartozása a 2. és 3. szakaszban:

$$\begin{aligned} \frac{HH_t}{HH_{t-1}} &= \frac{\sum_{m=1}^t \left(q^m \cdot \sum_{i=1}^m i^i \cdot r^{m-i} \right)}{\sum_{m=1}^{t-1} \left(q^m \cdot \sum_{i=1}^m i^i \cdot r^{m-i} \right)} = \\ &= \frac{\sum_{m=1}^{t-1} \left(q^{m+1} \cdot \sum_{i=1}^m i^i \cdot r^{m-i} \right)}{\sum_{m=1}^{t-1} \left(q^m \cdot \sum_{i=1}^m i^i \cdot r^{m-i} \right)} = \\ &= \frac{q \cdot \sum_{m=1}^{t-1} \left(q^m \cdot \sum_{i=1}^m i^i \cdot r^{m-i} \right)}{\frac{1}{i} \cdot \sum_{m=1}^{t-1} \left(q^m \cdot \sum_{i=1}^m i^i \cdot r^{m-i} \right)} = q \cdot i \end{aligned} \quad (15)$$

Tehát azt kaptuk, hogy

$$HH_t = q \cdot i \cdot HH_{t-1} \quad \text{azaz} \quad (16)$$

$$HH_t = (q \cdot i)^{t-n} \cdot HH_n \quad (17)$$

Ez azt jelenti, hogy az első n év után a hallgatók aggregált hiteltartozása már csak az évfolyamok növekedése és a hitelindexálás miatt növekszik, azaz évről évre $q \cdot i$ -szeresére nő. (Az 1. szakaszban a növekedési ütem ennél gyorsabb.)

3. A DIPLOMÁSOK AGGREGÁLT HITELTARTOZÁSA

Az 1. szakaszban a diplomások tartozása nyilvánvalóan nulla.

A (2) összefüggést alkalmazva felírhatjuk az $m = 1$ évfolyam egy diplomásának hiteltartozását

$$H_t^1 = r^{t-1} \cdot H_1^1 - \alpha \cdot B_1 \cdot \sum_{i=1}^t w^i \cdot r^{t-i} \quad (18)$$

a 2. szakaszban:

Az m -edik évfolyam egy diplomásának hiteltartozása a 2. szakaszban:

$$H_t^m = r^{t-(m+1)} \cdot H_{m+1}^m - \alpha \cdot B_{m+1} \cdot \sum_{i=m+1}^t w^i \cdot r^{t-i} \quad (19)$$

Az m -edik évfolyam összes diplomásának hiteltartozása a 2. szakaszban:

$$DH_t^m = G_0 \cdot q^m \cdot H_t^m \quad (20)$$

Az összes diplomás hiteltartozása a 2. szakaszban:

$$DH_t = G_0 \cdot \sum_{m=1}^m q^m \cdot H_t^m \quad (21)$$

Kiegyensúlyozott indexálást feltételezve ($i = w$), az törlesztési idő ($t_m^* - m$) min-

den évfolyam esetén azonos vagyis az egyes évfolyamok egymás után szépen sorban, egy éves különbséggel lépnek ki a rendszerből, így könnyen fel tudjuk írni az összes diplomás hiteltartozásának alakulását a 3. szakaszban is:

$$DH_t = G_0 \cdot \sum_{n=1}^m q^n \cdot H_t^n \quad (22)$$

ahol K az egységes törlesztési időt jelöli ($K = t_m^* - m$).

A diplomások aggregált hiteltartozásának változását is felírhatjuk (15) mintájára a (22) alapján:

$$\frac{DH_t}{DH_{t-1}} = \frac{\sum_{n=1}^m q^n \cdot H_t^n}{\sum_{n=1}^{m-1} q^n \cdot H_{t-1}^n} = q \cdot \frac{\sum_{n=1}^{m-1} q^n \cdot H_t^{n+1}}{\sum_{n=1}^{m-1} q^n \cdot H_{t-1}^n} \quad (23)$$

Az R -mutató definíciójából és (3)-ból következik, hogy

$$\frac{H_t^{n+1}}{H_{t-1}^n} = \frac{R_t^{n+1} \cdot \alpha \cdot B_t}{R_{t-1}^{n+1} \cdot \alpha \cdot B_{t-1}} = \frac{B_t}{B_{t-1}} = w \quad (24)$$

Visszahelyettesítve (23)-ba, azt kapjuk, hogy kiegyensúlyozott indexálás mellett a rendszer érett szakaszában a diplomások aggregált hiteltartozása $q \cdot w$ -vel nő minden évben, azaz:

$$\frac{DH_t}{DH_{t-1}} = q \cdot w \quad (25)$$

4. TELJES AGGREGÁLT HITELTARTOZÁS

Mivel

$$AH_t = HH_t + DH_t \quad (26)$$

és tudjuk, hogy HH_t a 2. és a 3. szakaszban $q \cdot i$ -vel nő évente, DH_t a 3. szakaszban $q \cdot w$ -vel nő évente, ha az indexálás kiegyensúlyozott, azaz ha $w = i$.

Ebből következik, hogy a 3. szakaszban a rendszer éretté válásával, kiegyensúlyozott indexálás mellett a teljes aggregált hitelállomány növekedési tényezője: $q \cdot i = q \cdot w$.

Ekkor, ha a q tényező értéke 1, azaz ha a hitelfelvevők száma nem változik, akkor $i = w$ szerint növekszik az aggregált hitelállomány jövőértéke, és háromféle állandósult állapotot különböztethetünk meg:

- Jövőértéken állandósult* állapot alakul ki, ha a jövőértéken számított aggregált hiteltartozás nagysága nem változik az évek során. Ehhez nyilvánvalóan az kell, hogy az $i = w = 1$ feltétel teljesüljön.
- Jelenértéken állandósult* állapot alakul ki, ha a jelenértéken számított aggregált hiteltartozás nagysága nem változik az évek során. Ehhez az kell, hogy az $i = w = r$ feltétel teljesüljön, mert ekkor $i = w$ -vel nő a jövőérték, de a diszkontálás miatt a jelenérték nem változik.
- Végül, ha egyszerre áll fenn *a)* és *b)*, azaz mind a négy növekedési tényező értéke 1, akkor *teljesen állandósult* állapot alakul ki. Ilyenkor az aggregált hiteltartozás jelenértéke és jövőértéke megegyezik, és a harmadik szakaszban

állandó nagyságú. Ennek a feltétele, hogy minden növekedési tényező értéke 1 legyen. (Lásd a *Függelék 1–3.* pontjában szereplő *ábrákat.*)

A gyakorlatban a jövőértéken állandósult állapotok nem valóságszerűek a jövedelemnövekedés elhanyagolása miatt. Ezzel szemben az önfenntartóan működő, érett rendszerek várhatóan a jelenértéken állandósult pálya közelében helyezkednek el, hiszen a kiegyensúlyozott indexálási politika valószínűleg magától értetődő ($w = i$); továbbá várhatóan a reáljövedelemnövekedési ütem és a hitelkamatláb is egymáshoz közel esik ($w = i = r$)³, és az új hitelfelvevők száma is idővel valószínűleg stabilizálódik ($q = 1$). Ezért a jelenértéken állandósult pálya vizsgálata a gyakorlat számára releváns megállapításokkal szolgálhat. A továbbiakban tehát a jelenértéken állandósult pálya sajátosságait elemzem.

5. FINANSZÍROZÁSI IGÉNY

A következő leegyszerűsített finanszírozási modell keretei között vizsgálom a finanszírozási igény alakulását:

- nincs hitelkockázat,
- nincs működési költség,

3 Hitelkamatláb = forrásköltség + kockázati prémium. Nominális jövedelemnövekedési ütem = infláció + reáljövedelemnövekedési ütem + karriertényező. A forrásköltség nagyságrendileg megegyezik az infláció és a reáljövedelemnövekedési ütem összegével, a karriertényező pedig az önffinanszírozást biztosító kockázati prémiummal.

- a hallgatói hitelkamatláb megegyezik a forrásköltséggel, a rendszer önfenntartó módon működik,
- a hallgatói hitelek forrása a tőkepiacról bevont, ún. refinanszírozó hitelállomány,
- a refinanszírozó hitelek pénzáramlása a piaci szokványokhoz igazodik, azaz fix törlesztési tervvel és a hallgatói hiteleknél rövidebb lejáratral rendelkeznek,
- a hallgatói hitelezést és a refinanszírozó hitelek bevonását egy intézmény – nevezzük Diákhitel Központnak (DK) – végzi, amely ezáltal jelentős lejárat transzformációt végez,
- a DK likviditástervezése tökéletes, azaz mindig annyi forrást von be, amennyire adott évben szüksége van, nem tartalékol,
- a DK tökéletesen hozzáfér a tőkepiacokhoz, amely nagy és likvid.

A nettó finanszírozási igény azt mutatja meg, hogy a lejárat refinanszírozási források megújításán felül mekkora többletforrás-bevonásra van szükség az adott évben, azaz mennyivel változik meg az idegen források értéke.

Mivel a hitelezés teljes egészében idegen tőkéből történik, az eszközoldalon szereplő hallgatói hitel követelésállomány értéke megegyezik a forrásoldalon szereplő idegen forrás értékével. Ezért az eszközoldali változás is megegyezik a forrásoldali változással. Tehát a nettó finanszírozási igény megegyezik a hallgatói hitelek nominális követelésállományának változásával:

$$NF_t = AH_t - AH_{t-1} \quad (27)$$

Láttuk, hogy az egyéni számlákon nyilvántartott hiteltartozás az egyes években az újabb hitelfelvétel, a kamatelszámolás, illetve a hiteltörlesztés hatására változhat meg.

A DK összes hitelkövetelése mindenkor megegyezik az egyéni számlák aktuális egyenlegének összegével. Ezért a teljes hitelállomány változása, azaz a nettó finanszírozási igény is három tényezőre bontható:

- + újabb hallgatói hitelek folyósítása,
- + hitelkamatláb elszámolása,
- diplomások befizetései.

A bruttó finanszírozási igény ezzel szemben azt fejezi ki, hogy összesen az adott évben mennyi újabb refinanszírozási hitelre lesz szükség, tehát:

Bruttó finanszírozási igény = nettó finanszírozási igény + lejáró források megújítása.

A bruttó finanszírozási igény alapvetően a források lejárat szerkezetétől függ. Ha a rövid futamidejű hiteleknek nagy a súlyuk a finanszírozásban, akkor a bruttó finanszírozási igény sokkal magasabb lesz a nettó finanszírozási igénynél. Ha alapvetően hosszúak a források, akkor a lejáró hitelek megújítására ritkábban kerül sor.

Jelenértéken állandósult esetben az aggregált hitelállomány mindvégig növekvő, az 1. szakaszban a legmeredekebb, a 2. szakaszban már csökken a növekedési ütem és a 3. szakaszban már „csak” a hitelkamatlábnak megfelelő exponenciális pályára áll rá.

Az állandósult rendszer nettó finanszírozási igénye tehát folyamatosan pozitív, ami azt jelenti, hogy a rendszer működé-

séhez állandóan újabb és újabb forrásbevonásra van szükség. Az állandósult hitelállomány-pályából adódó nettó finanszírozási igényt a *Függelék 2. ábrái* mutatják.

Az 1. szakaszban a nettó finanszírozási igény egyenlő a kiadott új hitelek és a kamatköltségek összegével és folyamatosan növekszik. A 2. szakaszban a nettó finanszírozási igény csökkenni kezd a diplomások befizetései miatt. A 3. szakaszban a diplomások befizetései az egyes években megegyeznek a kiadandó új hallgatói hitelek értékével. Újabb forrásbevonásra csak azért van szükség, mert a fennálló hitelállományon képződött kamatokat valamiből finanszírozni kell. A kamatkadások jövőértéken folyamatosan növekednek, jelenértéken állandó nagyságúak.

Ez a tény tökéletesen ellentmond annak a széles körben elfogadott elképzelésnek, miszerint ha a jövedelemarányos diákhitel-rendszer éretté válik (ezt a különböző szerzők vérmérséklettől függően egészen eltérő időpontra teszik), akkor nem lesz szükség újabb tőkebevonásokra, mert a bevételek fedezni fogják a kiadásokat. Még olyan elképzelések is felbukkanak, hogy a jövedelemarányos diákhitelezésből később jelentős pozitív cash-flow származik, ami lehetőséget teremt a refinanszírozási hitelek részleges – vagy ad absurdum teljes – visszafizetésére.

Hangsúlyozni kell azonban, hogy állandósult feltételek mellett a diákhitel-rendszer felállításához nagy összegű tőke lekötésére van szükség. A rendszer éretté válásával a lekötött tőke nagysága jelenértéken nem változik, de a fenntartása folyamatos kamatköltségeket indukál, így – bár a diplomások befizetései éppen fe-

dezik az új hiteleket – mindig újabb és újabb forrásbevonásra lesz szükség még ekkor is, és a hitelállomány a kamatlábnak megfelelően növekszik. Látni kell, hogy mindezen folyamatok mellett a rendszer önfenntartó, azaz minden követelés meg fog térülni, de a rendszer sohasem válik önfinanszírozóvá, mert mindig szükség lesz pótlólagos tőke bevonására.

Hogyan lehetséges, hogy a szakmai közvélemény szinte egyöntetűen vallja, hogy az érett rendszer önfinanszírozó lesz? Egyrészt valószínű, hogy a felosztó-kirovó nyugdíjrendszer analógiájában gondolkodnak, de elfelejtik, hogy a diákhitelkezés pont fordította a nyugdíj-takarékosságnak, itt ugyanis a felhasználás megelőzi a befizetést, és ennek kamatköltsége van. A nyugdíjrendszerben a kamatok bevételt jelentenek, a diákhitelrendszerben kiadásokat, így a bevételek és a kiadások egyenlősége nehezebben tud megvalósulni.

Sőt, ki lehet jelenteni, hogy a diákhitelkezés esetében az önfinanszírozás elérése egyáltalán nem cél és nem is a sikeresség mércéje. Amíg a tőkepiacokhoz való hozzáférés biztosított és a rendszer önfenntartóan működik, addig egyáltalán nem kell törődni azzal, hogy a rendszer önfinanszírozó vagy sem.

Másrészt valószínű, hogy a futtatott szimulációkban a hosszú távon feltételezett indexálási ütem jóval alatta maradt a jövedelemnövekedési ütemnek, azaz szűkmarkú indexálási politika mellett végeztek számításokat. Ebben az esetben a *Függelék 4.* pontjában található *ábrák* mutatják az aggregált hiteltartozást és a nettó finanszírozási igényt.

Észre kell azonban venni, hogy a mögöttes feltételek hosszú távon értelmetlenek és igazságtalanok, hiszen az újabb évfolyamok relatíve egyre kevesebb hitelt kapnak, egyre hamarabb törlesztenek. Míg a jelenértéken állandósult pálya azt mutatja meg, hogyan alakul egy rendszer, amit folyamatosan felépítenek és azután megtartanak, addig a szűkmarkú indexáláshoz tartozó ábrák azt mesélik el, hogyan alakulna egy rendszer, amelyet elkezdenek felépíteni, majd fokozatosan megszüntetnek. Nem csoda, hogy ez utóbbi esetben a kezdeti pénzbeáramlást idővel bizonyos mértékű pénzkiráramlás váltja fel, de ez éppen azt jelzi, hogy gyakorlatilag a rendszer felszámolása folyik.

6. JELENÉRTÉKEN ÁLLANDÓSULT HITELÁLLOMÁNY: A RENDSZER MÉRETE

Több szempontból is érdekes, hogy mekkora az a szint, amelyre az aggregált hitelállomány jelenértéke beáll a jelenértéken állandósult modellben. Egyrészt arra a kérdésre adja meg a választ, hogy összességében mai pénzben kifejezve mennyi pénzt kell „berakni” egy diákhitelrendszerbe, hogy az működni tudjon. Másrészt annak ismeretében könnyen meghatározható, hogy adott mértékű államilag finanszírozott normatív kamattámogatás évente mennyibe kerül az adófizetőknek mai pénzben kifejezve. A kamattámogatás költsége ugyanis nem más, mint a kamattámogatás vetítve a fennálló hitelállomány jelenértékére.

Láttuk, hogy az aggregált hiteltartozás mindig felbontható a hallgatók és a diplo-

mások tartozásainak összegére. Ha meghatározzuk, hogy $t = t^*$ időpontban mennyi a hallgatók és a diplomások tartozásának jelenértéke, akkor ezek összegzésével megkapjuk a jelenértéken állandósult hitelállomány nagyságát. A levezetések során mindvégig kihasználjuk, hogy $q = 1$ és $i = w = r$.

A hallgatók tartozása: (5) és (14) alapján

$$HH_t = G_0 \cdot \sum_{i=t}^{\infty} H_i^H \quad (28)$$

A (10) összefüggés felhasználásával, felírhatjuk a következő összefüggést a különböző évben belépő, de a hiteltartozási pálya azonos pontján lévő hallgatók tartozásaira nézve:

$$\frac{H_t^H}{H_{t-1}^H} = r \quad (29)$$

Másrésről tudjuk, hogy a hitelfelvételi periódusban a hallgatók hiteltartozása a kamatszámolás és az újabb hitelfelvétel miatt változik, tehát igaz, hogy

$$H_t^{H+1} = H_{t-1}^{H+1} \cdot r + C_t \quad (30)$$

A (29) összefüggésből kifejezve a nevezőt és behelyettesítve a (30)-ba, azt kapjuk, hogy

$$H_t^{H+1} = H_{t-1}^H + C_t \quad (31)$$

Ez azt jelenti, hogy a különböző évfolyamok hallgatóinak a t^* időpontbeli nominális hiteltartozásai egyszerű számtani sorozatot alkotnak. Visszahelyettesítve a (28)-ba, azt kapjuk, hogy

$$HH_t = G_0 \cdot \sum_{i=t}^{\infty} C_i \cdot i = G_0 \cdot C_0 \cdot i^r \cdot \sum_{i=t}^{\infty} i \quad (32)$$

A hallgatók aggregált hiteltartozásának jelenértéke pedig az alábbi formára egyszerűsödik ($r = i$):

$$PV(HH_t) = G_0 \cdot C_0 \cdot \sum_{i=t}^{\infty} i \quad (33)$$

A diplomások aggregált hiteltartozása (21) alapján:

$$DH_t = G_0 \cdot \sum_{i=t}^{\infty} H_i^D \quad (34)$$

A (24) alapján azt is felírhatjuk, hogy:

$$\frac{H_{t+1}^{D+1}}{H_t^D} = w \quad (35)$$

Másrésről az egyéni modellből tudjuk, hogy:

$$H_t^D = H_{t-1}^D \cdot r - \alpha \cdot B_t \quad (36)$$

(35) és (36) egybevetéséből adódik, hogy:

$$H_t^D = H_{t-1}^{D+1} - \alpha \cdot B_t \quad (37)$$

azaz

$$H_t^D = \alpha \cdot B_t \cdot R_t^{D+1} - 1 \quad (38)$$

Mivel $i = w$, (11) alapján a képzés végén fennálló relatív tartozás minden évfolyamon azonos, onnantól pedig kihasználva, hogy $r = w$, az R -mutató értéke évről

évre 1-gyel csökken, t^* -ban nullává válik az értéke. Ha tehát $i = w = r$, akkor minden évfolyam relatív eladósodottsága azonos szintről indul a képzés végén, és minden évben 1-gyel csökken. Az R -mutatók hosszmetzeti és keresztmetzeti szerkezete tehát megegyezik. Ha tehát (38)-at visszahelyettesítjük (34)-be és kihasználjuk az R -mutatók ezen tulajdonságát, akkor azt kapjuk, hogy:

$$DH_r = G_0 \cdot \alpha \cdot B_r \cdot \sum_{i=1}^{t^*} (R_r^i - 1) \quad (39)$$

A szumma értéke nem más, mint egy olyan számtani sorozat összege, amelynek első eleme a képzés végén fennálló relatív tartozás 1-gyel csökkentett értéke (amely nem feltétlenül egész szám), a növekménye pedig -1 és az összes pozitív értéket kell összeadni.

A képzés végén fennálló relatív tartozás (jelöljük az egyszerűség kedvéért R_r -el), ami egyébként a törlesztési időnek felel meg $i = w = r$ esetén, nagyon egyszerűen számítható (3), (5) és az R -mutató definíciója alapján:

$$R_r = r^{* - n} = \frac{C_0 \cdot n}{\alpha \cdot B_0} \quad (40)$$

Ez alapján a diplomások aggregált hiteltartozását a (39)-ben szereplő szumma átírásával és a (40) felhasználásával az alábbi egyszerű formára hozhatjuk:

$$PV(DH_r) = G_0 \cdot \alpha \cdot B_0 \cdot \sum_{i=1}^{\frac{G_0}{\alpha \cdot B_0}} (i - 1) \quad (41)$$

A hallgatók és a diplomások hiteltartozásainak jelenértéke tehát az alábbi módon határozódik meg:

$$PV(AH_r) = G_0 \cdot C_0 \cdot \sum_{i=1}^n i + G_0 \cdot \alpha \cdot B_0 \cdot \sum_{i=1}^{\frac{G_0}{\alpha \cdot B_0}} (i - 1) \quad (42)$$

Az eredmény érdekessége, hogy a növekedési tényezők nem szerepelnek benne. Minden paraméter olyan adottság, amely a rendszer tervezésének pillanatában bizonytalanság nélkül ismert.

Érett rendszerben tehát a hallgatók tartozásainak jelenértékét (42) alapján úgy kapjuk meg, hogy 1-től $n = 5$ -ig összeadjuk a természetes számokat ($1 + 2 + 3 + 4 + 5 = 15$), és ezt beszorozzuk az évfolyamok hitelfelvevőinek létszámával, G_0 -al, ami legyen 40 ezer, és az éves hitelösszeggel, amelynek maximális értéke 25 ezer forint 10 hónapon keresztül, így $C_0 = 250$ ezer. A hallgatók hiteltartozásának jelenértéke = 40 ezer \times 250 ezer \times 15 = 150 Mrd Ft.

A diplomások hiteltartozásának jelenértékét pedig úgy kapjuk meg, hogy $(K-1)$ -től lefele összeadjuk a pozitív számokat ($19 + 18 + 17 + \dots + 1 = 190$), és ezt megszorozzuk az egy évfolyamba tartozó hitelfelvevők számával és a diplomás kezdőjövövelmének alfa százalékával, ami körülbelül 190×40 ezer \times $0,06 \times 1200$ ezer \times 190 = 547 Mrd Ft.

Összesen tehát Magyarországon a 3. szakaszban a teljes aggregált hitelállomány körülbelül 150 Mrd Ft + 547 Mrd Ft

= 697 Mrd Ft lesz jelenértéken. Ez azt jelenti, hogy a magyar diákhitel-rendszer működéséhez körülbelül 700 Mrd forintnyi tőkére van szükség mai pénzben kifejezve, melyet $n + K = 25$ év alatt kell fokozatosan „beletenni”. Az éretté válás után a hitelrendszer mérete akkor tér el ettől az értéktől, ha változik a hitelfelvevők száma, ha az indexálás nem kiegyensúlyozott, vagy ha a kamatláb jelentősen eltér a jövedelem növekedési ütemétől.

Az is látható, hogy ekkora hitelállomány esetén 1 százalékpontnyi normatív kamattámogatás mai pénzben évente körülbelül 7 Mrd forintba kerül.

Nemzetközi összehasonlításban az egyes országok esetében a G_0 , a B_0 , a C_0 és az a értékek jelentősen eltérhetnek, míg a képzési idő és a megcélzott törlesztési idő közel azonos mértékű. Így a szummák értéke gyakorlatilag azonos, és az (42)-es összefüggés mint hüvelykujj-szabály alkalmazható – nem meglepő módon a mögöttes feltételekről – az alábbi egyszerűsített formában:

$$PV(AH_n) = G_0 \cdot (C_0 \cdot 15 + \alpha \cdot B_0 \cdot 190) \quad (43)$$

ÖSSZEFOGLALÁS

- Az R -mutató, azaz a relatív hiteltartozás az aggregált modellben is kitüntetett figyelmet kap. Adott hitelkamatláb és jövedelemnövekedés mellett meghatározza az egyes generációk törlesztési idejét, kilépési sorrendjét és az ügyfélszám alakulását.
- A kiegyensúlyozott indexálási módszer szerint, a felvehető hitel összegét a nominális jövedelem növekedésének megfelelő százalékban kell emelni. Ebben az esetben a képzés végén jellemző R -mutató és ezáltal a törlesztési idő generációról generációra állandó marad, az egyes évfolyamok egymás után sorban, egy-egy év különbséggel törlesztik adósságukat és lépnek ki a rendszerből. Kiegyensúlyozott törlesztés mellett, ha a hitelfelvevők száma nem változik, a rendszer éretté válásával az ügyfélszám állandósul.
- Ennél kisebb mértékű, ún. szűkmarkú indexálás hosszú távon a rendszer lefogyasztásához, beszűkítéséhez vezet, ami a törlesztési idők lerövidülésével és a be- és kilépési sorrend esetleges felborulásával jár együtt a modell feltételei között.
- Vegyük észre, hogyha a jövedelem növekedési üteme tartósan meghaladja a képzési költségek növekedési ütemét, akkor kiegyensúlyozott indexálás esetén a hallgatói hitel összege a képzési költségek egyre nagyobb hányadára teremt fedezetet.
- A kiegyensúlyozottnál nagyobb mértékű, ún. bőkezű indexálás oda vezet, hogy az újabb generációk törlesztési ideje egyre hosszabb lesz, ami hosszú távon tarthatatlan, mert egy ponton túl a nyugdíjig hátralévő idő nem lesz elég a tartozások törlesztéséhez.
- Kiegyensúlyozott indexálás mellett, ha a kamatláb is közel megegyezik a jövedelem növekedési ütemével, akkor ún. jelenértéken állandósult hitelállományt kapunk a rendszer éretté válásával, azaz miután az első évfolyamok már törlesztik teljes tartozásukat. Ez azt jelen-

- ti, hogy a hitelállomány jelenértéke egy adott szinten állandósul, jövőértéke pedig exponenciálisan növekszik a kamatlábnak megfelelően. (A rendszer éretté válása a képzési időtől és a törlesztési időtől függően körülbelül 20-30 év múlva következik be. A nemzetközi gyakorlatban nem találunk példát ilyen régóta működő jövedelemarányos diákhitel-rendszerre, és láthatóan a szakirodalom sem kínál megbízható támpontot a rendszer hosszú távú jellemzőit illetően.)
- Jelenértéken állandósult állapotban a befolyó törlesztések éppen fedezik a kiadott új hiteleket, de a refinanszírozó források után járó kamatokat csak újabb forrásbevonással lehet fedezni. Valószerű és értelmes feltételek mellett tehát nem igazolható az a széles körben hangoztatott elképzelés, miszerint a diákhitel-rendszereknek csak induláskor van szükségük jelentős tőkére. Jelenértéken állandósult állapotban tehát a rendszer lehet önfenntartó, de nem önfinszírozó, hiszen folyamatosan külső tőkebevonásra szorul. Ez azonban nem probléma, amíg a tőkepiacokhoz való hozzáférés biztosított, és nem róható fel a rendszer hibájaként, hanem belső összefüggéseiből adódó természetes következmény. A rendszer sikerességét nem lehet a nettó finanszírozási igény alakulásán mérni.
 - A számítások azt mutatják, hogy ha a hitelkamatláb az $i = w$ szinttől felfelé tér el, akkor a hitelállomány jelenértéke csökkenővé válik a harmadik szakaszban (a rendszer éretté válásával), ha pedig – az esetleges normatív kamattámogatásnak köszönhetően – a kamatláb valamelyest alacsonyabb, mint $i = w$ (a legtöbb ország gyakorlatának megfelelően), akkor a jelenérték növekvő, ami a finanszírozási igény jelenértékének növekedését is jelenti egyben.
 - Speciálisan, ha $i = w = r$; akkor a képzés végén fennálló relatív tartozás egyszerűen a (40) összefüggés szerint adódik, ami egyszerű hüvelykujj-szabályként alkalmazható.
 - Gyakran felmerülő kérdés, hogy mennyi tőkét kell „beletenni” a diákhitel-rendszerbe és milyen ütemezésben. Ha elfogadjuk a jelenértéken állandósult pályát mint releváns célt, akkor az a szint, amelyre az érett rendszer jelenértéken beáll, éppen erre a kérdésre adja meg a választ. Az aggregált modell egyik eredménye, hogy a rendszer leendő mérete csak olyan tényezőktől függ, amelyek a rendszer indításakor a döntéshozó számára ismert külső adottságok (a potenciális hitelfelvevők száma egy évfolyamon, a diplomás jövedelmek induláskor és a képzési idő), illetve a döntéshozó által meghatározott körülmény (hitelösszeg, törlesztési hányad). A növekedési tényezők konkrét nagysága azonban nem játszik szerepet a tőkeszükséglet meghatározásában. A (44) képlet egy általánosan érvényes „felhasználóbarát” összefüggést fogalmaz meg a rendszer működéséhez szükséges tőkemennyiséget illetően. A (44) képlet alapján számított tőkemennyiséget a rendszer éretté válásáig kell a diákhitelhez lekötöni, amelynek további fenntartása is folyamatos

kamatköltségeket indukál. A rendszer megszüntetésével természetesen az összes tőke visszaszerezhető, ha a hitelezés önfenntartó módon működik.

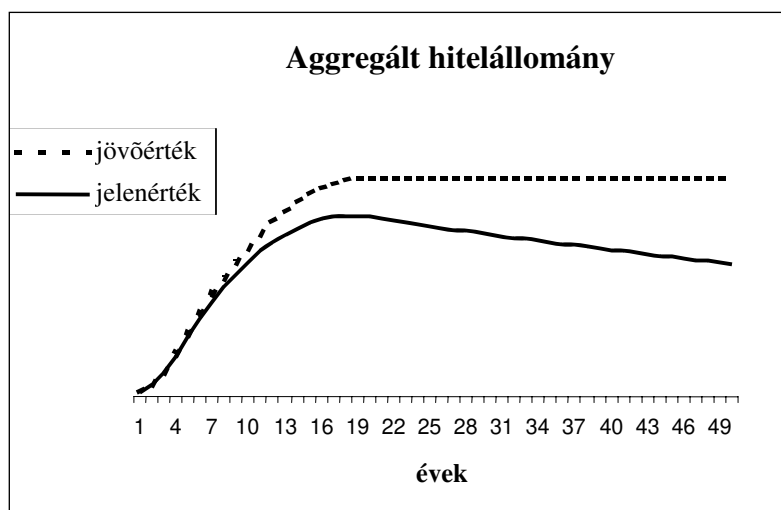
- Végül néhány megállapítást lehet tenni az infláció hatásáról. A jövőértéken állandósult állapotokban [az *a*) és a *c*) esetben] definíciószerűen nincs infláció. Jelenértéken állandósult állapotban, ha az infláció egyszerre és egyfor-

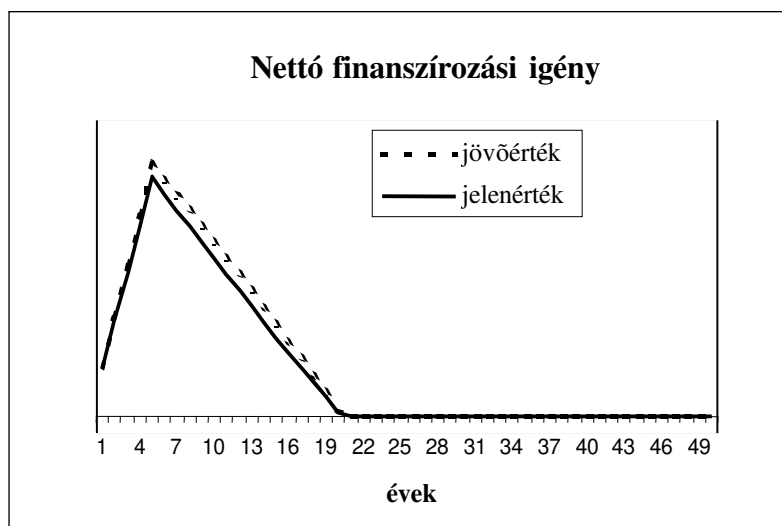
mán beépül a jövedelemnövekedési ütembe és a hitelkamatlába, akkor az aggregált hitelállomány jelenértékének állandósult szintje nem változik, hiszen láttuk, hogy állandósult népesség mellett a másik három növekedési tényező nem hat rá. Az infláció növekedésével azonban a jövőérték távolabb lesz a jelenértéktől, vagyis az aggregált hiteltartozás jövőértéke jobban növekszik.

FÜGGELÉK

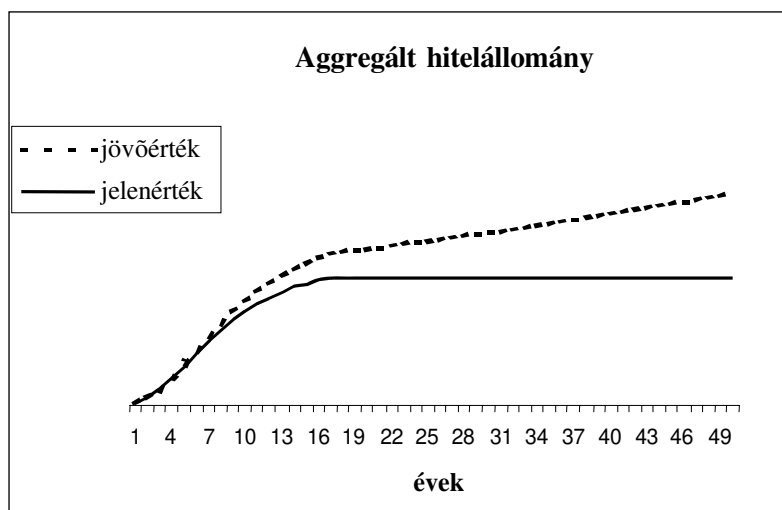
AGGREGÁLT HITELÁLLOMÁNY ÉS NETTÓ FINANSZÍROZÁSI IGÉNY

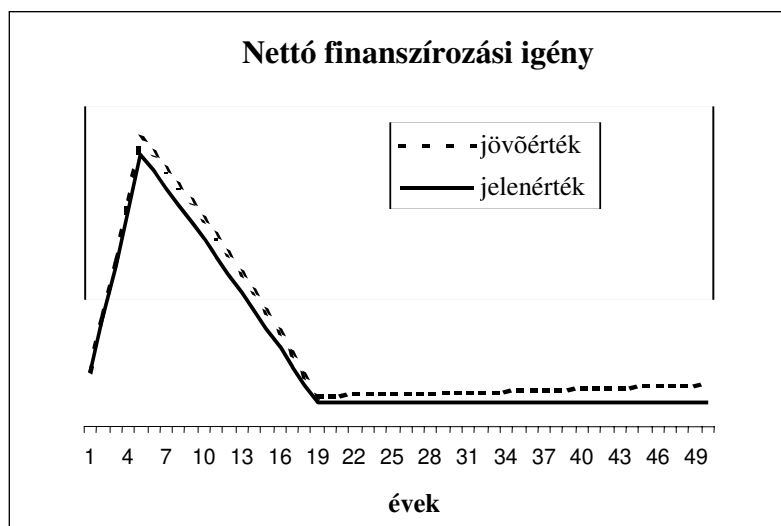
1. Jövőértéken állandósult állapot ($i = w = 1$ és $q = 1$)

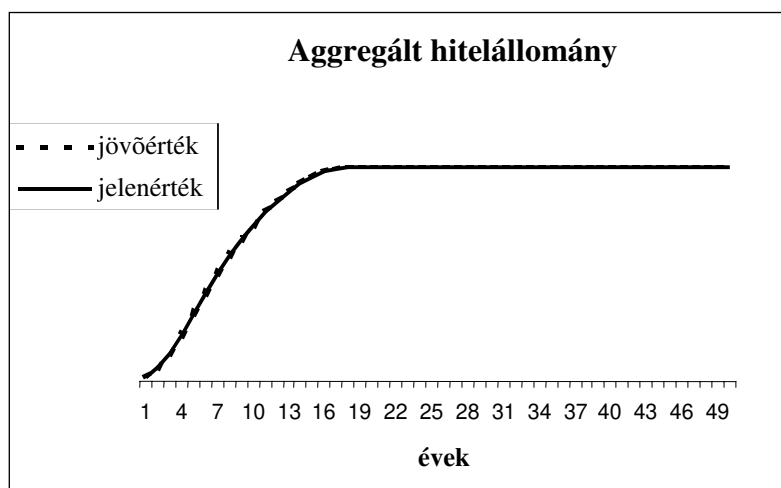

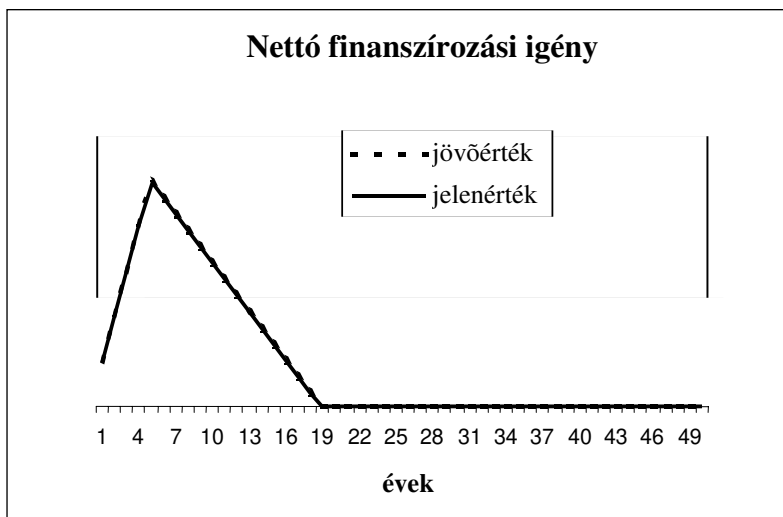
2. Jelenértéken állandósult állapot ($i = w = r > 1$ és $q = 1$)

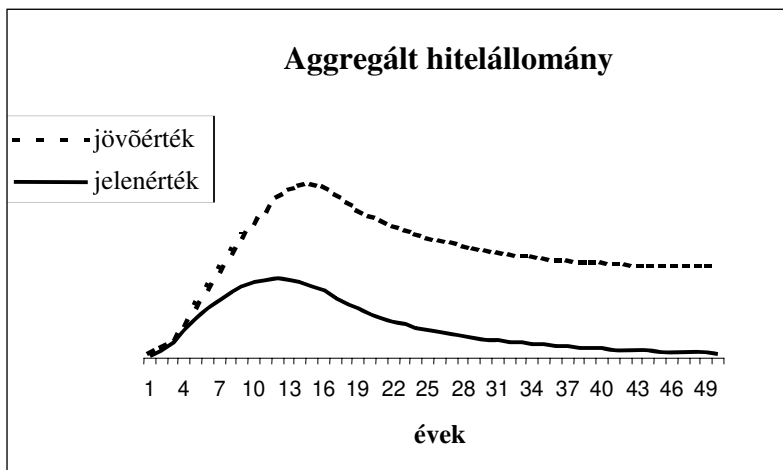

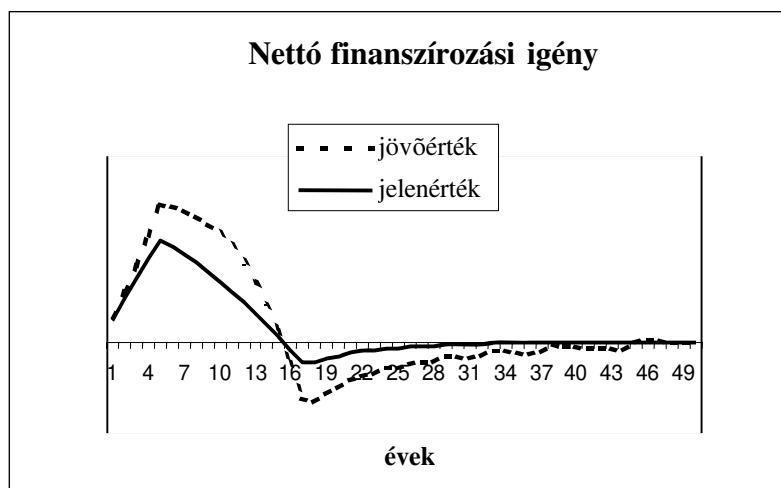
3. Teljesen állandósult állapot ($i = w = r = q = 1$)

4. Szűkmarkú indexálás, állandósult népesség mellett ($i < w$, $r > 1$, $q = 1$)

IRODALOM

- A Diákhitel Központ Rt. módosításokkal egységre foglalt Üzletszabályzata [2003].
- A Kormány 119/2001 (VI. 30.) Kormányrendelete a hallgatói hitelrendszerről és a Diákhitel Központról, módosításokkal [2003].
- AUGUSZTINOVICS, M. [1995]: Számítások és következtetések nyugdíjreformra. *Közgazdasági Szemle* 42 [1995] 11. sz. 993–1023. o.
- AUGUSZTINOVICS, M. [2002]: A nyugdíjrendszerekről. *Magyar Tudomány* 2002/4.
- BARR, N. [1993]: Alternative Funding Resources for Higher Education. *The Economic Journal*, 103, 718–728.
- BARR, N.–CRAWFORD, I. [1999]: Student Loans: A Hungarian Proposal Part 1: Design. kézirat.
- BARR, N. [2001]: *The Welfare State as Piggy Bank*. Oxford University Press.
- BERDE, É. [2001]: A felsőoktatási diákhitel Magyarországon, a diákhitel-tervezet. *Szakképzési Szemle* XVII. évf. 2001/1, 5–66 o.
- BERLINGER, E.–WALTER, GY.–ZSEMBERY, L. [2000]: Hallgatói Hitelrendszer. *Bankszemle*, 2000/8.
- BERLINGER, E. [2002]: A jövedelemarányos hallgatói hitel egyszerű modellje. *Közgazdasági Szemle*, 2002/12.
- BERLINGER, E.–WALTER, GY.–ZSEMBERY, L. [2003]: A diákhitel-rendszer szerepe a felsőoktatás mennyiségi és minőségi fejlesztésében. *Társadalom és Gazdaság*, 2003/1.
- CHAPMAN, B.–RYAN, C. [2002]: Income Contingent Financing of Students Charges for Higher Education: Assessing the Australian Innovation. Australian National University, Centre for Economic Policy Research, Discussion Paper No. 449.
- COHN, E.–GESKE, T.G. [1990]: *The Economics of Education*. 3rd edition, Pergamon Press, 1990.
- DOUGLAS, A.–ZIDERMAN, A. [1991]: Deferred Cost Recovery for Higher Education: Student Loan Programs in Developing Countries. World Bank Discussion Papers 137. Washington, D.C.: World Bank.
- DOUGLAS, A.–ZIDERMAN, A. [1992a]: Student Loans and Their Alternatives: Improving the Performance of Deferred Payment Programs. *Higher Education* 23:357–374.
- FORMER, R. [2001]: Structuring for Success: Planning for an Effective Student Loan Scheme. *International Higher Education*, Winter 2001.
- FRIEDMAN, M. [1962]: *Capitalism and Freedom*. University of Chicago Press.
- Harding, A. [1993]: Lifetime Income Distribution and Redistribution: Applications of a Microsimulation Model. *Contributions to Economic Analysis series* [Amsterdam, North-Holland].
- HARDING, A. [1995]: Financing higher education: an assessment of income-contingent loan options and repayment patterns over the life cycle. *Education Economics*, 3, pp. 173–203.
- JAIN, S. K.–WAGNER, H.M. [1975]: Comparative Analysis of Income Contingent Plans. Northwestern University CMS-EMS Discussion Paper N. 134. www.kellogg.nwu.edu/research/math
- JOHNSTONE, D. B.–ABEBAYEHU A. [2001]: The Applicability for Developing Countries of Income Contingent loans or Graduate Taxes, with Special Consideration of an Australian HECS-Type Income Contingent Loan Program for Ethiopia. *International Comparative*

- Higher Education Finance and Accessibility Project, www.gse.buffalo.edu
- JOHNSTONE, B. [2002]: Student Loans in International Perspective: Promises and Failures, Myths and Partial Truths. *The International Comparative Higher Education*.
- KANE, T. J. [1997]: Beyond tax relief: long-term challenges in financing higher education. *National Tax Journal*, 50, pp. 335–349.
- KRUEGER, A. B.–BOWEN, W. G. [1993]: Income-contingent college loans. *Journal of Economic Perspectives*, Summer 1993, Vol. 7 Issue 3, p. 193.
- MAJER, B. [2002]: A magyar hallgatói hitelrendszer, Elméleti szempontok és nemzetközi összehasonlítás. *Közgazdasági Szemle*, XLIX. évf., 2002. július–augusztus [641–663. o.].
- OOSTERBEEK, H. [1998a]: An economic analysis of student financial aid schemes. *European Journal of Education*, Mar98, Vol. 33 Issue 1, p. 21., 9. p.
- OOSTERBEEK, H. [1998b]: Innovative ways to Finance Education and Their Relation to Lifelong Learning. *Education Economics*, Vol 9, No 3. 1988, p. 219–251.
- SALMI, J. [1999]: Student Loans in an International Perspective: The World Bank Experience www.worldbank.org
- SALMI, J. [2002]: New Challenges for Tertiary Education: the World Bank Report. *International Higher Education* 2002. [8]: 453–468.
- SCHWARTZ, S.–FINNIE, R. [2002]: Student Loans in Canada: an Analysis of Borrowing and Repayment. *Economics of Education Review* 21 [2002]: 497–512.
- SIMONOVITS, A. [1992]: Indexált kölcsönök és várakozások matematikai elemzése. *Közgazdasági Szemle*, 39 [1992]: 262–278.
- STIGLITZ, J. E. [2000]: A kormányzati szektor gazdaságtana. KJK–KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest.
- SULYOK-PAP, M. [1996]: Tandíjjal vagy anélkül? *Bank-szemle*, 1996. 2.
- SZÁZ, J. [1991]: Hitel, pénz, tőke. *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*, Budapest.
- WOODHALL, M. [2002]: Financing Higher Education: The Potential Contribution of Fees and Student Loans. www.worldbank.org
- ZIEDERMAN, A. D. [2000]: Financing Student Loans in Thailand: Revolving Fund or Open-Ended Commitment?. *Economics of Education Review* 21 [2002]: 367–380.

HALMOSI PÉTER

AZ ÖNKORMÁNYZATI HITELFELVÉTEL SZABÁLYOZÁSÁNAK MOTIVÁCIÓJA AZ EURÓPAI UNIÓ ORSZÁGAIBAN

Az önkormányzatok gazdálkodása valamennyi európai országban gyökeres változásokon ment keresztül az elmúlt évtizedekben. A helyi szinten ellátott feladatokat érintő változások a finanszírozási rendszerekben is lényeges változásokat kényszerítettek ki. Az a tény, hogy valamennyi országban jelentős pénzügyi korrekciókat kell végrehajtani, azt jelzi, hogy a közfeladatok forrásigénye és a helyi szinteken rendelkezésre álló források összhangja nem teljesül.¹ A tanulmány a hitelfelvétel szabályozásának elmúlt évtizedekbeli változásán keresztül arra próbál meg választ adni, milyen okokra vezethető vissza a fenti egyensúly hiánya, továbbá, hogy a hitel, mint a költségvetési egyensúly megteremtésének egyik napjainkban igen fontos alternatívája, milyen kockázatokkal járhat. A túlzott eladósodástól, fizetésképtelenségtől való kormányzati félelem alapvetően befolyásolta és ma is befolyásolja a hitelfelvétel szabályozását az egyes országokban, mindazonáltal a szerző úgy véli, sok esetben hasonló kockázattal kell szembesülnie minden országnak.

BEVEZETÉS

A hitel az önkormányzatok olyan bevétele, amelyet visszafizetési kötelezettség terheli, de amelynek felhasználásában viszonylag nagy szabadságfokkal rendelkeznek. Amennyiben a pénzügyi helyzetet a finanszírozó pénzintézet átláthatónak

találja, és a hagyományos értelemben hitelképesnek minősíti, rendelkezésre bocsátja a kívánt forrást. A hitelképesség azonban az önkormányzatok esetében minőségileg mást jelent, mint a gazdasági társaságok esetében. Bár a kereskedelmi bankok igyekeznek eszerint minősíteni önkormányzati ügyfeleiket, az állam je-

¹ Ennek hazai vonatkozásait tárgyalja Kopányi–Vigvári [2003].

lenléte a háttérben jelentősen módosítja a kialakuló képet.

Az állam – bár közvetlenül egyre kevésbé – közvetett módon rajta tartja óvó tekintetét önkormányzatain, az elmúlt évtized eseményei azonban több szempontból gyengítették ezt a hatást. Meg kell említeni mindenekelőtt az állam egyre bővülő feladatait, amelyeket a társadalmi igények hívnak életre, továbbá a szupranacionális követelményeknek való megfelelési kötelezettséget (pl. Maastrichti Szerződés, Helyi Önkormányzatok Európai Chartája² stb.), amelyek egyre korlátozottabb segítségnyújtást tesznek lehetővé a nehézségekkel küszködő önkormányzatok részére. Az elmúlt évtizedekben felmerülő fiskális jellegű problémák, illetve az új feladatok az átlátható gazdálkodást egyre távolabbi céllá tették. Bár a legtöbb országban kötelezően elő van írva a költségvetési egyensúly *a priori* megteremtése, úgy tűnik, az egyébként általánosságban el nem fogadott önkormányzati csőd lehetőségét is újra napirendre kell tűzni, mivel – bár a megfelelő szankcionálás hiányzik – minden országban növekvő tendenciát mutat a súlyos pénzügyi nehézségekkel küszködő önkormányzatok száma. A jelenség nem korlátozódik az Európai Unió fejletlenebb országaira: Németországban, Norvégiában is előfordul – ez utóbbiban a helyi önkormányzatok 18%-a rendszeresen deficitel zárja a gazdasági évet, ami a törvények

értelmében 4 éves restrukturálási terv végrehajtását vonja maga után a deficit megszüntetése érdekében.

AZ EGYENSÚLYI KÖLTSÉGVETÉSI ELV HIÁNYOSSÁGAI

Az egyensúlyi gazdálkodás törvényi kötelezettségen túl egyben célszerűségi ok is. Musgrave és Musgrave [1989] a kormányzati funkciók térbeliségének tárgyalásakor kifejtik, hogy a jövedelem-újraelosztás, stabilizáció, regionális növekedés, erőforrások elosztása hatékonyabban valószínűsíthető meg a központi kormányzat szintjén amiatt, hogy jellemzően homogén adófizetők tartoznak az alsóbb szintű kormányzati egységek illetékességi körébe, így a helyi közszolgáltatásokkal kapcsolatos döntéseket helyi szinten kell meghozni. A méretgazdaságosság, a helyi fogyasztói preferenciák, a túlcsoportulási hatás, a jövedelmek közötti különbség elleni küzdelem az államháztartás teljes kiadási szükségleteit tekintve hatékonyabb lesz magasabb kormányzati szinten.

Vigvári [2003] hazánk uniós csatlakozása kapcsán a fiskális mozgástér bővítésének mielőbbi megvalósítása mellett foglal állást, ami az elindított restriktív folyamat révén négy szűk esztendőt jelent majd. A megállapítást európai szinten is értelmezhetjük, hiszen szintén a musgrave-i központi kormányzati funkciók térbeliségére visszavezethetően, a költségvetési egyensúly kettős nyomásnak van kitéve: egyrészt hatékonyabb közszolgáltatásokat kell nyújtani, másrészt újabb, a felzárkózást lehetővé tevő fej-

2 9. § (2): „A helyi önkormányzat pénzügyi forrásainak az Alkotmányban és jogszabályokban meghatározott feladataikkal arányban kell állniuk” – a normatív elosztási rendszer a tényleges kiadási szükségleteket nem mindig tudja figyelembe venni.

lesztéseket kell megvalósítani. Az allokációs és redistribúciós funkció bár az egyensúly fenntartása mellett értelmezett, a stabilizációs funkció – ismerve a helyi önkormányzatok pénzügyi helyzetét – mindazonáltal nem zárhatja ki ennek feladását.

Benczes [2003] szerint a fiskális konszolidáció szükségességének oka részben a költségvetési alkufolyamat széttöredezettsége, ami egyúttal a decentralizációs folyamatot is hátráltatja. Az empirikus adatok alapján ugyanis – ez néhány esetben akár ellentmondhat az allokációs elmélet szerinti, a közszolgáltatásoknak a haszonélvezőkhöz való közelítési elvének – decentralizált kormányzat esetén az adósságállomány jelentősen növekszik, és ennek megfékezése érdekében jellemzően csak későn kerül sor kormányzati lépésre. Ezzel ellentétes véleményt képvisel Lane [1997], szerinte ugyanis a decentralizációval átláthatóbbá válnak a közszolgáltatásokkal kapcsolatos költségek, ami megtakarításokhoz vezethet. A decentralizáció növeli a polgárok adófizetési hajlandóságát, ami a finanszírozási teher egy részét leveszi az állam válláról, kielégíti a társadalmi csoportoknak a döntési folyamatokba való beleszólási igényét (erre legjobb példa Spanyolország volt, ahol az egyes régiók történelmileg eltérő jogi státussal bírtak). A decentralizációból fakadó előnyöket az Európai Unió is felismerte, hiszen az 1997-es Amszterdami Szerződés már a polgároknak a döntésekhez való közelebb hozásáról döntött.

Pitti [2004] a hazai önkormányzatok helyzetének értékelésekor a társadalombiztosítási alapok hiánya kapcsán meg-

említi, hogy az jelentősen csökkenti az önkormányzatok mozgásterét, a helyi adók pedig a gyenge helyi fiskális képesség miatt elengedhetetlenek. Péteri [2004] a centralizáció erősödése miatt a közigazgatási és önkormányzati finanszírozási rendszer párhuzamos megvalósításának szükségessége mellett foglal állást.

A költségvetés arany szabály követése nem jelent garanciát arra, hogy nem lesznek komoly pénzügyi problémák a szektorban. A gyakorlatban a kiigazító központi transzferek számának növekedése azt érzékelteti, hogy az önkormányzatokra bízott feladatok hatékony ellátása csak radikális változtatások árán biztosítható. Miután az allokációs és redistribúciós funkciók helyi szinten is megjelennek (lásd helyi, differenciált közjavak, illetve a nyújtott adókedvezmények létezése), a hatáskörök decentralizációja növeli a helyi és ezáltal az államadósságot, továbbá az államháztartás többi alrendszerében elindult folyamatok az önkormányzatokra is kihatnak, ezért úgy vélem, a feladatok és források tisztázása elsődleges feladata valamennyi európai országnak a közeljövőben. Ezek az érvek a helyi saját bevételek arányának növelését indokolják. Az allokációs elmélet fontosságát nem vitathatjuk, az esetleges decentralizációs tervek költségigényére meg kell találni a megfelelő tartalékokat (pl. az adóbeszedés hatékonyságának javítása által).

A költségvetési egyensúly hatásával többet foglalkozó nemzetközi irodalomból Poterba [1995] emelhető ki mindenekelőtt, aki kimutatta, hogy a merev szabályozás – beleértve a kötelező költségvetési egyensúlyt is – nagymértékben

felelős az önkormányzatok válságáért. Inman [1997] vizsgálataiban arra mutatott rá, hogy a törvények általi „*ex ante*” költségvetési egyensúly előírása a szankcionálás lehetőségével együtt képes csak hatékonyabb gazdálkodásra ösztönözni az önkormányzatokat. Kutatásai Borge 1996-os vizsgálatán alapulnak, amely adatok alapján arra a következtetésre jutott, hogy a költségvetési transferek csökkentése az önkormányzati deficitet rövid távon 40%-kal, hosszú távon 20%-kal, az adóbevételek csökkentése viszont rövid távon 80%-kal, hosszú távon 40%-kal növeli.

AZ ÖNKORMÁNYZATI FINANSZÍROZÁSI ESZKÖZÖK KÖZÖTTI SÚLYPONTELTOLÓDÁS

Mivel az önkormányzatok feladatai országoként különbözőek, természetesen eltérő szerephez jutnak az egyes finanszírozási eszközök. Önmagában az egyes eszközöknek a kiadások fedezésében játszott szerepe nem ítéhető meg statikus szemlélet alapján, ehhez dinamikus megközelítésre van szükség. Bár a feladatokban is vannak változások, a feladat–forrás egyensúly hiánya a pénzügyi nehézségek gyakoriságán, súlyosságán keresztül vizsgálható.

Mielőtt a konkrét szabályozásra rátérnék, érdemes néhány szót ejteni a kilencvenes években Európa-szerte végbement közszolgáltatási centralizációról. A transferfinanszírozás jelentőségének növekedésével egyes közszolgáltatásoknál (pl. oktatás- és egészségügy, idősek gondozá-

sa) felmerült a feladatok újbóli központi szintre emelése. A közszolgáltatások centralizációja mögött valójában alsóbb kormányzati szintekről érkező nyomás volt. Azokban az országokban, ahol ez nem valósult meg, a finanszírozási terhek enyhítése érdekében jelentős kedvezményeket kaptak a helyi önkormányzatok. A kedvezmények legjellemzőbb formája az adott cél érdekében történő hitelfelvétel automatikus engedélyezése volt (pl. Dánia, Németország – idősök gondozásával kapcsolatosan kiadásokra). A korábban említett kötelező költségvetési egyensúly biztosítása néhány országban szintén automatikus hitelfelvételt tett lehetővé (Németország, Franciaország, Norvégia stb.).

A hitelfelvétel, bár a maastrichti kritériumokra veszélyt jelent, valójában – egyúttal – a közszolgáltatások minőségének és mennyiségének fenntarthatóságát is biztosítja! Ehhez gondoljunk végig a következőket: a helyi közjavak előállítására akkor lehet hatékony, ha az igénybevevők között oszlik meg a finanszírozási terhelés. Mivel a fiskális kapcsolatok változása lassú, csak a saját bevételekre való fokozott támaszkodás jelenthet alternatívát. A saját bevételeken belül szintén jelentős az eltérés az egyes eszközök között. Hollandiában az ingatlanadó, Németországban és Magyarországon a helyi iparüzési adónak jut meghatározó szerep. Bár ezek az adótípusok időnként még jelentősebb egy főre jutó jövedelemkülönbséghez vezetnek az egyes önkormányzati illetékeségi területeken, megszüntetésük, kiváltásuk egyelőre nem megoldott. Az önkormányzati pénzeszközök kiegyenlítése többféle módon történik az európai orszá-

gokban (pl. azonos egy főre jutó adóbevétel szintjére kiegészítő transzfer, azonos adóalap szintjére kiegyenlítő transzfer, különböző vegyes megoldások), mivel azonban a központi kormányzat forrásai is korlátozottak, ez – egyéb konszolidációs lépések hiányában – a közjavak minőségének további romlásához vezethet. A közfeladatok ellátása érdekében az európai országok törvényei lehetővé teszik a hitelfelvételt, amely azonban számos kockázattal jár.

MIÉRT KELL FÉLNI AZ ÖNKORMÁNYZATOK HITELFELVÉTELÉTŐL?

Bár a maastrichti fiskális kritériumok korlátozzák az eladósodást, valójában ez csak megfelelő önkormányzati ellenőrzés esetén jelenthet garanciát az államadóság megfékezésére. Ez a helyi számvevőszék, illetve egyéb, az önkormányzatok működését felügyelő intézmények hatáskörével, kapacitásával, a köztük lévő együttműködéssel kapcsolatosan támaszt követelményeket. Amennyiben az ellenőrzés nem megfelelő, az eladósodás megfékezésére a csődszabályozás jelenthet alternatívát.³ Az önkormányzatok csődjét a legtöbb európai országban nem tartják el-

fogadhatónak, mivel az a helyi gazdaságra nézve komoly tovagyűrűző hatással lenne. Ha ugyanis nem képes időben eleget tenni fizetési kötelezettségeinek, a kisebb településeken – ahol az önkormányzat a legjelentősebb megrendelő, foglalkoztató – komoly társadalmi-gazdasági problémák léphetnek fel, amelyeknél a központi kormányzat nem zárkozhat el a helyi szint kimentésétől.⁴

A bíróságok Németországban többször is kimondták, hogy az önkormányzat által kötelezően ellátandó feladatokhoz a szövetségi államnak biztosítania kell a forrásokat (nem lehet elmarasztalni az önkormányzat vezetőit), illetve, hogy a fizetéseképtelen önkormányzatok számára – egyéb finanszírozási eszközök hiányában – nem lehet megtagadni a hitelfelvételt (lásd például az alsó-szászországi Belügyminisztérium 2003. január 24-i ítéletét). Nem csak a föderális országokban, hanem szinte minden országban vannak ellentmondások, feszültségek a jogszabályok között, így tehát gyakorlatilag nincs felső határa a hitelfelvételnek, még akkor sem, ha a maastrichti kritériumok ennek szigorúan ellentmondanak!

Bár jelentős különbség van a folyó és a beruházási célú hitelfelvétel között, nem lehet kategorikusan elzárkózni egyetlen országban sem a folyó tevékenységekkel kapcsolatos hitelfelvételtől, hiszen a fis-

3 Azokban az államokban jellemző az önkormányzati csődszabályozás, ahol a települési önkormányzatok – méretükhöz képest – túl nagy feladatokat kénytelenek ellátni, és nem építettek be a rendszerbe automatikus megelőző mechanizmusokat, illetve nincs szigorú ellenőrzés. Valójában nem a csődtörvénynek a léte, hanem az önkormányzatok felelősségvállalási kötelezettsége és a szűkösen rendelkezésre álló készpénzállomány hat motiválójak a túlzott mértékű eladósodás elkerülésére.

4 A magyar csődesetek áttanulmányozása rendkívül tanulságos lehet ebből a szempontból, mivel – bár a csőd lehetősége az esetek többségében segített elkerülni a fizetéseképtelenséget – azokon a helyeken, ahol bekövetkezett a csőd, a követelések kielégítési aránya rendkívül változó volt (10–100%), és jelentős önkormányzati vagyonszétválással végződött. Bővebben lásd: Jókai – Osváth – Sívágó – Szmetyana [2004].

kális képesség, regionális különbség, strukturális problémák időnként szükségessé teszik, ellenkező esetben ugyanis csődbe jutnának egyes önkormányzatok, ami a legtöbb európai ország politikusai számára elfogadhatatlan. Az egyensúlyi gazdálkodás tehát a hatékonyságot szolgálná, egyéb okok miatt azonban az önkormányzatok deficitet realizálhatnak, amit már csak olyan hitelfelvétel képes megszüntetni, amely nem egyeztethető össze a törvényalkotó akaratával⁵ (Council of Europe, 2002b). Jó példa erre Németország, ahol az újraegyesítést követő többlettranszferek ellenére 2004-ben is több mint ötszörös (!) a nyugati és a keleti tartományok közötti fiskális képesség (Geske, 2003. 730. o.). A helyi önkormányzatok szintjén komoly problémát jelent az eladósodás, ami már az adósságrendezésről szóló szövetségi törvény módosításához vezetett. Lüchow-Dannenberg járásban 2004-ben 134,8 millió euró kiadással és 54,4 millió euró bevétellel számoltak a költségvetés készítésekor, ami 80,4 millió euró hiányt jelent – erre a fedezetet hitelből biztosították (Albers, 2004)! Látható tehát, hogy a látszat ellenére komoly problémáról van szó.

A hitelfelvétel tehát segítheti a közfeladatok ellátását, de egyben veszélyeztet-

heti is azokat. A szabályozás terén sok szempontból hasonló a helyzet az egyes országokban (pl. folyó és felhalmozási célú hitelfelvétel megkülönböztetése, deficit esetén fiskális megszorítások), mindazonáltal az eltérő történelmi fejlődési utat bejáró önkormányzati rendszerek számos sajátos jellemzővel is bírnak.

MI A MAGYARÁZATA A HITELFELVÉTELI SZABÁLYOZÁS SOKSZÍNŰSÉGÉNEK?

A hitel mint finanszírozási eszköz szerepe a közigazgatási rendszert érintő változások mellett a világgazdasági folyamatok által is determinált. Az 1960-as és 1970-es években az alacsony kamatozású hitelek igen népszerűek voltak: Európa-szerte mindenhol jelentős hiteleket vettek fel az önkormányzatok. Az 1980-as években a negatív hitel-reálkamatláb a megtakarítások visszaeséséhez vezetett, ami az 1990-es évek romló makrogazdasági feltételei közepette a beruházási tevékenység jelentős visszaesésével járt. Németországban az újraegyesítés körüli strukturális feszültségek, illetve az erőltetett reálkonvergencia-program következtében a német föderális rendszer működési válságba került (Dohnanyi, 2002. 187–190. o.), ezért a szövetségi állam magára vállalta az önkormányzatok adósságának finanszírozási terhét. A jogszabályi környezet szinte mindenhol késve reagált a világgazdasági változásokra, így fordulhatott elő az, hogy Olaszországban egészen 1973-ig a törvények nem tiltották a folyó kiadások hitelből történő finanszírozását. Nem arról volt szó, hogy a kockázatot

5 A hitel olyan finanszírozási eszköz, amelyért maga az önkormányzat felel, több országban viszont – a törvényi korlátozástól függetlenül – csak a végső korlátot jelentő maastrichti kritériumok küszöbének elérése esetén következik be a hitelfelvétel tényleges tilalma (pl. Lengyelország). A többi országban a „lender of last resorts”, azaz a „végső mentstár”-szerep ezt követően is fennáll a központi kormányzat részéről, ezért úgy vélem, a hitel korlátozott szerepéről csak elviekben beszélhetünk.

nem ismerte fel a kormányzat, hanem arról, hogy biztosítani kellett a közfeladatok ellátását! Bár a közfeladatok egy részét helyi szintről regionális szintre emelték, a transzfer-alapú finanszírozás azonban nem vette figyelembe a teljesítményt, ami végül erkölcsi kockázathoz és túlköltekezésekhez vezetett. 1976-ban az önkormányzatok adóssága már a folyó kiadások 52%-át tette ki, és az újonnan felvett hitelek $\frac{2}{3}$ -át adósságszolgálatra kellett fordítani. Az 1990-es évek közepén indított konvergencia-program során radikálisan lecsökkentették az adósságállományt. Manapság az olasz önkormányzatok bevételeinek csak kb. 4%-át teszi ki a hitel, azt is (1989 óta) az állami Tartalék és Kölcsönalap – tehát állami pénzintézet – folyósítja számukra. A rövid lejáratú hitelt jelenleg a folyó bevételek 25%-áig lehet igénybe venni, maximálisan 3 hónapra. A szabályozási háttér hiányosságai, illetve a nehéz történelmi időszakok emléke a mai napig érezteti hatását a jogi szabályozásban.

A maastrichti konvergencia-kritériumok teljesítése a föderális rendszerekben megköveteli az eladósodás kormányzati szintek közötti megosztását,⁶ általánosan követendő megoldás azonban nem létezik. Ausztriában a központi kormányzat a GDP 2,7%-áig, a helyi önkormányzatok pedig a GDP 0,3%-áig adósodhatnak évente. Nem elegendő azonban az eladósodás szintjének szabályozása, mivel – és ezt pont az osztrák eset teszi nyilvánvaló-

vá – a megfelelő fiskális konszolidáció hiánya esetén ennek betartása nem garantálható. Franciaországban igen szigorú szabályozás van érvényben az önkormányzatok hitelfelvételére, amely a törlesztő részletek nagyságát is szabályozza. A költségvetési egyensúly fennállását havi szinten kell biztosítani. Az önkormányzatok garanciavállalása a folyó bevételek 50%-áig terjedhet, ennél nagyobb kötelezettséget csak közcélú beruházásokkal kapcsolatosan vállalhatnak, feltéve, hogy teljesül az a feltétel is, hogy egy közszolgáltató vállalatért legfeljebb a folyó bevételek 10%-áig vállalnak garanciát (Local public finance in Europe, 2004). A garanciák után céltartalékot kell képezni, ami viszont az éves adósságszolgálat 2,5–10%-ában van maximalizálva (ennek mértéke az egyes önkormányzatok esetében eltérő). A túlköltekezés tehát szigorúan korlátozva van, mindazonáltal igen merevnek tekinthetjük ezt a rendszert, ahol a kiadási szükségletek figyelembevételére nincs garancia.

A hitelfelvétel általános szabályozási kérdései után nézzük meg a folyó és tőkecélú hitelfelvétel szabályozásának szempontjait. Bár alapvetően más közgazdasági okokra vezethető vissza a jogi szabályozás, a gyakorlatban egyre kevésbé lehet különbséget tenni a hitelfelvétel céljai között. A tőkekiadások hitelből történő finanszírozása mellett szóló legfontosabb érv az ún. *generációk közötti transzferek* igénye, amelyek legalább annyira fontosak, mint a generáción belüli transzferek. Ha a haszonelvű adózás elvének ésszerűségét és hatékonyságjavító szerepét elfogadjuk, akkor a több generáció érdekeit

6 A kérdéssel egyelőre csak a föderális államokban foglalkoznak, azonban a közeljövőben minden EU-tagországban napirendre fog kerülni. Bővebben lásd: Lane [1997].

szolgáltató beruházások finanszírozási terheit célszerű megosztani a generációk között. A folyó célú hitelfelvétel általánosan elfogadott szerepe a költségvetési egyensúly megteremtésén keresztül a közfeladatok ellátásának biztosítása. Az önkormányzatok költségvetésében a folyó és tőkecélú kiadások megkülönböztetése az átláthatóságot szolgálja. A határt azonban nem mindig könnyű meghúzni, mivel egyesek újabban az oktatás- és egészségügygel kapcsolatos költségek egyre szélesebb körét (nem kizárólag az épületekre, berendezésekre, berendezések rekonstrukciójára, beszerzésére fordított pénzeket) tekintik több generáció érdekeit szolgáló beruházásnak. Az átláthatóságot rontja, hogy az önkormányzati folyó és tőkemérleg közötti átcsoportosítás szabályozását illetően az európai országok két csoportra bonthatók: az első csoportba olyan országok tartoznak, ahol nem engedélyezett az átcsoportosítás (pl. Nagy-Britannia, Svájc), a második csoportba pedig azok az országok, ahol ez megengedett (pl. Németország, Belgium). Így, bár a tőkekiadások fedezésére a hitel általánosságban elfogadott finanszírozási eszköz, megint csak arra a következtetésre jutunk, hogy a folyó célú hitelfelvétel sok országban nincs megfelelően korlátozva.

Nem lehet pontosan megállapítani tehát, hogy mennyiben folyó és mennyiben beruházási célra veszik igénybe a hiteleket az egyes országokban. A változatoság arra utal, hogy a törvények nem állapítanak meg olyan, a prudens működést lehetővé tevő hitelarányt, amely alacsony kockázattal járna. Franciaországban és Svédországban összegyűjtik ezeket az

adatokat, de kötelezően nem írják elő annak mértékét. Lengyelországban és Csehországban az adósságtörlesztés összege van csak szabályozva, amely nem haladhatja meg az éves folyó és tőkebevételek 15%-át, Horvátországban 20%-át, Oroszországban 15%-át, Cipruson 250%-át (Council of Europe, 2002a).

Normatív megközelítésben a hitelfelvétel legfelső határát a pénzügyi kapacitás⁷ jelenti. Ez az adósságszolgálattal együttes költségvetési pozíciója az önkormányzatoknak, ami a pozitív egyenleg mértékéig engedélyezi a felhalmozási célú kiadásokat. Hitelt felvenni bármilyen célra lehet, amennyiben az nem vezet az eladósodás romlásához. Mivel azonban a gyakorlatban olyan beruházásokra is szükség van, amelyek nem eredményeznek bevételnövekedést, a pénzügyi kapacitás fenntarthatósága nem mindig biztosított a negatív externáliehatások fellépése nélkül. Az eladósodás kontrollálásának hiánya sem megoldott, mivel nem lehet elmarasztalni a kötelező közfeladatokat ellátó önkormányzatot. Németországban az Alkotmánybíróságnak az Alkotmány 58. cikkelye alapján hozott állásfoglalása szerint az önkéntes feladatok ellátását sem veszélyeztetheti a kötelező feladatok forráshiánya!

A finanszírozó hitelintézetek számára azonnal adódik a kérdés, hogy milyen esélyeik vannak követeléseik behajtására a fentiek tükrében. Az önkormányzatok minden európai országban felelősek saját pénzügyeik alakításáért. A felvett hitele-

7 Az önkormányzatok pénzügyi kapacitásának értelmezéséről I. Vigvári [2002] 298–303. o.

kért garanciaként – néhány nagyon speciális esetet leszámítva⁸ – csak saját, az alapvető közszolgáltatások nyújtásához közvetlenül nem kapcsolódó vagyontárgyaikat ajánlhatják fel, továbbá nem törlesztés esetére azonnali tőketörlesztést sem lehet beépíteni a kölcsönszerződésekbe. Magyarországon a helyi önkormányzatok adósságrendezéséről szóló 1996. évi XXV. törvény lehetővé teszi ugyan a hitelezők és az adós bíróságon kívüli megállapodását, azonban a gyakorlatban a hitelezők jellemzően csak akkor veszik komolyan a fizetéseképtelenség veszélyét, amikor már a teljes hitelezői követelés többszörösen meghaladja az adósságrendezésbe bevonható vagyontárgyak értékét. A német szabályozás ehhez annyiban hasonlít, hogy a fizetési kötelezettség nem teljesítése esetén kötelezően meg kell várniuk a hitelezőknek a helyi tanács ingó és ingatlan végrehajtási engedélyét.⁹

Az egymásnak ellentmondó és egyre áttekinthetlenebb törvények, rendeletek keltette feszültségek csak akkor szűnhetnek meg, ha a teljes önkormányzati finanszírozási rendszert megreformálják. Vígvári [2003] Magyarország esetében egy vegyes finanszírozási stratégia megvalósítása mellett foglal állást, amely a piacosításra és a modernizációra (prog-

ramköltségvetés bevezetése) egyaránt hangsúlyt helyez. Emellett indokolt lenne egy önkormányzati adósságregiszter létrehozása és naprakészen tartása, amellyel a hitelezők is pontos képet kaphatnának az önkormányzatok adósságairól.

ZÁRÓ KÖVETKEZTETÉSEK

A közigazgatási-közszolgáltatási rendszer jelentős kihívásokkal szembesült az európai országokban az elmúlt évtizedekben. A finanszírozási eszközök közötti súlyponteltolódás a források késői decentralizációja miatt következett be, ami a hitel szerepének növekedéséhez vezetett. A romló makrogazdasági környezet a hitelfelvétel szabályozását is kikényszerítette, ez azonban az önkormányzati rendszerek eltérő volta miatt eltérő megoldásokhoz vezetett. Az Európai Unió keltette fiskális konszolidációs kényszer, illetve az önkormányzati gazdálkodás gyakori átláthatatlansága nem teszi lehetővé a hatékony szabályozást, és több országban kedvezőtlen eladósodási folyamatot indított el. Mivel az önkormányzatok folyó és tőkekiadási szükségletei között egyre nehezebb különbséget tenni, a jelenlegi feltételek közepette az eladósodás megállításához javítani kellene az ellenőrzési rendszert, illetve lehetővé kellene tenni az egyes önkormányzatok adósságának megállapítását. Mind a hazai, mind pedig a német tapasztalatok azt mutatják, a fizetéseképtelenné váló önkormányzatok hitelezői részére nem biztosított a követelések teljes megtérülése. Az adósságregiszter létrehozása, bár javí-

8 Például, amikor a központi kormányzat a költségvetési egyensúly helyreállításához nyújt kedvezményes hitelt.

9 Ennek alapja Glashütte város 1929. évi fizetéseképtelenségi esete, amely során a Legfelsőbb Bíróság meghatározta azokat a szempontokat, amelyek alapján a vagyontárgyak értékelését el kell végezni, itt is az alapvető közfeladatok ellátásához nélkülözhetetlen vagyontárgyakra nem terjed ki a végrehajtás.

tana a hitelezők informáltságán, valójában csökkentené az önkormányzatok számára elérhető források mennyiségét. Véleményem szerint átfogó reformokra van szükség, amelyek megszüntetik a jogsza-

bályi ellentéteket, új alapra helyezik a helyenként több mint egy évszázados hagyományokon nyugvó finanszírozási rendszert, és ténylegesen a közfeladatok ellátására koncentrálnak.

IRODALOM

- ALBERS, HEINRICH [2004]: A csődképtelenségtől a fizetési képtelenségig – A helyi költségvetés aktuális problémái. Előadás, 2004. november 10. Bad Iburg.
- BENCES ISTVÁN [2003]: Euró, érvek és ellenérvek. Miniszterelnöki Hivatal, Stratégiai Füzetek, pp. 185–216.
- Council of Europe [2002a]: The risks arising from local authorities' financial obligation. Local and regional authorities in Europe, No. 76. Council of Europe Publishing, August 2002
- Council of Europe [2002b]: Recovery of local and regional authorities in financial difficulties. Local and regional authorities in Europe, No. 77. Council of Europe Publishing, August 2002
- Európa Tanács [1985]: Helyi Önkormányzatok Európai Chartája. <http://www.htmh.hu/dokumentumok/851015h.htm> Letöltve: 2005. január 25.
- KOPÁNYI MIHÁLY–VIGVÁRI ANDRÁS [2003]: Az önkormányzati szektor forrásbevonó képességének növelésével kapcsolatos gazdaságpolitikai kérdések. Pénzügyi Szemle, 11. 1071–1088. o.
- KLAUS VON DOHNANYI [2002]: Reformstau durch Föderalismus. In: Wirtschaftsdienst, 2002/4, 187–190. o.
- GESKE, OTTO-ERICH [2003]: Erwartungen an eine Neuordnung des deutschen Föderalismus. In: Wirtschaftsdienst 2003/11, 721–731. o.
- INMAN, R.–RUBINFELD, D. L. [1997]: Federalism. Berkeley Olin Program in Law & Economics, Working Paper 1138. <http://ideas.repec.org/p/cdl/oplwec/1138.html#provider> Letöltve: 2004. november 29.
- JÓKAI KÁROLY–OSVÁTH LÁSZLÓ–SÓVÁGÓ GYULA–SZMETANA GYÖRGY [2004]: Az önkormányzati adósságrendezések oknyomozása 1996–2003. <http://www.jokay.hu/igekft/magyar/index.php?n=old&kod=20>. Letöltve: 2005. január 25.
- LANE, J. E. [1997]: Public Sector Reform. Rationale, Trends and Problems SAGE Publications
- Oxford University Press [2004]: Local public finance in Europe.
- MUSGRAVE, R. A.–MUSGRAVE, P. B. [1989]: Public finance in theory and practice. McGraw-Hill, New York.
- PÉTERI GÁBOR [2004]: Terítéken az önkormányzatok központi forrásszabályozási rendszere – ahogy a kutatók látják. Elhangzott: „Félúton. A magyar önkormányzati rendszer az Európai Unió csatlakozás folyamatában”, a Belügyminisztérium IDEA csoportjának konferenciáján, Budapest, 2004. október 20.
- PITTI ZOLTÁN [2004]: Az önkormányzatok pénzügyi finanszírozásának modernizációja (Vitaanyag) In: Pénzügyi Szemle, 2004/4, pp. 348–365.
- POTERBA, J. M. [1995]: State responses to fiscal crisis: the effects of budgetary institutions and politics. National Bureau of Economic Research, Working Paper No. 4375 August 1995. <http://papers.nber.org/papers/w4375.pdf> Letöltve: 2004. november 30.
- VIGVÁRI ANDRÁS [2002]: Közpénzügyek, önkormányzati pénzügyek. KJK–KERSZÓV, Budapest.
- VIGVÁRI ANDRÁS [2003]: Euró, érvek és ellenérvek. Miniszterelnöki Hivatal, Stratégiai Füzetek, pp. 217–243.
1996. évi XXV. törvény a helyi önkormányzatok adósságrendezési eljárásáról.